

ВІСНИК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Загальнодержавне періодичне видання

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія KB № 2444

Виходить
шість разів на рік

Засновник:
Конституційний Суд України
Адреса: 01033, м. Київ-33,
вул. Жиллянська, 14

6/2017

© Конституційний Суд України, 2017

Редакційна рада

- Ю. Баулін** — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (голова Редакційної ради)
- П. Стецюк** — суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доктор права (заступник голови Редакційної ради)
- Ю. Барабаш** — проректор, завідувач кафедри конституційного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- М. Гранат** — суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща, доктор наук, професор
- І. Гриценко** — декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор
- М. Гультай** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук
- М. Козюбра** — суддя Конституційного Суду України у відставці, завідувач кафедри загальнонотеретичних наук Національного університету «Кієво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- В. Колісник** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- М. Костицький** — суддя Конституційного Суду України у відставці, професор кафедри філософії права і юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- М. Мельник** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор
- А. Селіванов** — постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- І. Сліденко** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
- В. Тихий** — суддя Конституційного Суду України у відставці, віце-президент — керівник Київського регіонального центру НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- Б. Футей** — суддя Федерального суду претензій США, доктор права, професор
- С. Шевчук** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- В. Шишкін** — суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доцент

Згідно з наказом МОН України від 7 жовтня 2015 р. № 1021
«Вісник Конституційного Суду України» включено
до Переліку наукових фахових видань України

У НОМЕРІ

**Рішення XIV позачергового з'їзду суддів України
«Про призначення судді Конституційного Суду України» 5**

Біографія Городовенка Віктора Валентиновича. 6

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної
Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції
України (конституційності) положення третього речення частини
третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу
України від 23 листопада 2017 року № 1-р 7

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Литвинов О., Богуш В. До питання визначення меж
повноважень Конституційного Суду України у провадженнях за
конституційними скаргами: теоретичні аспекти 22

Кіселичник В. Інститут конституційної скарги в Україні:
європейський досвід та українські реалії. 29

Кресін О. Ідея суспільного договору в політико-правовому
вченні Ж. Бодена 38

Марковський В., Шевченко В. Проблеми та перспективи
реалізації статті 7 «Мова освіти» Закону України «Про освіту»
2017 року. 51

Тихий В. Виборчі і референдні права та їх кримінально-правове
забезпечення 64

Харатян Т. Зміст права людини на життя у рішеннях
Європейського суду з прав людини та національних органів
конституційної юрисдикції 73

Черняк Є. Новели українського законодавства щодо
конституційної скарги 81

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ

Тупицький О. Європеїзація конституційного права України: тенденції використання Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року та позицій Європейського суду з прав людини в практиці Конституційного Суду України 91

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Кампо В. До питання про модернізацію української конституційної науки 96

ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Жовтень — листопад 2017 року 103

Реферативний огляд джерел із конституційно-правової тематики, опублікованих у 2017 році 105

Вітаємо ювілярів 124

Методологія життя і наукової творчості академіка Михайла Костицького 126

До 40-річчя науково-педагогічної діяльності польського колеги-конституціоналіста, професора Богуслава Банашака 128

РІШЕННЯ XIV ПОЗАЧЕРГОВОГО З'ЇЗДУ СУДДІВ УКРАЇНИ

13 листопада 2017 року

м. Київ

Про призначення судді Конституційного Суду України

Відповідно до статті 148 Конституції України, частини другої статті 9, статті 15 Закону України «Про Конституційний Суд України», пункту 5 частини четвертої статті 126, пункту 4 частини другої статті 129, частини шостої статті 132 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на підставі протоколу засідання лічильної комісії XIV позачергового з'їзду суддів України з проведення таємного голосування стосовно призначення судді Конституційного Суду України від 13 листопада 2017 року № 4, призначити суддею Конституційного Суду України **Городовенка Віктора Валентиновича**.

Головуючий на з'їзді

В. М. Сімоненко

Секретар з'їзду

О. В. Журавська

ГОРОДОВЕНКО Віктор Валентинович

Суддя Конституційного Суду України

Народився 22 лютого 1968 року в Мелітополі Запорізької області. Трудову діяльність розпочав у 1985 році. Проходив строкову військову службу.

У 1993 році закінчив Українську юридичну академію.

З 1993 року по 2003 рік працював суддею Мелітопольського міського суду Запорізької області, потім — головою цього суду.

Протягом 2003–2004 років очолював Мелітопольський районний суд Запорізької області.

У період з 2005 року по 2017 рік обіймав посаду голови Апеляційного суду Запорізької області.

13 листопада 2017 року XIV позачерговим з'їздом суддів України призначений суддею Конституційного Суду України. Присягу склав 21 листопада 2017 року.

Представник України в Консультативній раді європейських суддів при Комітеті міністрів Ради Європи. Професор кафедри історії та теорії держави і права Запорізького національного університету. Член Наглядової ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Заслужений юрист України, доктор юридичних наук, доцент, лауреат Премії імені Ярослава Мудрого. Нагороджений грамотою Верховної Ради України, Почесною грамотою Верховної Ради України.

Автор понад 60 публікацій з питань судової етики та незалежності суддів. У 2007 році опублікував монографію «Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні»; у 2012 році — монографію «Принципи судової влади»; у 2015 році — монографію «Судова влада». Член редакційних рад таких видань, як «Вісник Верховного Суду України», «Слово Національної школи суддів», «Часопис цивільного і кримінального судочинства».

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

у справі за конституційним поданням Уповноваженого
Верховної Ради України з прав людини
щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення
третього речення частини третьої статті 315
Кримінального процесуального кодексу України

м. Київ

Справа № 1-28/2017

23 листопада 2017 року

№ 1-р/2017

Велика палата Конституційного Суду України у складі суддів:

Кривенка Віктора Васильовича — головуючого,
Городовенка Віктора Валентиновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Касмініна Олександра Володимировича,
Колісника Віктора Павловича,
Литвинова Олександра Миколайовича,
Мельника Миколи Івановича,
Мойсика Володимира Романовича,
Саса Сергія Володимировича,
Сліденка Ігоря Дмитровича,
Тупицького Олександра Миколайовича,
Шаптали Наталі Костянтинівни — доповідача,
Шевчука Станіслава Володимировича,

розглянула на пленарному засіданні справу за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Шапталу Н. К. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду

України з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також науковців Донецького національного університету імені Василя Стуса, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Конституційний Суд України

установив:

1. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 13 квітня 2012 року за № 4651–VI (Відомості Верховної Ради України, №№ 9–13, ст. 88), зі змінами (далі — Кодекс). Відповідно до цього положення застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних на стадії досудового розслідування, за відсутності відповідних клопотань сторін кримінального провадження вважається продовженим.

Необхідність у зверненні до Конституційного Суду України автор клопотання обґрунтовує тим, що вказане положення Кодексу порушує право людини на свободу та особисту недоторканність. На думку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, закріплення норми, згідно з якою запобіжний захід у виді тримання особи під вартою або домашнього арешту має вважатися продовженим у разі відсутності клопотань сторін про зміну або скасування такого заходу, позбавляє особу належного захисту від свавілля та суперечить вимогам частини першої статті 8, частини другої статті 29 Конституції України.

2. Конституційний Суд України, вирішуючи порушене в конституційному поданні питання, виходить з такого.

2.1. Україна є демократичною, правовою державою; в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй; людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави; права і свободи людини і громадянина захищаються судом; правосуддя в Україні здійснюють виключно суди (статті 1, 3, частини перша, друга статті 8, частина перша статті 55, частина перша статті 124 Основного Закону України).

Відповідно до частини першої статті 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Конституційний Суд України неодноразово зазначав, що право на свободу та особисту недоторканність є одним з визначальних та фундаментальних конституційних прав людини. Наявність свободи у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації; право на свободу передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до влас-

них рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо; право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України (абзац третій підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011; абзац другий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Частина друга статті 29 Конституції України передбачає, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

Конституційний Суд України неодноразово вказував на те, що право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним і може бути обмежене, але тільки на підставах та в порядку, які визначені в законі (абзац шостий підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011). Обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина.

Обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Згідно з частиною першою статті 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Відповідно до частини першої статті 124 Основного Закону України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. При цьому за своєю суттю правосуддя визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах (абзац десятий пункту 9 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003).

Відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція) кожен має право на справедливий розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, визначеним законом.

З огляду на викладене та зважаючи на положення частини другої статті 29 Конституції України, Конституційний Суд України вважає, що слід визначити такі обов'язкові вимоги до правомірного арешту або тримання під вартою: по-перше, арешт чи тримання під вартою має здійснюватися виключно на підставі належним чином вмотивованого рішення суду; по-друге, підстави та порядок застосування цих запобіжних заходів мають бути визначені в законі та повинні відповідати конституційним гарантіям справедливої судової процедури та принципу верховенства права.

Оскільки метою статті 29 Конституції України є недопущення свавільного обмеження (позбавлення) свободи чи особистої недоторканності особи, то дотримання зазначених вимог є обов'язковим.

Про фундаментальність права на свободу та особисту недоторканність свідчить також факт його закріплення у більшості міжнародних правових актів. Зокрема, у Загальній декларації прав людини 1948 року встановлено, що ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання (стаття 9), у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року вказано, що ніхто не повинен бути позбавлений волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлені законом (пункт 1 статті 9).

Право на свободу та особисту недоторканність, як і будь-яке інше право, потребує захисту від свавільного обмеження, для чого вимагається періодичний судовий контроль за обмеженням чи позбавленням свободи та особистої недоторканності, що має здійснюватися у визначені законом часові інтервали.

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини тримання під вартою без відповідного судового рішення, особливо протягом періоду після закінчення слідства та до початку судового розгляду, а також на підставі судових рішень, винесених на стадії судового розгляду, які не містять визначених строків подальшого тримання під вартою, суперечить вимогам статті 5 Конвенції (пункт 98 рішення від 10 лютого 2011 року у справі «Харченко проти України»). Такий підхід узгоджується з метою статті 5 Конвенції, що полягає у запобіганні свавільному чи невинуватому позбавленню свободи (пункт 30 рішення Європейського суду з прав людини від 3 жовтня 2006 року у справі «МакКей проти Сполученого Королівства»).

Конституційний Суд України виходячи з положень частин першої, другої статті 29 Основного Закону України та сформульованих ним юридичних позицій, а також беручи до уваги наведені положення міжнародних правових актів щодо захисту права людини на свободу та особисту недоторканність, вважає, що право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним і може бути обмежене, але тільки на підставах та в порядку, визначених законами України. Обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина та виключно на підставі вмотивованого рішення суду.

3. Підстави та порядок застосування примусових заходів, які обмежують конституційне право людини на свободу та особисту недоторканність, зокрема у кримінальному провадженні, закріплені у Кодексі.

Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (стаття 2 Кодексу).

З метою досягнення завдань кримінального провадження та для належного здійснення правосуддя у справах про вчинення кримінального правопорушення Кодексом передбачено види заходів забезпечення кримінального провадження, до яких належать запобіжні заходи, включаючи домашній арешт та тримання під вартою (статті 131, 176, 181, 183).

До заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до частини другої статті 131 Кодексу належать: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи. Згідно з частиною першою статті 176 Кодексу видами запобіжних заходів є особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою.

Серед наведених видів запобіжних заходів особливе місце займають домашній арешт та тримання під вартою, оскільки вони пов'язані з обмеженнями конституційного права особи на свободу та особисту недоторканність.

Запобіжний захід у виді домашнього арешту полягає в обмеженні свободи пересування підозрюваного, обвинуваченого шляхом його ізоляції у житлі через заборону залишати його цілодобово або у певний період доби; домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі; строк тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати двох місяців; у разі необхідності продовження цього строку можливе за клопотанням прокурора в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 199 Кодексу (частини перша, друга, шоста статті 181 Кодексу).

Тримання під вартою є найбільш суворим запобіжним заходом, пов'язаним із позбавленням особи свободи, який полягає в примусовій ізоляції підозрюваного, обвинуваченого шляхом поміщення його в устанovu тримання під вартою на певний строк із підпорядкуванням режиму цієї установи.

У частині першій статті 183 Кодексу визначено, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 Кодексу. До цих ризиків належать такі спроби підозрюваного, обвинуваченого: переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому особа підозрюється, обвинувачується.

Слідчий суддя, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу, якщо під час розгляду клопотання прокурор не доведе наявності обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; наявності достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених статтею 177 Кодексу, і на які вказує слідчий, про-

курор; недостатності застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні (частини перша, друга статті 194 Кодексу).

Звертаючись до суду з клопотанням про продовження строків тримання під вартою, слідчий, прокурор мають викласти обставини, які доводять, що заявлені раніше ризики не зменшилися або з'явилися нові ризики, які виправдовують продовження тримання особи під вартою, а застосування більш м'яких запобіжних заходів не гарантує запобігання цим ризикам.

Згідно з практикою застосування Європейським судом з прав людини пункту 3 статті 5 Конвенції після спливу певного проміжку часу існування лише обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, і судові органи мають навести інші підстави для продовження тримання особи під вартою; до того ж такі підстави мають бути чітко наведені національними судами (пункт 60 рішення від 6 листопада 2008 року у справі «Єлоєв проти України»).

Отже, обґрунтованість застосування запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність, зокрема домашнього арешту та тримання під вартою, має піддаватися судовому контролю через певні проміжки часу, періодично об'єктивним та неупередженим судом на предмет перевірки наявності чи відсутності ризиків, за яких вказані запобіжні заходи застосовуються, у тому числі при закінченні досудового розслідування, коли деякі ризики вже можуть зникнути.

4. Відповідно до частини третьої статті 315 Кодексу під час підготовчого судового засідання суд за клопотаннями учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого (перше речення); при розгляді таких клопотань суд додержується правил, передбачених розділом II «Заходи забезпечення кримінального провадження» Кодексу (друге речення); за відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим (третє речення).

Дія положення третього речення частини третьої статті 315 Кодексу, як вважається з його змісту, поширюється на всі види заходів забезпечення кримінального провадження, які були обрані щодо підозрюваної особи на стадії досудового розслідування.

Отже, відповідно до вказаного положення Кодексу допускається під час судового провадження у суді першої інстанції при підготовчому судовому засіданні продовження дії таких запобіжних заходів забезпечення кримінального провадження, як запобіжні заходи у виді домашнього арешту та тримання під вартою, без перевірки обґрунтованості підстав їх застосування.

Однак продовження дії заходів забезпечення кримінального провадження, а саме запобіжних заходів у виді домашнього арешту та тримання під вартою, обраних під час досудового розслідування, без перевірки судом обґрунтованості підстав для їх застосування, суперечить вимогам обов'язкового періодичного судового контролю за застосуванням запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність, закріпленого у частині

другій статті 29 Конституції України, згідно з якою «ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом».

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях зазначив, що обґрунтування будь-якого періоду тримання під вартою, незалежно від того, яким він є, повинно бути переконливо наведено державою, а квазіавтоматичне продовження такого періоду суперечить гарантіям, встановленим у пункті 3 статті 5 Конвенції (пункт 66 рішення від 9 січня 2003 року у справі «Шишков проти Болгарії», пункт 40 рішення від 10 червня 2008 року у справі «Тасе проти Румунії»).

Конституційний Суд України вважає, що запобіжні заходи (домашній арешт та тримання під вартою), які обмежують гарантоване частиною першою статті 29 Конституції України право людини на свободу та особисту недоторканність, можуть бути застосовані судом на новій процесуальній стадії — стадії судового провадження, зокрема під час підготовчого судового засідання, лише за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставі та в порядку, встановлених законом.

Така позиція Конституційного Суду України узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини, який у рішенні від 15 грудня 2016 року у справі «Ігнатов проти України» вказав, що судовий контроль на новій процесуальній стадії при продовженні дії запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність, має відбуватися з обґрунтуванням підстав такого продовження (пункт 36).

Конституційний Суд України зазначає, що висновки слідчого судді щодо будь-яких обставин, які стосувалися суті підозри, обвинувачення та були взяті до уваги при обґрунтуванні запобіжного заходу, обраного під час досудового розслідування, для суду на стадії судового провадження не є преюдиційними. У підготовчому провадженні суд має перевірити обґрунтованість застосування запобіжного заходу щодо обвинуваченого, пов'язаного з обмеженням його права на свободу та особисту недоторканність, та прийняти вмотивоване рішення, незважаючи на те, чи закінчився строк дії ухвали слідчого судді, постановленої на стадії досудового розслідування про обрання такого запобіжного заходу.

Європейський суд з прав людини у рішенні від 10 лютого 2011 року у справі «Харченко проти України» вказав на порушення пункту 3 статті 5 Конвенції національними судами України, які часто обґрунтовують продовження строку тримання під вартою однаковими підставами протягом всього періоду ув'язнення, та зазначив, що суди зобов'язані обґрунтовувати свої рішення про продовження строку тримання під вартою іншими підставами, які мають бути чітко вказані (пункт 99). Ненаведення судовими органами у своїх рішеннях будь-яких підстав, які дозволяють тримання особи під вартою протягом тривалого проміжку часу, є несумісним з принципом захисту від свавілля, закріпленим у пункті 1 статті 5 Конвенції (пункт 36 рішення Європейського суду з прав людини від 15 грудня 2016 року у справі «Ігнатов проти України»).

Проте зміст положення третього речення частини третьої статті 315 Кодексу дозволяє поширити дію постановленої на стадії досудового розслідування ухвали слідчого судді щодо обраних запобіжних заходів у виді домашнього арешту та тримання під вартою на стадію судового провадження у суді першої інстанції у тому випадку, коли обвинувальний акт передається до суду без клопотання про-

курора щодо продовження дії цих запобіжних заходів у зв'язку із закінченням досудового розслідування, тобто закінченням однієї стадії кримінального провадження та початком іншої стадії — стадії судового провадження.

Крім того, у положеннях частин першої, другої статті 42 Кодексу розмежовано поняття «підозрюваний», «обвинувачений (підсудний)» у кримінальному провадженні. Водночас частиною першою статті 177 Кодексу передбачено можливість застосування запобіжних заходів як до підозрюваного, так і до обвинуваченого, а частиною другою цієї статті визначено підстави застосування таких заходів слідчим суддею, судом. Наслідками направлення в порядку, передбаченому статтею 291 Кодексу, та надходження до суду обвинувального акта є набуття особою, щодо якої складено такий обвинувальний акт, нового процесуального статусу — обвинуваченого (підсудного), а також початок нової процесуальної стадії кримінального провадження — стадії судового провадження у суді першої інстанції.

Таким чином, зміна процесуального статусу особи з підозрюваного на обвинуваченого (підсудного) та початок стадії судового провадження у суді першої інстанції виключають автоматичне продовження застосування запобіжних заходів, обраних слідчим суддею до такої особи на стадії досудового розслідування як до підозрюваного. Отже, у разі відсутності вмотивованого рішення суду, яким дозволено позбавлення особи свободи на період, визначений цим судовим рішенням, така особа має бути негайно звільнена.

Конституційний Суд України вважає, що положення третього речення частини третьої статті 315 Кодексу в частині, що передбачає поширення продовження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а саме запобіжних заходів у виді домашнього арешту чи тримання під вартою, обраних під час досудового розслідування, без клопотань учасників кримінального провадження, зокрема прокурора, та без перевірки судом обґрунтованості підстав для їх застосування, за яких такі запобіжні заходи були обрані на стадії досудового розслідування, суперечить вимогам частин першої, другої статті 29 Конституції України.

5. Під час судового провадження у суді першої інстанції (проведення підготовчого судового засідання та судового розгляду) прокурор як сторона обвинувачення має обов'язок підтримувати публічне обвинувачення у суді, доводити винуватість особи та необхідність продовження запобіжного заходу шляхом подання відповідних клопотань щодо цього продовження.

Конституційний Суд України виходить з того, що запобіжні заходи (домашній арешт та тримання під вартою), які обмежують гарантоване частиною першою статті 29 Конституції України право людини на свободу та особисту недоторканність, можуть бути застосовані судом на новій процесуальній стадії — стадії судового провадження у суді першої інстанції, зокрема під час підготовчого судового засідання, за наявності клопотання прокурора (частина четверта статті 176 Кодексу).

Згідно з конституційними принципами рівності та змагальності інші учасники кримінального провадження, разом із прокурором, наділені повноваженням заявляти клопотання, зокрема, щодо застосування інших, у тому числі і більш м'яких, запобіжних заходів, їх зміни чи скасування.

Положення третього речення частини третьої статті 315 Кодексу по суті дає можливість суду при проведенні підготовчого судового засідання продовжити термін дії запобіжного заходу (домашнього арешту та тримання під вартою) за відсутності клопотань сторін.

Конституційний Суд України вважає, що будь-які положення Кодексу повинні застосовуватися органами державної влади та їх посадовими особами з урахуванням конституційних норм, принципів і цінностей.

Згідно з частиною першою статті 8 Основного Закону України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. За юридичними позиціями Конституційного Суду України верховенство права, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу; конституційне право людини на судовий захист є гарантією усіх прав і свобод людини і громадянина (абзац дев'ятий пункту 9 мотивувальної частини Рішення від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003, абзац чотирнадцятий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004).

Відповідно до частини першої статті 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Найважливішою ознакою суду є його незалежність та безсторонність, а однією з основних засад судочинства є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом (пункт 1 частини другої статті 129 Конституції України).

У практиці Європейського суду з прав людини сформовано, серед іншого, характеристики незалежності суду, одна з яких полягає в тому, що суд має сприйматися як незалежний орган; щодо ознак безсторонності суду, то він повинен сприйматися таким з об'єктивного погляду з достатніми гарантіями для виключення будь-яких легітимних сумнівів з цього приводу (пункти 125, 126 рішення від 6 жовтня 2011 року у справі «Агрокомплекс проти України»).

Конституційний Суд України вважає, що продовження судом під час підготовчого судового засідання застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо запобіжних заходів у виді домашнього арешту та тримання під вартою за відсутності клопотань прокурора порушує принцип рівності усіх учасників судового процесу, а також принцип незалежності та безсторонності суду, оскільки суд стає на сторону обвинувачення у визначенні наявності ризиків за статтею 177 Кодексу, які впливають на необхідність продовження домашнього арешту або тримання під вартою на стадії судового провадження у суді першої інстанції. Коли суддя за відсутності клопотань сторін (прокурора) ініціює питання продовження тримання обвинуваченого під вартою або домашнім арештом, він виходить за межі судової функції і фактично стає на сторону обвинувачення, що є порушенням принципів незалежності і безсторонності судової влади.

Враховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення третього речення частини третьої статті 315 Кодексу не відповідає статті 55, частині першій статті 126 та пункту 1 частини другої статті 129 Конституції України.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150, 151², 152, 153 Конституції України, статтями 32, 35, 65, 66, 84, 88, 89, 91, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України.

2. Положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України, визнане неконституційним, втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних друкованих виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

• Decision of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine dated November 23, 2017 №. 1-r in the case upon the constitutional petition of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights concerning the compliance of the provisions of the third sentence of Article 315.3 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine with the Constitution of Ukraine (constitutionality)

Parliament Commissioner for Human Rights appealed to the Constitutional Court with a petition to review the compliance of the provisions of the third sentence of Article 315.3 of the Code of Criminal Procedure, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on April 13, 2012, No. 4651-VI (hereinafter referred to as «the Code») with the Constitution (constitutionality). In accordance with this provision, application of measures to ensure criminal proceedings, selected at the stage of pre-trial investigation, upon the unavailability of relevant petitions of the parties to the criminal proceedings is considered to be continued.

Restriction of the constitutional right to freedom and personal inviolability must be exercised in compliance with the constitutional guarantees of the protection of human and citizen's rights and freedoms.

Restrictions related to the implementation of the constitutional rights and freedoms cannot be arbitrary and unfair, they must pursue a legitimate aim, be conditioned by the social necessity of achieving this aim, proportionate and substantiated; in the case the constitutional right or freedom is restricted, the legislator is obliged to introduce such legal regulation, which will give the opportunity to achieve the legitimate aim with the minimum interference with the implementation of this right or freedom in the best way and not to violate the substantive content of such a right.

The Constitutional Court considers that the following mandatory requirements for lawful arrest or detention should be determined: firstly, arrest or detention should be carried out solely on the basis of a duly substantiated court decision; secondly, the grounds and procedure for the application of these preventive measures should be

prescribed in the law and should be consistent with the constitutional guarantees of a fair trial and the principle of the rule of law.

The right to freedom and personal inviolability, like any other right, requires protection against arbitrary restrictions, which necessitates periodic judicial control of restrictions or deprivation of liberty and personal inviolability, which must be carried out at time intervals specified by law.

The grounds and procedure for the application of coercive measures which restrict the constitutional right to freedom and personal inviolability, in particular in criminal proceedings, are enshrined in the Code.

In order to achieve the objectives of criminal proceedings and for the proper administration of justice in cases of criminal offense, the Code provides for measures to ensure criminal proceedings, which include preventive measures, namely domestic arrest and detention (Articles 131, 176, 181, 183).

The measures for the enforcement of criminal proceedings in accordance with Article 131.2 of the Code include: call by an investigator, prosecutor, summoning and attachment; imposition of a fine; temporary restriction on the application of specific right; removal from office; temporary suspension of a judge from administration of justice; temporary access to things and documents; temporary seizure of property; arrest of property; detention of a person; preventive measures. According to Article 176.1 of the Code, the types of preventive measures are personal obligation, personal guarantee, bail, home arrest, detention.

Among the above types of preventive measures, a special place is taken by home arrest and detention as they are related to restrictions on the constitutional right of a person to freedom and personal inviolability.

A preventive measure in the form of home arrest implies restriction of the freedom of movement of a suspect, an accused by way of his/her isolation at home through the prohibition to leave it 24 hours a day or at a certain period of time; home arrest may be applied to a person who is suspected or accused of committing a crime, for the commitment of which the punishment is provided for by the law in the form of imprisonment; the period of detention of a person under home arrest may not exceed two months; in case of necessity, extension of this term is possible upon the request of the prosecutor within the term of pre-trial investigation in the manner prescribed by Article 199 of the Code (Articles 181.1, 181.2, 181.6 of the Code).

Detention is the strictest preventive measure related to deprivation of liberty, which implies coercive isolation of a suspect, an accused by placing him/her in a detention institution for a certain period, subject to the regime of that institution.

Article 183.1 of the Code states that detention is an exceptional preventive measure which is applied only if the prosecutor proves that none of the milder preventive measures can avoid the risks provided for in Article 177 of the Code. These risks include the following attempts by the suspect, the accused: to hide from the bodies of pre-trial investigation and/or court; to destroy, conceal or distort any of the things or documents which are essential for establishing the circumstances of the criminal offense; to illegally affect the victim, witness, other suspect, accused, expert, specialist in the same criminal proceedings; to impede criminal proceedings in another way; to commit another criminal offense or to extend the criminal offense in which the person is suspected or accused.

Investigating judge, the court is obliged to decide on a refusal to apply a preventive measure, if during the consideration of the petition the prosecutor does not prove: existence of a reasonable suspicion of committing a criminal offense by a suspect, an accused; availability of sufficient grounds to believe that there is at least one of the risks stipulated by Article 177 of the Code, as indicated by the investigator, prosecutor; insufficiency of applying milder preventive measures to avoid a risk or risks mentioned in the petition (Articles 194.1, 194.2 of the Code).

Therefore, the substantiation for the application of preventive measures related to the restriction of the right to freedom and personal inviolability, in particular home arrest and detention, should be subject to judicial review at specific intervals, periodically, by objective and impartial court for the purpose of examining whether there exist or not the risks which imply application of such preventive measures, including when pre-trial investigation is over, when some risks may have already disappeared.

Pursuant to Article 315.2 of the Code, during the preparatory court hearing, upon the petition of the participants in court proceedings, the court has the right to select, change or cancel the measures for ensuring criminal proceedings, including the preventive measure chosen in respect the accused (first sentence); when considering such petitions, the court complies with the rules provided for in Chapter II «Measures to ensure criminal proceedings» of the Code (second sentence); in the absence of the said petitions of the parties to the criminal proceedings, application of the measures for ensuring criminal proceedings selected during the pre-trial investigation is considered to be extended (the third sentence).

The effect of the provision of the third sentence of Article 315.3 of the Code, as it is seen from its content, extends to all types of measures of ensuring criminal proceedings, selected in respect of a suspected person at the stage of pre-trial investigation.

Thus, according to the above provision of the Code, during the court proceedings in the court of first instance, within the preparatory court hearing, the continuation of such preventive measures to ensure criminal proceedings, as preventive measures in the form of home arrest and detention, is permitted, without examination of the substantiation of the grounds for their application.

Yet, the continuation of measures to ensure criminal proceedings, namely preventive measures in the form of home arrest and detention, selected during a pre-trial investigation, without a court examination of the substantiation of the grounds for their application, contradicts the requirements of compulsory periodic judicial review over the application of preventive measures, related to the restriction of the person's right to freedom and personal inviolability, enshrined in Article 29.2 of the Constitution, according to which «No one shall be arrested or held in custody other than pursuant to a substantiated court decision and only on the grounds and in accordance with the procedure established by law.»

The Constitutional Court considers that preventive measures (home arrest and detention) which restrict the right to freedom and personal inviolability guaranteed by Article 29.1 of the Constitution can be applied by the court at a new procedural stage — that of judicial proceedings, in particular during the preparatory court hearing, only pursuant to a substantiated decision of the court and only on the basis and in the manner prescribed by law.

The Constitutional Court notes that the conclusions of the investigating judge regarding any circumstances which concerned the nature of the suspicion, the charges, and were taken into account when substantiating the preventive measure chosen during the pre-trial investigation, are not prejudicial for the court at the stage of judicial proceedings. During the preparatory proceedings, the court shall examine the substantiation for the application of a preventive measure against the accused related to the restriction of his/her right to freedom and personal inviolability and adopt a substantiated decision, regardless of the fact whether the term of validity of the ruling of the investigating judge, issued at the stage of the pre-trial investigation on selection of such a preventive measure has expired.

Yet, the content of the provision of the third sentence of Article 315.3 of the Code allows for the extension of the effect of a ruling of an investigating judge issued at the stage of pre-trial investigation regarding the preventive measures taken in the form of home arrest and detention to the stage of judicial proceedings in the court of first instance in the case where the indictment is transferred to a court without the prosecutor's request for the continuation of these preventive measures in view of the termination of the pre-trial investigation, that is, termination of one stage of criminal proceedings and the commencement and other stage - the stage of the judicial proceedings.

In addition, the provisions of Articles 42.1 and 42.2 of the Code differentiate between the notion of «suspect», «accused (defendant)» in criminal proceedings. At the same time, paragraph one of Article 177 of the Code provides for the possibility of applying preventive measures to both the suspect and the accused, while paragraph two of this article defines the grounds for the application of such measures by the investigating judge, the court. The consequences of transferring the indictment in the manner provided for in Article 291 of the Code and the receipt of the indictment by a court are the acquisition by a person against whom such a charge was made, of a new procedural status — the accused (defendant), as well as the beginning of the new procedural stage of the criminal proceedings — that of judicial proceedings in court of the first instance.

Thus, the change in the procedural status of a person from a suspect to a accused (defendant) and the beginning of a stage of the judicial proceedings at a court of first instance precludes the automatic continuation of the application of preventive measures chosen by the investigating judge to such a person at the stage of pre-trial investigation as a suspect. Consequently, in the absence of a substantiated decision of the court, which permits the deprivation of freedom for a period determined by this court decision, such person should be immediately released.

During the judicial proceedings in the court of first instance (preparatory court hearing and trial), the prosecutor as a party to the charge has the duty to support public prosecution in court, to prove the guilt of the person and the need to extend the preventive measure by filing relevant petitions regarding such extension.

The Constitutional Court proceeds from the fact that preventive measures (home arrest and detention) which restrict the right to freedom and personal inviolability guaranteed by Article 29.1 of the Constitution can be applied by the court at a new procedural stage — the stage of judicial proceedings in the court of first instance, in particular during the preparatory court hearing, upon the availability of the prosecutor's petition (Article 176.4 of the Code).

Pursuant to the constitutional principles of equality and competition, other participants in criminal proceedings, together with the prosecutor, are empowered to file a petition, in particular, regarding the application of other, including milder, preventive measures, their modification or cancellation.

The provisions of the third sentence of Article 315.3 of the Code allow the court, in the course of a preparatory court hearing, to extend the validity of the preventive measure (home arrest and detention) in the absence of petitions of the parties.

The Constitutional Court considers that any provisions of the Code should be applied by bodies of state power and their officials, with account if the constitutional norms, principles and values.

According to Article 55.1 of the Constitution, the rights and freedoms of a person and a citizen shall be protected by a court. The most important feature of the court is its independence and impartiality, and one of the main principles of legal proceedings is the equality of all participants in the trial before the law and the court (Article 129.2.1 of the Constitution).

The Constitutional Court considers that the continuation by the court during the preparatory court hearing of the application of measures to ensure criminal proceedings for preventive measures in the form of home arrest and detention in the absence of the petitions submitted by the prosecutor violates the principle of equality of all participants in the trial, as well as the principle of independence and impartiality of the court, as the court takes sides with the prosecution in determining the existence of risks under Article 177 of the Code, which affect the need to prolong home arrest or detention at the stage of the judicial proceedings at court of the first instance. When the judge, in the absence of the petitions of the parties (the prosecutor) initiates to continue detention of the accused in custody or home arrest, he/she goes beyond the judicial function and actually takes sides with the prosecution, which is a violation of the principles of independence and impartiality of the judiciary.

Thus, the Court held to recognise the provisions of the third sentence of Article 315.3 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine as non-conforming to the Constitution of Ukraine (unconstitutional).

The provisions of the third sentence of Article 315.3 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, recognised unconstitutional, shall lose their effect on the day of the adoption of the decision by the Constitutional Court of Ukraine.

References:

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950;

Universal Declaration of Human Rights of 1948;

International Covenant on Civil and Political Rights of 1966;

Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 3-рп/2003 dated January 30, 2003 in the case upon the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on the constitutionality of the provisions contained in Articles 120.3, 234.6, 236.3 of the Criminal Procedural Code of Ukraine (case on consideration by the court of individual resolutions of investigator and prosecutor);

Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 15-рп/2004 dated November 2, 2004 in the case upon the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on

the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (the case concerning more lenient punishment sentenced by court);

Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 10-рп/2011 dated October 11, 2011 in the case upon the constitutional petition of 50 People's Deputies of Ukraine concerning conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of some provisions of Article 263 of the Code of Administrative Offences and Article 11.1.5 of the Law of Ukraine «On Militia» (case on terms of the administrative arrest);

Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 2-рп/2016 dated June 1, 2016 in the case upon the constitutional petition of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights concerning the conformity to the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provision of the third sentence of Article 13.1 of the Law «On Psychiatric Care» (case on judicial control over hospitalisation of disabled persons to psychiatric institution);

Judgment of the European Court of Human Rights, dated January 9, 2003 in the case «Shishkov v. Bulgaria»;

Judgment of the European Court of Human Rights, dated October 3, 2006 in the case of «McKay v. The United Kingdom»;

Judgment of the European Court of Human Rights, dated June 10, 2008 in the case of «Tase v. Romania»;

Judgment of the European Court of Human Rights, dated November 6, 2008 in the case «Yeloyev v. Ukraine»;

Judgment of the European Court of Human Rights, dated February 10, 2011 in the case of «Kharchenko v. Ukraine»;

Judgment of the European Court of Human Rights, dated October 6, 2011 in the case of «Agrokompleks v. Ukraine»;

Judgment of the European Court of Human Rights, dated December 15, 2016 in the case «Ignatov v. Ukraine».

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

**До питання визначення меж повноважень
Конституційного Суду України
у провадженнях за конституційними скаргами:
теоретичні аспекти**

О. Литвинов

суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук

В. Богуш

науковий консультант судді
Конституційного Суду України

У статті окреслено особливості інституту конституційної скарги в Україні, досліджено наукові підходи до визначення змісту наступного конституційного контролю, проаналізовано міжнародний досвід функціонування нормативної конституційної скарги, розкрито проблематику законодавчого визначення меж повноважень Конституційного Суду України у провадженнях за конституційними скаргами.

Ключові слова: нормативна конституційна скарга, наступний конституційний контроль, контроль шляхом заперечення (конкретний контроль), межі повноважень Конституційного Суду України.

30 вересня 2016 року — визначна дата в історії українського конституціоналізму, адже саме тоді набрали чинності зміни до Конституції України щодо правосуддя, якими в нашій державі було запроваджено інститут конституційної скарги. У пояснювальній записці до відповідного законопроекту відзначається, що таке запровадження є істотним кроком в утвердженні верховенства права шляхом зміцнення національної системи захисту прав людини та приведення її у відповідність до сучасної практики європейських країн¹. У свою чергу Конституційний Суд України наголосив, що запровадження інституту конституційної скарги є удосконаленням механізму індивідуального доступу особи до конституційного судочинства².

---

¹ Див.: пояснювальну записку до доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (реєстр. № 3524) в редакції від 26 січня 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209

² Див.: підпункт 3.20 пункту 3 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимо-

Згідно з частиною четвертою статті 55 Основного Закону України кожному гарантується право звернутися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією України, та у порядку, визначеному законом. Відповідно до статті 151¹ Основного Закону України Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України; конституційна скарга може бути подана в разі вичерпання всіх інших національних засобів юридичного захисту.

На наш погляд, аналіз наведених конституційних приписів дає підстави стверджувати, що в Україні запроваджено модель нормативної конституційної скарги, оскільки, як зауважує М. Гультай, предметом її оскарження виступають нормативно-правові акти (а саме закони України), на підставі яких винесене остаточне правозастосовне рішення¹. При цьому очевидним є те, що така модель конституційної скарги ініціює здійснення Конституційним Судом України наступного конституційного контролю (*a posteriori*), тобто конституційного контролю чинного закону України, що застосований в остаточному судовому рішенні в справі особи.

Доречно зауважити, що характерні ознаки наступного конституційного контролю відображені у наукових доробках вітчизняних вчених.

Як зазначає М. Тесленко, наступним (репресивним) контролем є судовий конституційний контроль, що встановлює відповідність конституції чинних законів та інших нормативно-правових актів².

В. Шаповал також наголошує, що наступний конституційний контроль здійснюється щодо чинних актів, і виділяє дві форми такого контролю — контроль шляхом дії (абстрактний контроль) та контроль шляхом заперечення (конкретний контроль). На його думку, в разі здійснення контролю шляхом дії розгляд питання про конституційність конкретного акта може бути ініційований після набуття цим актом чинності й незалежно від факту його застосування; у разі ж здійснення контролю шляхом заперечення розгляд відповідного питання прямо залежить від застосування акта³.

Поділяючи погляди В. Шаповала, науковці Ю. Тодика та О. Марцеляк вважають, що абстрактний контроль (контроль шляхом дії) має деякі переваги над конкретним контролем (контролем шляхом заперечення): він дає змогу ширше розглянути питання співвідношення оспорюваного нормативно-правового акта й конституції, забезпечує єдність контролю і зрештою більше відповідає інтересам конституційної стабільності та поділу влади; водночас конкретний

гам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 // Вісник Конституційного Суду України. — 2016. — № 2–3. — С. 27.

¹ Гультай М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя : монографія / М. Гультай. — Харків: Право, 2013. — С. 159.

² Тесленко М. Конституційна юрисдикція в Україні : навч. посіб. / М. Тесленко. — К., 2003. — С. 19.

³ Шаповал В. Конституційне право зарубіжних країн: підручник / В. Шаповал. — 10-те вид., перероб. та допов. — К.: Ін Юре, 2015. — С. 287.

контроль створює кращі можливості для більш-менш оперативного захисту прав людини¹.

П. Ткачук та А. Ткачук вказують, що наступний конституційний контроль Конституційного Суду України поширюється на акти, що набрали чинності. При цьому цей вид контролю враховує такий важливий фактор, як коригування закону практикою, тому судовий розгляд питань про конституційність законів вимагає певного дистанціювання від часу їх прийняття. Однак при здійсненні наступного конституційного контролю законодавство не передбачає, навіть у порядку винятку, право Конституційного Суду України зупиняти дію актів, які оскаржуються. Науковці дотримуються думки, що такий підхід є виваженим, але не завжди виправданим: він узгоджується з дією принципу презумпції конституційності оспорюваного акта, але не враховує тих обставин, що в актах можуть мати місце грубі порушення прав і свобод чи можуть настати незворотні наслідки від дії неконституційних актів чи їх окремих положень².

Як стверджує В. Тихий, перевірки на відповідність Конституції України підлягають лише ті закони та інші правові акти, які набрали чинності й не втратили її, тобто оцінка законів та інших правових актів здійснюється Конституційним Судом України тільки в порядку наступного (репресивного) конституційного судового контролю. Разом із тим, на його переконання, якщо на момент розгляду справи Конституційним Судом України правовий акт втратив чинність, Конституційний Суд України здійснює його перевірку на предмет конституційності лише в тих випадках, коли неможливо поновити конституційні права і свободи людини і громадянина, порушені його застосуванням³.

Отже, наведені думки вітчизняних учених дозволяють стверджувати, що інститут нормативної конституційної скарги в Україні нерозривно пов'язаний зі здійсненням Конституційним Судом України наступного конституційного контролю шляхом заперечення (конкретного контролю).

Далі вважаємо за доцільне звернути увагу на дослідження індивідуального доступу до конституційного правосуддя, прийняте у формі документа Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанською Комісією) на 85-му пленарному засіданні (Венеція, 17–18 грудня 2010 року), у якому проаналізовано такий механізм індивідуального прямого доступу до конституційного правосуддя, як нормативна конституційна скарга. Зокрема, у названому дослідженні вказано, що за цієї моделі конституційної скарги особа наділена правом оскаржити порушення її суб'єктивних фундаментальних прав індивідуальним актом, що базується на нормативному акті. При цьому ініціатива його контролю пов'язана з конкретною справою. Однак у системах, які гарантують лише нормативну конституційну скаргу, індивідуальний акт, у якому застосований нормативний акт, не може

¹ Тодика Ю. Конституційний Суд України в механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян / Ю. Тодика, О. Марцеляк // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — № 4 (11). — С. 32.

² Ткачук П. Роль і місце Конституційного Суду України у захисті основних прав і свобод людини / П. Ткачук, А. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 4 — С. 123–125.

³ Тихий В. Повноваження Конституційного Суду України та правова природа його рішень / В. Тихий // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — № 4 (47). — С. 56, 57.

бути оскаржений у конституційному суді, і наступний контроль конституційного суду не стосується застосування нормативного акта. Це може призвести до виникнення питання стосовно ефективності захисту фундаментальних прав особи, якщо тільки застосування конституційного закону або його еквівалента порушує такі права. Нормативні скарги (поряд з іншими формами клопотань) існують, наприклад, у Вірменії, Австрії, Бельгії, Грузії, Угорщині, Польщі, Латвії, Люксембурзі, Росії¹.

У Вірменії до Конституційного Суду може звернутися кожен: у конкретній справі, коли наявний остаточний судовий акт, вичерпано всі засоби судового захисту та оскаржується конституційність застосованого щодо нього цим актом положення нормативного правового акта, що призвело до порушення його основних прав і свобод, з урахуванням також тлумачення відповідного положення у правозастосовній практиці². Індивідуальні звернення можуть бути подані фізичною або юридичною особою, яка була учасником судового провадження у судах загальної юрисдикції і спеціалізованих судах та щодо якої в остаточному судовому акті, яким вирішується справа по суті, було застосовано положення якого-небудь закону; ця особа вичерпала всі засоби судового захисту і вважає, що положення закону, застосоване у конкретній справі, суперечить Конституції. Індивідуальні звернення можуть бути подані щодо конституційності положень законів, прийнятих як Національними Зборами, так і за результатами референдумів. Конституційний Суд припиняє провадження у справі, якщо правовий акт чи його положення, конституційність якого оскаржується, був скасований або втратив чинність до розгляду справи чи під час її розгляду та не застосовувався³.

У Грузії правом подавати конституційну скаргу стосовно конституційності нормативного акта або його окремих положень наділені громадяни Грузії, інші особи, які проживають у Грузії, та юридичні особи Грузії, якщо вони вважають, що їхні права і свободи, визнані Конституцією Грузії, порушені чи можуть бути прямо порушені⁴. Скасування чи втрата чинності оспорюваним актом до моменту розгляду справи по суті матиме наслідком закриття конституційного провадження у Конституційному Суді. Після допуску справи до розгляду Конституційним Судом по суті скасування чи втрата чинності оспорюваним актом не матиме наслідком

---

¹ Див.: Par. 77 of Study on Individual Access to Constitutional Justice adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17–18 December 2010) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)039rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)039rev-e)

² Див.: Ст. 169 Конституції Республіки Вірменія від 5 липня 1995 року з урахуванням змін від 27 листопада 2005 року, від 6 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.am/ru/constitution-2015/>

³ Див.: статті 60, 69 Закону Республіки Вірменія про Конституційний Суд від 1 червня 2006 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.concourt.am/russian/law_cc/index.htm

⁴ Див.: Art. 393 of Organic Law of Georgia on the Constitutional Court of Georgia of 1 January 1996 with amendments [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.constcourt.ge/en/court/legislation/law.page>

закриття конституційного провадження у Конституційному Суді, якщо справа стосується прав і свобод людини, визнаних Конституцією Грузії¹.

В Угорщині за конституційною скаргою особи Конституційний Суд здійснює перевірку на відповідність Основному Закону положень закону, який було застосовано у конкретній справі². Фізична або юридична особа, на яких впливає конкретна справа, можуть подати конституційну скаргу до Конституційного Суду з огляду на застосування положення закону у їхніх судових провадженнях всупереч Основному Закону, якщо їхні права, передбачені Основним Законом, були порушені та можливості юридичного захисту були вичерпані або такої можливості юридичного захисту не існує. Як виняток, провадження у Конституційному Суді також може бути порушене, якщо застосування положення закону суперечить Основному Закону або таке положення закону стає чинним, ним безпосередньо було порушено права без судового рішення, а також якщо не впроваджено процедуру юридичного захисту для відновлення порушених прав чи скажник вже вичерпав можливості такого захисту. Генеральний прокурор може звернутися до Конституційного Суду з проханням розглянути питання щодо відповідності Основному Закону законодавчих положень, застосованих у конкретній справі за участю прокурора, через порушення прав, закріплених в Основному Законі, якщо відповідна особа не спроможна захистити свої права особисто або порушення прав впливає на широке коло осіб. Конституційний Суд відхиляє скаргу, якщо під час розгляду справи по суті він встановить анулювання положення правового акта, що перевіряється³.

У Польщі кожен (окрім іноземців), чий конституційні свободи чи права порушено, має право звернутися до Конституційного Трибуналу з приводу відповідності Конституції закону чи іншого нормативного акта, на підставі якого суд чи орган публічної влади прийняв остаточне рішення щодо його свобод чи прав або його обов'язків, передбачених Конституцією⁴. Провадження у справі за конституційною скаргою підлягає закриттю, якщо оспорюваний нормативний акт втратив силу до моменту винесення рішення Трибуналу. Провадження у справі за конституційною скаргою не підлягає закриттю у такому випадку, якщо винесення Трибуналом рішення є необхідним для захисту конституційних прав і свобод⁵.

У Латвії конституційну скаргу до Конституційного суду може подати кожен, хто вважає, що визначені в Конституції його основні права обмежуються правовою

¹ Див.: Art. 13 of Law of Georgia on the Constitutional Legal Proceedings of 21 March 1996 with amendments [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.constcourt.ge/en/court/legislation/law.page>

² Див.: Art. 24 of the Fundamental Law of Hungary of 25 April 2011 with amendments [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hunconcourt.hu/fundamental-law/>

³ Див.: Sec. 26, 64 of the Act on the Constitutional Court of 2011 with amendments [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hunconcourt.hu/act-on-the-cc/>

⁴ Див.: Art. 56, 79, 188, 191 of the Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://trybunal.gov.pl/en/about-the-tribunal/legal-basis/the-constitution-of-the-republic-of-poland/>

⁵ Див.: Art. 59 of the Act of 30 November 2016 on the Organization of the Constitutional Tribunal and the Mode of Proceedings before the Constitutional Tribunal [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://trybunal.gov.pl/en/about-the-tribunal/legal-basis/the-constitutional-tribunal-act/>

нормою, яка не відповідає правовій нормі вищої юридичної сили. Провадження у справі може бути припинене до оголошення рішення Конституційного суду, якщо оспорювана правова норма (акт) втратила силу¹.

Таким чином, з наведеного аналізу законодавства іноземних держав вбачається неоднорідність підходів до оцінки впливу втрати юридичної сили оспорюваним нормативним актом (його окремими положеннями) на провадження у конституційних судах. У Вірменії, Угорщині, Латвії така ситуація має наслідком закриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою, тоді як у Грузії і Польщі конституційне провадження у справі за конституційною скаргою не підлягає закриттю у зв'язку з існуванням нагальної необхідності для захисту конституційних прав і свобод.

З набранням чинності (3 серпня 2017 року) Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136–VIII (далі — Закон) було унормовано порядок реалізації конституційного права особи на звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України, як того вимагає частина четверта статті 55 Конституції України.

Статтею 8 Закону встановлено межі повноважень органу конституційної юрисдикції, зокрема її частиною другою передбачено, що з метою захисту та відновлення прав особи Конституційний Суд України розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватися до правовідносин, що виникли під час його чинності.

Варто зауважити, що аналіз зазначених положень свідчить, що вони стосуються саме проваджень за конституційними скаргами, оскільки у них фігурує особа, яка у разі визнання Конституційним Судом України акта (його окремих положень) неконституційним або конституційним, отримує право на перегляд судового рішення, що набрало законної сили, у її справі за виключними обставинами, як це передбачено процесуальним законодавством України. Очевидним є також те, що положення частини другої статті 8 Закону переслідують легітимну мету — захист та відновлення прав особи.

Крім того, закріплення законодавчої можливості здійснення конституційного контролю акта (його окремих положень), який втратив чинність, не є суто українським винаходом, адже подібну практику вже впроваджено у законодавстві Грузії і Польщі. Зрештою, деякі вітчизняні вчені, зокрема В. Тихий, дотримуються думки, що, якщо на момент розгляду справи акт втратив чинність, Конституційний Суд України має здійснювати його перевірку на предмет конституційності, коли неможливо поновити конституційні права і свободи людини і громадянина, порушені його застосуванням.

Однак, на наш погляд, положення частини другої статті 8 Закону породжують серйозну концептуальну проблему, а саме не узгоджуються з частиною другою статті 152 Конституції України, відповідно до якої закони, інші акти або їх окремі

¹ Див.: Статті 19², 29 Закону про Конституційний суд Латвії від 5 червня 1996 року зі змінами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.satv.tiesa.gov.lv/ru/2016/02/04/%d0%b7%d0%b0%d0%ba%d0%be%d0%bd-%d0%be-%d0%ba%d0%be%d0%bd%d1%81%d1%82%d0%b8%d1%82%d1%83%d1%86%d0%b8%d0%be%d0%bd%d0%bd%d0%be%d0%bc-%d1%81%d1%83%d0%b4%d0%b5/>

положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Наведена конституційна норма сформульована в імперативній формі та передбачає прямий юридичний наслідок — визнання Конституційним Судом України законів або їх окремих положень неконституційними. Таке рішення органу конституційної юрисдикції призведе до втрати чинності оспорюваними законами або їх окремими положеннями з дня його ухвалення або пізніше, якщо це буде встановлено самим рішенням. При цьому не матиме жодного значення, чи Конституційний Суд України зазначить про таку втрату чинності в резолютивній частині свого рішення.

Отже, положення частини другої статті 8 Закону можуть спровокувати виникнення парадоксальної та абсолютно алогічної ситуації, за якої у рішенні Конституційного Суду України про неконституційність акта (його окремих положень) констатуватиметься, по суті, втрата чинності актом (його окремими положеннями), який вже раніше втратив чинність.

Зрештою вважаємо за доцільне наголосити, що лише Конституційний Суд України своєю практикою здатен вирішити зазначену складну концептуальну проблему, що потребує подальшого наукового осмислення та дослідження.

Литвинов А., Богуш В. К вопросу определения пределов полномочий Конституционного Суда Украины в производствах по конституционным жалобам: теоретические аспекты. В статье выделены особенности института конституционной жалобы в Украине, исследованы научные подходы к определению смысла последующего конституционного контроля, проанализирован международный опыт функционирования нормативной конституционной жалобы, раскрыта проблематика законодательного определения пределов полномочий Конституционного Суда Украины в производствах по конституционным жалобам.

Ключевые слова: нормативная конституционная жалоба, последующий конституционный контроль, контроль путем опровержения (конкретный контроль), пределы полномочий Конституционного Суда Украины.

Lytvynov O., Bohush V. On determination of the limits of powers of the Constitutional Court of Ukraine within proceedings upon constitutional complaints: theoretical aspects. The article outlines specific features of the institute of constitutional complaint in Ukraine, researches scientific approaches to definition of the content of subsequent constitutional control, analyses international experience of the functioning of the normative constitutional complaint and discovers a range of problems concerning legislative stipulation of the limits of powers of the Constitutional Court of Ukraine within proceedings upon constitutional complaints.

Key words: normative constitutional complaint, subsequent constitutional control, control by way of objection (concrete control), the limits of powers of the Constitutional Court of Ukraine.

Інститут конституційної скарги в Україні: європейський досвід та українські реалії

В. Кіселичник

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри основ права України
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено запровадження інституту конституційної скарги в Україні в контексті порівняння його ефективного функціонування, зокрема у ФРН та Республіці Польща. Проаналізовано модель конституційної скарги в Україні. Акцентується на проблемних (дискусійних) питаннях повноважень органу конституційної юрисдикції в Україні в частині дієвого та фахового розгляду конституційних скарг.

Ключові слова: інститут конституційної скарги, орган конституційної юрисдикції, Федеральний Конституційний Суд, Конституційний Трибунал, модель конституційної скарги.

30 вересня 2016 року набули чинності зміни до статті 55 та розділу «Правосуддя» Основного Закону нашої держави, відповідно до яких був запроваджений новий національний засіб захисту прав особи — інститут конституційної скарги.

Законодавець, усвідомивши важливість та значущість цього правового інституту та враховуючи ефективну діяльність органів конституційної юстиції європейських країн у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, запровадив у правову систему України конституційну скаргу¹, проте із значним запізненням.

У цьому контексті слушною є думка професора А. Селіванова, який зазначає, що за очевидної доведеної та аксіологічної аргументації конституційної скарги як важливого інструмента конституціоналізації українського законодавства, ефективного правозахисного способу охорони прав і свобод людини політики протягом 20 років не сприймали цей інститут, оскільки більше були схильні до декларацій про великі досягнення в Україні конституційного ладу і верховенства права².

На противагу цим політикам, переважна більшість провідних вітчизняних конституціоналістів від часу заснування конституційної юстиції в Україні стверджували, що інститут конституційної скарги визнано багатьма демократичними країнами як ефективний національний засіб правового захисту конституційних прав людини від посягань з боку держави та її посадових осіб, утвердження верховенства права та демократії³.

---

¹ Поштовхом для цього, видається, був і факт того, що Україна вже протягом десятиріччя тримає пальму лідерства серед європейських країн за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини.

² Селіванов А. Право на «конституційну скаргу» доповнило систему гарантій захисту прав і свобод людини / А. Селіванов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/271286>

³ Однак, заради справедливості, слід зазначити, що у частини науковців, політиків та практиків були та й надалі залишаються побоювання, що запровадження конституційної скарги може призвести до перетворення Конституційного Суду України на «касаційну інстанцію»

У цьому аспекті доречно згадати й прес-конференцію (агентство «Укрінформ») Голови Конституційного Суду України (далі — Суд, КСУ) В. Скоморохи з нагоди 5-ї річниці утворення Суду (2001 рік), який висловив думку про необхідність реформування органу конституційної юрисдикції та обґрунтував доцільність запровадження конституційної скарги в Україні, посилаючись на досвід Республіки Польща.

Проте така ідея очільника органу конституційної юрисдикції, яка була на той час консолідованою думкою більшості провідних учених-конституціоналістів, не знайшла підтримки як у глави держави, так і у політичного істеблшменту, для яких у цей період державно-правового розвитку країни були інші, більш важливі, на їхню думку, політико-правові пріоритети.

І лише після Революції гідності та підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом питання щодо необхідності впровадження конституційної скарги в національну правову систему як важливого інструменту захисту та гарантування прав і свобод людини і громадянина стало активніше обговорюватися серед науковців¹ і перш за все — серед політиків.

Зрештою, 2 червня 2016 року Верховна Рада України внесла зміни до Основного Закону держави, відповідно до яких було запроваджено, зокрема, й інститут конституційної скарги (статті 55, 151¹)². Проте лише через рік, а саме 13 липня 2017 року, парламент з метою реалізації цих конституційних змін ухвалив нову редакцію Закону України «Про Конституційний Суд України»³.

Однак з моменту набрання чинності змінами до Конституції України (30 вересня 2016 року) і до часу набрання чинності новою редакцією закону про орган конституційної юрисдикції (3 серпня 2017 року) розгляд справ за конституційними скаргами Судом не здійснювався, враховуючи, очевидно, положення нової редакції статті 153 Конституції України⁴.

Щодо самого інституту конституційної скарги (історії його виникнення), то беззаперечним є той факт, що він є «дітищем» європейської демократії.

Практика захисту прав і свобод (через інститут конституційної скарги), зокрема у ФРН та Республіці Польща, державотворчий досвід розбудови правових інститутів яких Україна сьогодні активно переймає, є показовою для нашої країни.

Досвід функціонування інституту конституційної скарги у ФРН, який у системі німецького конституційного судочинства вважають одним із найуспішніших у світі, є цікавим і повчальним для нашої країни та потребує більш змістовного

щодо справ, які підлягають розгляду судами загальної юрисдикції, а також призведе до того, що орган конституційної юрисдикції буде перевантажений розглядом великої кількості скарг, а це спричинить порушення загальновизнаного принципу розгляду судових справ у розумні строки.

¹ Було підготовлено десятки наукових статей, три монографії, захищено докторську дисертацію, а також проведено декілька міжнародно-практичних конференцій з цієї проблематики.

² Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2016. — № 28. — Ст. 532.

³ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>

⁴ Хоча з цього приводу були (та й залишаються) інші погляди як в окремих суддів Конституційного Суду України, так і у суддів у відставці, а також провідних учених-конституціоналістів.

ознайомлення із ним з двох причин: 1) конституційна скарга була введена у публічне право «звичайним» Законом «Про Федеральний Конституційний Суд» (1951 рік) і отримала статус конституційної норми лише через 18 років, тобто після внесення змін до Основного Закону держави (січень 1969 року); 2) федеративний устрій Німеччини обумовив запровадження та дію двох видів конституційної скарги, а саме: на рівні конкретної федеральної землі та безпосередньо на рівні федеративної держави.

З моменту запровадження й до сьогодні конституційну скаргу вважають одним із найефективніших юридичних засобів захисту фундаментальних прав і свобод особи, втіленням конституційних цінностей у національному правопорядку.

Вперше можливість подання конституційної скарги передбачила ще Баварська конституція 1818 року. Зокрема, відповідно до пункту 1 статті 21 згаданої Конституції кожен громадянин держави, а також громада мали право оскаржити порушення конституційних прав до Баварського парламенту. Якщо ж палати вважали скаргу обґрунтованою, вона передавалась на розгляд Королю (пункт 2 статті 21)¹.

Сьогодні ця норма закріплена на законодавчому рівні у статті 93 Основного Закону ФРН², відповідно до якої Федеральний Конституційний Суд уповноважений розглядати скарги, що можуть бути подані будь-якою особою, яка вважає, що публічна влада³ порушила одне з її основних прав.

При цьому громадяни ФРН можуть подавати конституційну скаргу щодо порушеного будь-якого основного права; іноземці та особи без громадянства — лише щодо прав, закріплених за ними Конституцією ФРН.

З конституційною скаргою можуть звернутися й юридичні особи у випадку, якщо їхні права, які були порушені, належать до основних і гарантуються Основним Законом держави. Із аналогічною скаргою відповідно до пункту 4 «б» частини першої статті 93 Конституції ФРН та статті 91 Закону «Про Федеральний Конституційний Суд»⁴ можуть звернутися також громади чи об'єднання громадян у випадку, якщо їхні права на самоврядування були порушені.

В обґрунтуванні скарги має бути зазначено право, порушення якого підлягає оскарженню, а також вказано дії (або бездіяльність) органів чи установ, які призвели до того, що позивач вважає порушенням свого права (стаття 92 Федерального закону «Про Федеральний Конституційний Суд»). Предметом оскарження можуть бути закони та інші акти парламенту, адміністративні акти, а також рішення судової влади, тобто будь-які акти, дії чи бездіяльність органів державної влади та управління.

Тобто за своєю суттю (змістом) та предметом оскарження конституційна скарга у ФРН — це так звана «повна конституційна скарга» (на відміну від «норматив-

---

¹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.verfassungen.de/de/bybayern18-index.htm>

² Конституции зарубежных государств : учебное пособие. — М. : БЕК, 1996. — С. 198.

³ Під поняттям «публічна влада», яке наводиться у конституційній нормі, слід розуміти державу в усій її «організаційній багатогранності та багатовимірності».

⁴ Див.: Bundesverfassungsgerichtsgesetz / hrsg. VonInterNationes: S. Born. — Bonn : Inter Nationes, 1996. — 102 s.

ної конституційної скарги»)¹. Саме таку модель конституційної скарги Європейська Комісія «За демократію через право» як дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права визнає найоптимальнішою, оскільки предметом оскарження може бути як закон, так і акт органу управління, судові рішення чи бездіяльність органів влади, а це, як наголошує Венеціанська Комісія, дає можливість для найбільш всеохоплюючого індивідуального доступу до конституційного правосуддя та, відповідно, для повного захисту індивідуальних прав².

Конституційна скарга подається у 30-денний термін, який розпочинається з дати вручення або усного повідомлення особі про прийняте рішення.

За загальним правилом, відповідно до чинного законодавства ФРН (Конституції та Закону «Про Федеральний Конституційний Суд»), конституційна скарга може бути прийнята до розгляду лише після використання особою всіх можливих засобів захисту свого права, і така вимога видається обґрунтованою та доречною.

Разом із тим Федеральний Конституційний Суд може відразу прийняти рішення щодо провадження у справі за конституційною скаргою у випадку, якщо скажником хоч і не були використані всі можливі національні засоби судового захисту, однак він обґрунтовує, що нанесена йому шкода має, образно кажучи, «всезагальне значення», і що подальше затягування розгляду справи (проходження всіх інстанцій) спричинить «важкі і не виправні наслідки» для скажника.

Рішення Федерального Конституційного Суду, прийняте щодо конституційної скарги, скасовує дію неконституційного рішення чи нормативного акта стосовно всіх осіб, яких воно могло стосуватися, тобто має так званий ефект «*erga omnes*», на відміну від ефекту «*inter partes*», який поширюється тільки на сторони у конкретній справі.

При цьому слід зазначити, що конституційні скарги становлять ліву частку справ, які розглядаються Федеральним Конституційним Судом. Так, у період з 1951 року по 2013 рік конституційні скарги склали 96 % усіх справ, проте відсоток задоволених скарг був незначним. Для прикладу, у 2013 році Федеральний Конституційний Суд розглянув 6 238 скарг і лише 91 була задоволена, що становить 1,46 %³. У наступному, 2014 році розглянуто приблизно аналогічну кількість конституційних скарг — 6 292, із яких лише 121 скарга заявників була задоволена (1,92 %)⁴.

Як зазначають дослідники, така ситуація щодо задоволення конституційних скарг у ФРН спостерігалася з моменту заснування конституційної юстиції й до

¹ Наука конституційного права Польщі для визначення цих двох моделей конституційної скарги (окрім зазначених вище) вживає ще й інші поняття, зокрема «широка» і «вузька».

² Про прямий доступ до конституційного правосуддя : Доповідь Венеціанської Комісії (85-те пленарне засідання, Венеція, 17–18 грудня 2010 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.venice.coe.int>

³ *Kleine-Cosack M.* Verfassungsbeschwerden und Menschenrechtsbeschwerde / M. Kleine-Cosack. — 3., neu bearb. und erw. Aufl. — Heidelberg : C. F. Müller, 2013. — S. 29.

⁴ Federal Constitutional Court — Annual Statistics 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Statistik/statistics_2014.pdf?_blob=publicationFile&v=3

1995 року. Так, для прикладу, із 60 000 конституційних скарг, які надійшли до розгляду у зазначений період, лише 1,25 % було задоволено¹.

Однак, незважаючи на відносно незначний відсоток позитивних рішень за конституційними скаргами, стверджувати про ефективність функціонування цього правового інституту у ФРН лише через призму статистики навряд чи правильно². Право і можливість подання конституційних скарг вважають надзвичайно важливою складовою німецької конституційної юстиції, що слугує застережним чинником від прийняття неконституційних рішень органами державної влади. Безпосереднє вирішення конституційних спорів у незалежному Федеральному Конституційному Суді, як зазначає Н. Паславська, створило найкращу передумову для рівноправних стосунків між усіма гілками державної влади, конституційними органами, державою і громадянами³.

У Республіці Польща конституційна скарга була введена у політико-правову систему Конституцією 1997 року⁴. Так, у статті 79 розділу II «Свободи, права і обов'язки людини і громадянина» підрозділу V «Засоби охорони свобод і прав» Основного Закону держави, зокрема, зазначається, що кожен (як суб'єкт конституційних прав і свобод), чиї конституційні свободи чи права були порушені, має право у порядку, визначеному в законі, подати скаргу до Конституційного Трибуналу щодо відповідності Конституції закону чи іншого нормативного акта, на підставі якого суд чи орган публічного управління (влади) прийняв остаточне рішення про права чи свободи, або про обов'язки, зазначені в Конституції (§ 1).

При цьому положення § 1 не стосується прав, зазначених у статті 56 Основного Закону, зокрема щодо іноземців, які претендують отримати притулок в Республіці Польща на умовах, визначених у законі, та іноземців, які шукають захисту від переслідування та можуть отримати статус біженця згідно з ратифікованими державою міжнародними договорами (§ 2). Таке конституційне обмеження зазначеної категорії осіб обґрунтовується тим, що надання права притулку чи статусу біженця є передусім дискреційним правом держави (її органів).

Безпосередньо правовий механізм функціонування конституційної скарги в Республіці Польща спочатку був закріплений у Законі «Про Конституційний Трибунал» від 1 серпня 1997 року, потім у Законі від 1 серпня 2016 року. На сьогодні такий механізм передбачений (окрім Конституції) у Законі «Про організацію і процедуру провадження в Конституційному Трибуналі (від 30 листопада 2016 року), який є (за суттю і змістом) Регламентом Трибуналу⁵.

¹ Государственное право Германии. — Т. 1. — М., 1984. — С. 308.

² Лемак В. Конституційна скарга: досвід держав Центральної Європи і можливі уроки для України / В. Лемак // Публічне право. — 2016. — № 4 (24). — С. 52.

³ Конституційна юстиція Федеративної Республіки Німеччина: від витоків до сьогодення : монографія / Н. Паславська. — Л. : ПАІС, 2017. — С. 166.

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс]. — Режим доступу : isap.sejm.gov.pl/DetalisServlet?id=WDU19970780483

⁵ Ustawa o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym [Електронний ресурс]. — Режим доступу : isap.sejm.gov.pl/DetalisServlet?id=WDU20160002072

Закон від 30 листопада 2016 року окремо регламентує статус суддів Конституційного Трибуналу Республіки Польща¹.

Щодо суб'єктів звернення до Конституційного Трибуналу, то окрім фізичних осіб (громадяни, іноземці, особи без громадянства) із конституційною скаргою мають право звертатися й юридичні особи (політичні партії, профспілки тощо) у випадку, якщо вони мають окремі конституційні права, тобто є суб'єктами конституційних прав.

Як було зазначено вище, підставою для подання конституційної скарги до Конституційного Трибуналу є порушення саме конституційних прав і свобод (тобто закріплених на рівні Основного Закону) і, відповідно, порушення прав і свобод, гарантованих законами, не є такою підставою.

Предметом конституційної скарги можуть бути як закони, так й інші нормативні акти органів публічного управління (влади), зокрема й органів місцевої виконавчої влади та органів самоврядування, однак за умови, що такі нормативні акти є загальнообов'язковими (містять норми, що поширюються на невизначене коло осіб).

Водночас слід зазначити, що предметом конституційної скарги не може бути рішення (ухвала) про застосування (тлумачення) правових норм судами загальної юрисдикції. Скаржник може оскаржити лише закон чи інший нормативний акт, який став основою для обґрунтування такого судового рішення.

На думку М. Гультай, такий підхід абсолютно виправданий призначенням Конституційного Трибуналу, який покликаний бути «судом права», дистанційованим від процесів правозастосування та здійснення правосуддя у конкретних справах².

Відповідно до статті 77 Закону «Про організацію і процедуру провадження в Конституційному Трибуналі», конституційна скарга може бути подана упродовж трьох місяців після вручення скаржнику остаточного рішення (ухвали) чи іншого розпорядження.

Рішення (постанова) Конституційного Трибуналу за конституційною скаргою, відповідно до частини четвертої статті 190 Конституції Польщі та пункту 2 статті 108 Закону «Про організацію і процедуру провадження в Конституційному Трибуналі» у випадку невідповідності закону чи нормативного акта Конституції передбачає втрату останнім(и) загальнообов'язкової сили. Скаржник отримує право на відновлення судового провадження.

Уже 20 років конституційна скарга функціонує у Республіці Польща і вона, безсумнівно, відіграє важливу роль як засіб зміцнення конституційної законності та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в державі. Разом із тим у Польщі й надалі триває полеміка, зокрема серед науковців, пов'язана як з оцінкою ефективності діючої моделі скарги³, так і з пропозиціями щодо подальшого вдосконалення цього правового інституту. Підґрунтям для таких дискусій, до певної міри, є статистичні дані. Так, зокрема, в період з 2008 по 2013 рік до

¹ Ustawa o Trybunale Konstytucyjnym [Електронний ресурс]. — Режим доступу : dziennikustaw.gov.pl/DU/2016/2073

² Гультай М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя / М. Гультай. — Х. : Право, 2013. — С. 104.

³ За своєю моделлю конституційна скарга у Республіці Польща є нормативною.

Конституційного Трибуналу надійшло 2 858 скарг, із них до провадження було прийнято 312 (10,91 %), і лише 118 скарг було задоволено, що становило 4,12 % від загальної кількості поданих скарг¹. І це, очевидно, дає підстави окремим польським дослідникам стверджувати, що хоч інститут конституційної скарги є новим засобом правової охорони, він неефективний. Головна ж причина цього — нормативна модель конституційної скарги².

Практика діяльності органів конституційної юрисдикції у ФРН, Республіці Польща, а також в інших європейських країнах, де законодавством гарантовано право на подання скарги до органу конституційної юрисдикції, переконливо засвідчила, що таке право, як жодне інше, сприяє формуванню у громадян впевненості в тому, що вони живуть у суспільстві, де утверджується та гарантується «режим» панування права, а вона (впевненість) є найбільш надійним підґрунтям для функціонування демократичної та правової держави.

Повертаючись до запровадження конституційної скарги в Україні та вдаючись до спроби аналізу її моделі в контексті порівняння, зокрема із німецькою та польською, слід зазначити таке:

1) сам факт її запровадження є позитивним явищем, хоча дещо запізнилим;

2) розгляд скарг органом конституційної юрисдикції призведе (хочеться сподіватися) до зменшення кількості звернень наших громадян до Європейського суду з прав людини³, що сприятиме покращенню іміджу України серед держав Ради Європи.

Водночас, аналізуючи положення норм Конституції України (статті 55, 56) та Закону України «Про Конституційний Суд України» (статті 7, 55–56, 77–78, 87), слід зазначити, що нормативна модель конституційної скарги, запроваджена в Україні, не є, однак, «класично-типовою» порівняно із моделями таких скарг у європейських країнах. Професор В. Лемак навіть запропонував визначити її (модель) як «часткову нормативну скаргу»⁴. Потрібно, вочевидь, солідаризуватися із такою думкою, оскільки запропонована законодавцем конструкція моделі конституційної скарги в Україні свідчить саме про «звужену» її форму, з огляду на:

1) коло суб'єктів на подання скарги (фізичні та юридичні особи приватного права);

2) предмет оскарження (конституційність законів України).

Окрім цього, запропонована модель конституційної скарги не є «класично-типовою» також з іншої причини, зокрема, через неспроможність забезпечити особі й громадянину захист саме основних прав, гарантованих Конституцією України. Для прикладу, у ФРН, Республіці Польща, а також в інших європейських країнах фізичні особи, громадяни цих країн, мають право звернутися до конституційного суду із індивідуальною скаргою, а підставою для такого звернення

¹ Skarga konstytucyjna. Zagadnienia teorii i praktyki / Pod red. Krzysztofa Urbaniaka. — Poznan, 2015. — S. 261.

² Там само. — S. 276.

³ Попри це подання скарги до органу конституційної юрисдикції не позбавлятиме особу права на звернення і до Європейського суду з прав людини.

⁴ Лемак В. Конституційна скарга: досвід держав Центральної Європи і можливі уроки для України / В. Лемак // Публічне право. — 2016. — № 4 (24). — С. 52.

можуть бути порушені в законі чи в інших нормативних актах їхні права, гарантовані Конституцією¹.

Відповідно до вимог Конституції України та чинного законодавства, конституційна скарга слугуватиме захистом суб'єктивних прав та інтересів лише осіб, які є сторонами судового процесу.

Як на недолік, у запропонованій моделі конституційної скарги в Україні слід вказати на той факт, що вона не закріплює механізм застосування та виконання рішень Конституційного Суду України у випадку задоволення скарги заявника, як це є, наприклад, у Республіці Польща, про що зазначалося вище.

Видається (і це було б логічним та правильним рішенням законодавця), що орган конституційної юрисдикції має бути наділений і правом на видання наказу про вжиття заходів щодо забезпечення виконання його рішень², або хоча б правом на вказівку судам загальної юрисдикції про негайне поновлення чи припинення справи. Саме такої позиції дотримується й Венеціанська Комісія.

Недоліком можна вважати, як слушно зауважують окремі науковці та практики, і відсутність можливості органу конституційної юрисдикції надавати роз'яснення Верховному Суду України у випадку, якщо останній неправильно трактував норму закону.

Таким чином, підсумовуючи викладене, можна погодитися із думкою, що «ми йдемо своїм шляхом...»³.

Для того щоб виправдати значні суспільні очікування стосовно покращення загального стану захисту прав людини в Україні⁴, законодавець вимушений буде внести зміни до Закону України «Про Конституційний Суд України», зокрема щодо розширення повноважень органу конституційної юрисдикції та надання йому права на видання наказу про вжиття заходів для забезпечення виконання рішень. І лише тоді запроваджена конституційна скарга в Україні буде не тільки де-юре, а й де-факто достатньо дієвим та ефективним механізмом захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина, а її функціонування сприятиме намаганням вирішення проблем захисту прав людини саме на національному рівні.

¹ Див.: Пункт 4 «а» частини першої статті 93 Конституції ФРН і пункт 1 статті 79 Основного Закону Республіки Польща.

² Вочевидь, таке забезпечення виконання рішень не має «нічого спільного» із виданням, відповідно до вимог статей 78 і 87 Закону України «Про Конституційний Суд України», Великою палатою Суду (у виняткових випадках) забезпечувального наказу про вжиття заходів щодо забезпечення конституційної скарги.

³ Закон і бізнес. — 2017. — № 35 (1333). — С. 12.

⁴ *Стецюк П.* Зміни до Основного Закону України щодо правосуддя (конституційно-юрисдикційний аналіз) / П. Стецюк // Вісник Конституційного Суду України. — 2016. — № 4–5. — С. 196.

Киселичник В. Институт конституционной жалобы в Украине: европейский опыт и украинские реалии. В статье исследуется введение института конституционной жалобы в Украине в контексте сравнения его эффективного функционирования, в частности в ФРГ и Республике Польша. Проанализирована модель конституционной жалобы в Украине. Акцентируется на проблемных (дискуссионных) вопросах полномочий органа конституционной юрисдикции в Украине в части эффективного и профессионального рассмотрения конституционных жалоб.

Ключевые слова: институт конституционной жалобы, орган конституционной юрисдикции, Федеральный Конституционный Суд, Конституционный Трибунал, модель конституционной жалобы.

Kiselychnyk V. Institute of Constitutional Complaint in Ukraine: European Experience and Ukrainian Realities. The article studies the introduction of the institute of constitutional complaint in Ukraine for the purpose of comparing its effective functioning, in particular in the Federal Republic of Germany and the Republic of Poland. The model of constitutional complaint in Ukraine has been analysed. The attention is paid to problematic (debating) issues of the authorities of the body of constitutional jurisdiction in Ukraine as to effective and professional consideration of constitutional complaints.

Key words: institute of constitutional complaint, body of constitutional jurisdiction, Federal Constitutional Court, Constitutional Tribunal, model of constitutional complaint.

Ідея суспільного договору в політико-правовому вченні Ж. Бодена

О. Кресін

кандидат юридичних наук, доцент,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
керівник Центру порівняльного правознавства
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Проаналізовано вчення Ж. Бодена про соціальну сферу буття людини, форми соціальної інтеграції, договірне утворення держави. Розглянуто зміст основних категорій його вчення — суспільство, громадянське суспільство, Res publica, ius civile, громадянин, підданий тощо. Розкрито внесок Ж. Бодена у формування доктрини публічного права та розвиток ідеї основного закону держави.

Ключові слова: історія політичних і правових учень, громадянське суспільство, суспільний договір, історія конституційно-правової думки.

Найважливішим досягненням західноєвропейських мислителів першої половини XVI століття стало постулювання на основі здобутків гуманістичної етики нової сфери буття автономного індивіда — соціальної. Зокрема, вони запропонували ідею світського покликання людини, проголосили автономію соціальної діяльності та відокремили сферу світської зовнішньої етики (стосунків між людьми) від релігійної внутрішньої етики (стосунки людини з Богом).

Результатом їхніх зусиль є усвідомлення неможливості безпосереднього застосування християнського вчення до соціальних відносин та відповідно іманентності автономії останніх, емансипація індивідуалістичної поведінки людини та її світських інтересів, пошук соціальних рамок для їх реалізації — у державі, громаді, народі.

Науковою відповіддю як на реформаційні й природничо-наукові ідеї, так і на виклики релігійних воєн і зовнішньополітичного втручання стало формування у Франції напряму суспільної думки, що отримав назву політики. Його прихильники намагалися знайти не католицькі й не гугенотські, а загалом світські варіанти розвитку суспільства, держави і права в країні.

Зокрема, школа «нової юриспруденції» у Франції, що сформувалася у середині XVI століття, заперечувала універсальність і позачасовість норм римського права. Засновник «нової юриспруденції» в Буржському університеті А. Алкіатті, а також його послідовники (які часто водночас були прихильниками релігійного вчення Кальвіна) Е. Барон, Ф. Бодуен, Ф. Отман, Ж. Куяс та інші пропонували вивчати римське право історично, в його еволюції¹. При такому історичному підході римське право втрачало ореол ідеальності та винятковості, поставало питання щодо його відповідності сучасному суспільному розвитку, а також щодо можливості існування поряд із ним норм іншого походження. За аналогією будь-які політичні

---

¹ Бобкова М. С. Жан Боден и его трактат «Метод легкого познания истории» / М. С. Бобкова // Боден Ж. Метод легкого познания истории. — М. : Наука, 2000. — С. 338–339.

й правові явища могли розглядатися не як вираження універсальної мудрості, а як людський досвід, що належить конкретному людському колективу, має свої динаміку, початок і кінець.

Результатом розвитку ідей цієї школи став початок активного вивчення її прихильниками французького звичаєвого права, а також формування уявлення про окремий «дух французької культурної спадщини», про народ як суб'єкт соціальної історії, про «новітнє право народів» (в основі якого — загальне природне право, але протягом історії воно втілюється в індивідуалізованому позитивному праві кожного конкретного народу)¹. Паралельно із цим десакралізація політико-правової сфери приводить до досить суперечливого поєднання двох ідей: з одного боку, незалежності монархів і очолюваних ними держав, абсолютності останніх, більше не включених до всесвітньої теологічної та світської ієрархії; з другого — суспільної легітимності держав і, виходячи з цього, необхідності знаходження певної кореляції між волею монархів і волею суспільств. У Франції ці ідеї втілювалися у працях таких мислителів, як Ф. Отман, К. де Сейссель, Ш. Дюмулен, Ф. Бодуен та інші. Попри те, що ідеї цих авторів відрізнялися, дослідники відзначають подібність їх політичної та правової лексики², що разом створило нову концептуальну і термінологічну систему в соціальній, політичній та правовій сферах. На нашу думку, в XVI столітті французький варіант Реформації та його світське осмислення привели до формування окремих важливих елементів соціалізації держави і права, зокрема ідей державного суверенітету, національної свідомості, правового релятивізму та історизму, національного права, особливого державного права тощо³.

Найбільш послідовне вчення про соціальний вимір політико-правового життя у XVI столітті представлено у праці «Легкий метод пізнання історії» (1566 рік) Ж. Бодена. Етика людини, функціонування держави і суспільства у баченні Ж. Бодена є суто світськими, раціональними, утилітарними: «Нехай плани, спрямовані на користь держави, будуть названі корисними й шляхетними... Майже завжди корисні речі виявляються шляхетними». Слідом за Н. Макіавеллі Ж. Боден вважає, що моральні ідеали не є основою аналізу суспільного життя («чесноти і пороки, підлість і шляхетність йдуть пліч-о-пліч», «зовсім не чеснота або вада визначає тип держави»), яке визначається у термінах доцільності та раціональності. Якщо людські закон і порядок є розумними, то вони відповідають

¹ Келлі Д. Людський вимір буття: суспільна думка в західній правовій традиції / пер. з англ. Г. Є. Краснокутського. — Одеса : Бахва, 2002. — С. 189–190.

² Огляд літератури та аналіз дискусії Ф. Отмана і Ж. Бодена див. у: Баязитова Г. И. Политико-правовые воззрения Жана Бодена : дис. ... канд. истор. наук / Г. И. Баязитова. — Тюмень, 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.disserscat.com/content/politiko-pravovye-vozzreniya-zhana-bodena>

³ Про це див. також: Пименова Л. А. Идея нации во Франции Старого порядка / Л. А. Пименова // Национальная идея в Западной Европе в новое время. Очерки истории / отв. ред. В. С. Бондарчук. — М. : Зерцало-М; Вече, 2005. — С. 129–131; Launay R. Montesquieu: the specter of despotism and the origins of comparative law / R. Launay // Rethinking the masters of comparative law / ed. by A. Riles. — Oxford. — Portland Oregon : Hart, 2001. — P. 23–24.

Божественним мудрості й праву¹. Замість моральних імперативів виступають права, інтереси, волевиявлення людей, їх об'єднань, інституцій.

Відмінності божественної, природної та людської сфер буття визначені мислителем так² (зведення наше):

	Божественне	Природне	Людське
Сутність	Священне	Неминуче	Вірогідне
Пізнання	Віра, одкровення	Знання, виміри	Розсудливість, досвід
Предмет			Вчинки людини, її життя у суспільстві
Детермінізм чи індетермінізм	Божа воля	Задана і постійна послідовність причин, вічні й незмінні закони	Людські розум, воля, цілі та інтереси
Динаміка	Непізнаність, вічність	Санкціонована Богом відносна незмінність чи циклічність	Мінливість, еволюція
Сфера вивчення	Теологів	Філософів	Істориків

Отже, соціальна сфера виступає як автономна, самодетермінована, динамічна — сфера свободи волі. Суттєво відрізняючись від інших двох сфер, вона близька до сфери природи своєю раціональністю й одночасно до сфери Божественного — своїм волевим характером. Унікальною характеристикою соціального називається його динаміка (мінливість, рух). Божественне вічне, природне має свій початок і кінець, але не має еволюції. Тобто лише соціальне має свою історію.

Визначивши у соціальній сфері її джерело — людину, яка має власну волю, Ж. Боден виділяє і окреме соціальне (суспільство, народ, держава), яке досліджує «окрема» людська історія, а також передбачає існування загального соціального, яке вивчає «загальна/універсальна історія» (*historiam universam*) — «діяння співтовариств багатьох людей (*communes plurium hominum*), чи народів, чи цілих держав»; «охоплює історію всіх чи найбільш відомих народів». Водночас далі він фактично виводить дослідження одиначної людини за рамки соціальної історії, виділяючи дві категорії та два рівні пізнання — окремого (*singuloru*) соціального суб'єкта і загального (*universam, toto rationem*) — глобальної сукупності соціальних суб'єктів, усієї людської сфери³.

Історично першим суб'єктом, що виступає предметом вивчення соціальної науки Ж. Бодена, є народ. Окрім того, саме народ у вченні мислителя є природно-соціальною спільністю, тобто суб'єктом, що об'єднує природну і соціальну сфери буття. На відміну від інших суб'єктів народ підпорядкований природному закону загальної відносної незмінності, в межах якої відбуваються циклічні зміни — наро-

¹ Боден Ж. Метод легкого познання истории / Ж. Боден — М. : Наука, 2000. — С. 37–40, 45–46, 69, 99, 157. Тут і далі цей переклад за необхідності ми звіряли з оригіналом: *Bodini I. Methodus, ad facilem historiarum cognitionem; ab ipso recognita, et multo quam antea locupletior: cum indice rerum memorabilium copiosissimo.* — Parisiis: Apud Martinum Iuuenem, via S. Io. Lateranensis, ad insigne serpentis, 1572. [XIV], 613, [XVIII] p.

² Боден Ж. Метод легкого познання истории / Ж. Боден. — М. : Наука, 2000. — С. 20–22, 30, 37, 268, 271–272.

³ Там само. — С. 22, 24, 28–29, 105, 279. Див. також с. 313.

дження, розвиток, занепад. Як природно-правова спільність народ має свої закономірності розвитку, який є стадіальним. Не розкриваючи це питання детально й відсилаючи читача до «стародавніх», Ж. Боден вказує, зокрема, на загальні критерії визначення витоків походження народів, їх юність і старіння¹.

Ж. Боден розглядав питання співвідношення народу і держави. На його думку, з поняттям «народ» співвідносяться насамперед «країна» та «батьківщина». Сукупність населення держави не обов'язково є народом (межі держави є результатом конфліктів і компромісів з іншими державами). Водночас «один і той самий народ може проживати на території різних держав, підкоряючись різним законам». Територія народу — це країна/батьківщина, вона може бути меншою чи більшою за територію держави або охоплювати декілька держав².

Він вважав більш природним збіг кордонів держав і меж розселення етносів — народів, вказував на існування відчуття кровного споріднення та вродженого прагнення народу мати свою державу. Принципово важливою є його ідея про те, що саме в такій природній державі реалізується і природна форма правління — монархія. «Монархія — це певна територія, населена народом одного походження. Саме за цією ознакою ми можемо визначити, чи вправі ми вважати певну державу монархією»³. При цьому мислитель розглядав природні держави — *imperio* (з лат. — «сила») — як нестабільні, потенційно конфліктні, тому що вони побудовані на природному інстинкті людини панувати, а отже, часто сформовані з різних народів, що не дає змоги встановити в них єдине право і запровадити монархію як правильну форму правління і взаємодії суспільства з владою.

На нашу думку, згадані ідеї повністю співвідносяться з поглядами Ж. Бодена щодо особливостей природної та соціальної сфер, а також відокремлення форми та сутності. Первинним задумом Бога є статичний світ, де форма відповідає сутності, а природне перебуває у гармонії із соціальним. Але частиною цього самого задуму є наділення людини розумом і волею, власним буттям, що передбачає соціальну динаміку. Тому природний стан (Ж. Боден у аналізованій праці це поняття не вживав) є певною константою, відправною точкою в минулому, певним деномінатором оцінки розвитку народу як природно-соціальної спільності, має враховуватися у державному будівництві, але не є єдиною детермінантою останнього.

Поряд з усіма цими міркуваннями Ж. Боден розвинув ідею про поступове зниження ролі народів у соціальному розвитку. Він вказував на неунікненність, об'єктивну і суб'єктивну зумовленість конфліктів у межах народів та між народами, їх міграцій і зникнення через змішання/злиття або вимирання⁴. З цього випливає теза мислителя про те, що давні народи перестали існувати в первинному вигляді, й жодний сучасний народ не може похвалитися тим, що є прямим спадкоємцем якогось корінного народу на споконвічних землях⁵. Ж. Боден зазначав,

¹ Боден Ж. Метод легкого познання истории / Ж. Боден. — М. : Наука, 2000. — С. 19, 268, 295, 301.

² Там само. — С. 139, 220–221.

³ Там само. — С. 260, 296, 303.

⁴ Там само. — С. 310. Див. також с. 80, 123, 125, 126, 127, 186, 301, 309–311.

⁵ Там само. — С. 296, 298, 311. З цього Ж. Боден робить виняток для євреїв, яких вважає єдиним збереженим древнім народом.

що досвід і здобутки давніх народів стали загальнолюдським надбанням. Нові ж народи, утворені шляхом змішання старих, стають основою суспільств і держав, територіально локалізуються в останніх. Фактично вони зливаються з поняттям населення держави, суспільством; а ідея Ж. Бодена щодо народного суверенітету стає ідеєю суверенітету сукупності всіх громадян, а не якоїсь кровноспорідненої історичної групи: «народ, тобто той, хто являє собою множину всіх громадян»¹. Народ перестає бути природно-соціальною спільністю і стає загальнодержавною спільнотою, тобто фактично перестає бути самодостатньою категорією в соціальній сфері, набуває функціонального характеру, що підкреслює відчуття органічності єднання людей у межах держави, вольовий елемент загальносуспільних інтересів.

Очевидно, саме тому в праці Ж. Бодена замість характерного для стародавньої латини означення народу як *gens*, що і тоді, і в часи написання «Методу...» означало етнос, і давньогрецького слова демос (*δημος*), що мало неоднозначне тлумачення як усе або частина населення (сума його окремих соціальних верств), вживається поняття *populi*, що дослівно перекладається як люди, означаючи певну сукупність людей без прив'язки до їх етнічного походження або соціального статусу.

Таким чином, основним суб'єктом соціального розвитку, за Ж. Боденом, стала сукупність усіх громадян, незалежно від належності до соціальних верств. І цю сукупність він називав суспільством (*societate*)².

Здійснені нами пошуки дають змогу з високим ступенем вірогідності стверджувати, що Ж. Боден першим принципово трансформував значення поняття *societate*. Це слово до 1566 року мало місце у сотнях видань і використовувалося насамперед для позначення об'єднання людей у певні організації чи співтовариства, наприклад, чернечі ордени (Орден Єзуїтів — *Societate Iesu*), комерційні товариства (у Дігестах, довіднику «Мистецтво нотаріуса» 1539 року, праці Ж. Куяція «Податки» 1566 року, Ангелюса де Убалдіса «Трактат про товариство» 1493 року тощо), а також більш загально — щодо громади (наприклад, у латинському варіанті Арістотелевої «Нікомахової етики»).

Ж. Боден трансформував останнє значення терміна *societate*, актуалізоване у XVI столітті, зокрема М. Лютером, поширивши поняття суспільства-громади на всю державу. Відтак *societate* втратило традиційний функціональний зміст як співтовариства для досягнення певної мети, стало універсальним, охопивши всю сукупність інтересів людей на території держави, в тому числі щодо організації самої держави; модель полісу, осмислену, в тому числі, Н. Макіавеллі, було перенесено на всю державу, вона остаточно стала суспільним утворенням, однією зі сфер життя суспільства (*vita civilis*).

Втрата поняттям «суспільство» традиційної функціональності позбавляло його вольового характеру, перетворювало з цілого на просту суму складових — людей.

¹ Боден Ж. Метод легкого познання истории / Ж. Боден. — М. : Наука, 2000. — С. 88, 95, 152, 241, 268, 296.

² Там само. — С. 20; *Bodini I. Methodus, ad facilem historiarum cognitionem; ab ipso recognita, et multo quam antea locupletior: cum indice rerum memorabilium copiosissimo.* — Paris: Apud Martinum Iuuenem, via S. Io. Lateranensis, ad insigne serpentis, 1572. [XIV], 613, [XVIII] p. — С. 9.

Так воно могло б розглядатися як сумнівний витвір уяви, не здатний виступати в ролі самостійного суб'єкта соціального буття. На нашу думку, таку проблему Ж. Боден подолав через надання цьому поняттю якості громадянського суспільства (*civili societate*).

На переконання Ж. Бодена, людині властиве прагнення до уникнення самотності та до суспільного визнання, що має своїм наслідком створення добровільних об'єднань, співтовариств (*societatis copulari, comuni societate, humana societas*), найвищою формою інтеграції яких є «співтовариство співгромадян», «політичне співтовариство» — власне суспільство. Саме через вольовий і раціональний характер цих об'єднань вони принципово відрізняються і від стад як форми природної самоорганізації тварин, і від держав, не заснованих на волі людей¹.

Ж. Боден підкреслював, що суспільства, на відміну від народів, виникнення яких не було виявом волі людей, засновані виключно людською волею і в різний час — тоді як населення на певній території стало свідомим необхідності творення універсального за функціями співтовариства і водночас заснування «народної держави» (чи перетворення існуючої держави на «народну»). Стан розвитку людських колективів до «громадянського життя» мислитель визначав як варварство, дикість — тобто не соціальний, а природний стан (останнє словосполучення у пізніших авторів стало важливим і широковживаним терміном).

Основними соціальними одиницями у межах суспільства є людина, сім'я і держава, хоча є й інші «об'єднання і співтовариства людей», групи (*societatibus*). Історично ідея суспільства органічно виростає із створення та поступового ієрархічного об'єднання таких співтовариств («розвиток від дикості до громадянського життя»), але творення кожного конкретного суспільства є вольовим актом, що відображає згоду людей².

Громадянське суспільство також за визначенням є відображенням волі й готовності (на рівні свідомості) сукупності людей (народу) до творення (створення чи перетворення) держави як суспільного явища. Йдеться, повторимося, про «співтовариство співгромадян», «політичне співтовариство». Свідомість належності до суспільства є раціональною, пов'язана з необхідністю спільного задоволення потреб та інтересів людей («участь окремих громадян у долі кожного»), поняттям загального блага (*communem utilitatem, civitatis bonum*) і готовністю підкоритися загальній волі (вираженій у політичних інститутах і праві) заради цього. Тому вона не є вродженою, а формується громадянським вихованням (*civili disciplina*) та освітою. Отже, громадянське суспільство є певною стадією розвитку суспільства у різних народів³.

Загалом суспільство (громадянське суспільство) виступає у праці Ж. Бодена як соціальна одиниця, адже воно може мати спільну волю до «участі окремих громадян у долі кожного», бути, так би мовити, колективною людиною. Що робить суспільство унікальним, «окремим»? Попри те, що Ж. Боден цього прямо не пояснює, відповідь є очевидною за контекстом — це наявність у його основі певного

¹ Боден Ж. Метод легкого познання истории / Ж. Боден. — М. : Наука, 2000. — С. 32, 61, 189.

² Там само. — С. 22, 32, 36, 94, 188–189, 265.

³ Там само. — С. 32, 34, 36, 127, 136, 188, 190.

народу. Більше того, суспільство може поступово перетворитися на народ нового типу, що є не етнічною, а політичною спільнотою¹.

Мислитель вважав соціальну та політичну сфери відмінними, причому перша є первинною і виступає домінантою творення другої. До того ж наявність громадянського суспільства диктує і характер держави не як природної самодостатньої владної організації (*imperio* чи *potesta*), а як соціальної, публічної, «народної» — політичної громади і всенародної/загальної справи (*polis* та *Res publica*)². Втім учення Ж. Бодена про державу (яке він визначав основним предметом своєї праці³) є складним і суперечливим. На нашу думку, це зумовлено, зокрема, тим, що мислитель не завжди достатньо артикулює, хоча й, безумовно, здійснює поділ між природно-соціальною епохою в розвитку державних форм і державою епохи громадянського суспільства.

Є й труднощі термінологічно-концептуального характеру, пов'язані з уже згаданим наданням Ж. Боденом нових смислів латинським поняттям. Наприклад, *imperio* для нього є і влада (також вживається поняття *potesta*), владні повноваження, і тип досоціальної держави. З іншого боку, розуміння ідей цього мислителя ускладнює те, що використовуваним ним поняттям пізніше було надано відмінного значення, що призводить до їх підміни перекладачами та вченими. Напевно, найхарактернішою помилкою є розуміння *Res publica* / *Reipublica* Ж. Бодена, що дослівно означало «народна держава», «соціальна держава» як форми правління — республіки, хоча насправді у такій державі могли бути різні форми правління.

І, нарешті, особливо складно аналізувати вчення Ж. Бодена про державу тому, що, на його думку, завершення епохи дикості та природної держави і настання періоду громадянського суспільства та соціальної держави в різних регіонах світу і в різних народів не відбувається одночасно. Тому мислитель аналізує *imperio* та *Res publica* як феномени, що існують паралельно⁴. Відповідно слід ретельно відмежовувати його твердження щодо сутності держави взагалі, досоціальної та соціальної держави.

Природна держава, на думку мислителя, є формою реалізації закладеного у природі людини потягу до панування. І навпаки, поступове подолання цього інстинкту є процесом перемоги набутої соціальної якості людини над природною⁵. Відповідно природна держава є апаратом панування, несправедливою, позазаконною. Соціальна ж держава є реалізацією суспільних авторитету і влади, розумною і справедливою, регульованою правом.

Існування природної держави пояснюється, на думку Ж. Бодена, неготовністю людей (насамперед у минулому) до участі в управлінні нею через недостатній рівень морального та інтелектуального розвитку. Тому влада в ній здійснюється одноосібно — спадковим володарем, який реалізує лише власну волю. Для

¹ Боден Ж. Метод легкого познання истории / Ж. Боден. — М. : Наука, 2000. — С. 190, 241.

² Там само. — С. 53, 88, 136. Див. також с. 182.

³ Там само. — С. 55, 134–135.

⁴ Див. напр.: Боден Ж. Метод легкого познання истории / Ж. Боден. — М. : Наука, 2000. — С. 74, 131, 139, 148.

⁵ Боден Ж. Метод легкого познання истории / Ж. Боден. — М. : Наука, 2000. — С. 31–32.

соціальної («народної») держави¹ характерна участь населення у формуванні та реалізації влади, поєднання волі (керування і свідомого підкорення) та права².

Водночас природну і соціальну держави поєднує така їх роль, як встановлення і підтримка порядку, яку Ж. Боден розглядав як безумовну цінність. Ця функція впливає з того, що «кожний не може командувати кожним», а тому «або один управляє всіма, або всі — кожним, або деякі — всіма»³. І так само природний і соціальний типи держави єднає поняття суверенітету верховної влади, який Ж. Боден називав умовою існування держави. При цьому він недвозначно вказував, що суверенітет не означає неконтрольованості верховної влади⁴.

Важливим терміном, який використовував Ж. Боден, є «державні інститути»⁵. Наприклад, незалежно від того, хто є носієм верховної влади, у соціальній державі обов'язково існує інституціоналізований законотворчий орган (сенат). Відображенням інституціоналізації поняття «держава» у Ж. Бодена є також поява таких висловів, як «інтереси держави», «користь держави», «державна діяльність», «державна недоторканність», «захист держави», «добре організована держава», «зовнішня політика», «структура полісу», «система народовладдя» тощо⁶.

Принципово важливими, на нашу думку, є ідеї Ж. Бодена про те, що метою держави є задоволення інтересів суспільства, що державна влада має бути об'єктом правового регулювання⁷. Єдиним надзаконним повноваженням верховної влади Ж. Боден вважав право на помилування засуджених⁸. Оскільки право у творчості мислителя регулює функціонування *Res publica*, то його можна з певністю назвати одним із батьків концепції публічного права, що існує поряд із приватним. Право у баченні Ж. Бодена регулює всю діяльність людини в суспільстві, а держава, як уже зазначалося, є породженням громадянського суспільства. Отже, абсолютно логічно, що публічне право є частиною соціального права. Більше того, Ж. Боден вказував, що не лише держава творить право, а й саме право творить державу: «так під впливом законів відбувалося становлення держави»⁹.

До публічного права, зокрема, входять норми щодо верховної влади, законотворчості та правореалізації, а також «права народу». Формою втілення цих норм Ж. Боден одним із перших назвав основний закон, сутністю якого є контроль народу над владою — на відміну від інших нормативно-правових актів, а формою

¹ Поняття «соціальна держава» Ж. Боден не вживав. Ми вживаємо це словосполучення для точнішого означення сутності феномену «народної держави» Ж. Бодена, зважаючи на його контекст та для того, щоб уникнути необхідності щоразу пояснювати, що автор мав на увазі під словом «народ».

² Там само. — С. 34, 167. Див. також с. 103–104, 135–136, 214–215.

³ Там само. — С. 7, 137–138, 149.

⁴ Там само. — С. 136–138, 151, 222.

⁵ Там само. — С. 164, 215.

⁶ Там само. — С. 34, 37, 44–45, 60, 71, 99, 102–103, 148, 221.

⁷ Там само. — С. 12, 33–34, 46, 103–104, 136, 157, 161, 182, 187, 192, 195, 244. Він навіть порівнював державні органи зі слугами хазяїна — народу. Див.: с. 223.

⁸ Там само. — С. 149, 167.

⁹ Там само. — С. 187.

реалізації — владні повноваження¹. Публічне право хоча й слугує задоволенню всіх законних інтересів суспільства, водночас обмежує їх певними рамками, встановлює пріоритет тих чи інших інтересів. Зокрема, не може бути повною свободою людини в державі, свобода кожного певною мірою обмежується задля поліпшення загального добробуту, гарантування безпеки самої держави².

Отже, сфера політики («громадянського»), на думку Ж. Бодена, входить до сфери права, є «невеликою частиною» останньої. Право є лише одним із суспільних регуляторів, серед яких мислитель називав також розум, віру, суспільну думку. Його названо навіть нижчим серед регуляторів, але воно виступає як нормативно врегульоване і забезпечене державним примусом вираження мінімальної суспільної етики. Решта ж регуляторів не є нормативними, визнаються добровільно і лише частиною людей³. І хоча Ж. Боден неодноразово згадує «Божественний закон» і відповідність йому позитивного права, але до предмета його соціальної науки — як за логікою речей, так і за прямими вказівками у тексті — входить лише соціальне право⁴, тобто людське і позитивне (закон, звичай). Латинською мовою Ж. Боден називав його *ius civile*⁵, але він суттєво трансформував значення цього терміна. У римському праві ним позначали приватне право. У традиції ж Середньовіччя і раннього Нового часу його розглядали в контексті антиномії з *ius divine* — Божественним правом, а отже, як людське, позитивне, соціальне право. І саме в такому соціальному значенні *ius civile* постає у праці Ж. Бодена, охоплюючи як традиційне інтерсуб'єктивне (приватне), так і нове публічне позитивне право.

Еволюцію поглядів Ж. Бодена демонструють його «Шість книг про державу», опубліковані у 1576 році⁶. Можна вважати, що працю присвячено феномену «народної держави» — *Res publica*. Мислитель вказав на два способи виникнення держави — силовий та на основі суспільного договору («в результаті згоди одних людей добровільно передати в підпорядкування іншим людям всю свою свободу цілком»), причому надалі суверенна держава може існувати або без законів, або «на основі певних законів та на певних умовах»⁷. Водночас Ж. Боден чітко зазначав, що метою є досягнення функціонування держави на основі права, і запровадив поняття «правове управління державою». Держави, засновані не на праві, а на силі, він уподібнював «бандам злодіїв і піратів»⁸.

¹ Боден Ж. Метод легкого познання истории / Ж. Боден. — М. : Наука, 2000. — С. 34, 40, 135, 149, 166, 172, 178–181, 187, 226, 228–229, 244.

² Там само. — С. 11, 32, 65, 136, 139, 190, 246–247.

³ Там само. — С. 33–34, 153–154.

⁴ Там само. — С. 9, 46, 136.

⁵ Див. напр.: Боден Ж. Метод легкого познання истории / Ж. Боден. — М. : Наука, 2000. — С. 101.

⁶ На жаль, доступних перекладів усієї книги немає й нам доводиться користуватися перекладами фрагментів, виконаними у 1970 році (і вельми сумнівними у питаннях ключових понять), а також більш коректним перекладом 1999 року.

⁷ Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой политической мысли : в 5 т. — Т. I : Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция / рук. науч. совет. : Г. Ю. Семигин (пред.) и др. — М. : Мысль, 1997. — С. 303.

⁸ Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой правовой мысли. — Т. 2. — М. : Мысль, 1999. — С. 689–691, 693.

Проте розуміння соціального характеру держави та правових засад її існування у цій праці суттєво трансформовані. Якщо у «Методі...» Ж. Боден розглядав суспільство як суб'єкт, що постійно існує, творить і контролює соціальну державу, то в «Шести книгах...» виводить новий ідеал держави, який можна назвати персоналізованим. Суспільство чи народ розглядаються фактично як одномоментне зібрання людей, що засновує державу і визначає правові основи її подальшого існування, обирає монарха, передає йому свій суверенітет і надалі самоусувається від політичних справ. Мислитель розглядав і менш досконалі, на його думку, типи держав, де народ загалом або його частина (аристократія), що мають реальний суверенітет, не передають його монарху, а лише надають останньому певні повноваження¹.

Держава у праці певною мірою ототожнюється із суспільством як універсальним співтовариством людей на певній території. Водночас Ж. Боден зазначав, що поняття «суспільство» не пояснює таких елементів держави, як сім'я, суверенітет і «загальне»². Тут спостерігається певний скепсис щодо суспільства як соціальної одиниці, воно представляється більшою мірою як сума громадян³.

На основі роздумів щодо співвідношення споглядання та дії мислитель вивів відповідне двоїсте бачення ідеалу держави. Причому споглядання (як підкорення) в цьому випадку виступає як елемент, що домінує над дією (участю в політиці). Забезпечення добробуту і безпеки підданих вимагає стратегічного бачення конкретної людини — монарха. А суспільство, що згідно зі своїми уявленнями і прагненнями створило державу і закріпило це через обрання монарха і суспільний договір (цей термін автор не вживає), довірило виконання останнього монарху і стало його підданими. Воно відтепер не діє як одне ціле — цілим, «загальним» стала суверенна держава⁴.

Загалом держава у розумінні Ж. Бодена залишається «народною», але на перше місце у ній поставлено громадянина. Благо громадянина ототожнюється з благом держави, наголошується на «справедливому управлінні державою», але й на неприпустимості розчинення інтересів окремої особистості в суспільному, державному, змішанні приватного і публічного: «залишити державі те, що є суспільним, а кожному — те, що є його власністю»; «вище благо держави в цілому є благо кожного зокрема». Кожний громадянин спостерігає за діями держави в особі монарха і пильнує свої особисті права і добробут. При цьому громадянин ідеальної держави перетворюється на її підданого. Підданий асоціюється мислителем зі словом «слуга», а монарх — зі словом «пан», в основі їх відносин — підкорення, а не взаємодія⁵.

Правові засади персоналізованої та соціальної держави різні. У другому випадку, як і в «Методі...», йдеться насамперед про позитивні норми, які є вира-

¹ Боден Ж. Шість книг о государстве // Антология мировой правовой мысли. — Т. 2. — М. : Мысль, 1999. — С. 693–694.

² Там само. — С. 690.

³ Там само. — С. 305–306.

⁴ Там само. — С. 691–692.

⁵ Там само. — С. 691–693; Боден Ж. Шість книг о государстве // Антология мировой политической мысли. — Т. 1. — М. : Мысль, 1999. — С. 304–305.

женням волі суспільства й чинні доти, доки цього бажає суспільство. Персоналізована ж держава засновується насамперед на нормах природного права, «спільного для всіх народів». До цього уявного комплексу мислитель відносив не лише норми щодо відносин монарха з народом (підданими), а й «право війни»¹.

Як зазначав Ж. Боден, після створення персоналізованої держави влада монарха у ній виникає з доручення чи з призначення і не обмежена якимось терміном. У праці присутнє приватноправове розуміння держави — як приватної власності, предмета, суверенітет щодо якого може вільно передаватися, якщо при створенні держави він не обумовлений позитивним правом. Щоправда, таке розпорядження державою не повинне зачіпати особистих прав підданих².

Соціальна держава, як і у «Методі...», розглядається інституціоналізовано — як механізм, краще чи гірше організований, а також із погляду раціональності та справедливості управління, спрямованості на благо суспільства. Але у «Шести книгах...» Ж. Боден піддав сумніву можливість оцінки держави в термінах успішності чи неуспішності в забезпеченні суспільного блага (міри «щастя»), зважаючи на різні зовнішньо- і внутрішньополітичні обставини. Через це, на нашу думку, ставилися під сумнів і динаміка розвитку держави, самостійне значення інституційної структури та державного управління. З політики влади акцент у персоналізованій державі зміщувався на статистику — власне, на статус правителя. Зокрема, вказувалося, що саме монарх має бути єдиним законотворцем (а не лише затверджує закони)³.

Якщо соціальна держава у «Методі...» розглядалася як динамічний проект, що є новим етапом політичного розвитку порівняно з природною державою, то персоналізовану державу в «Шести книгах...» представлено фактично як кінцевий, найвищий етап еволюції, до якого рано чи пізно прийдуть усі народи/суспільства⁴. З такою переконаністю Ж. Бодена пов'язана і запропонована ним типологізація політичних явищ за істотними ознаками політичного характеру, що проголошується вже сформованою і уникає випадковостей. І, нарешті, з цим також безпосередньо пов'язане його твердження щодо автономного існування такої сфери знань, як політична філософія⁵. Отже, на нашу думку, Ж. Боден, змістивши свої попередні акценти, у «Шести книгах...» представив систему політичної філософії, а фактично — філософії держави, побудованої на переосмисленні створеної ним раніше соціальної філософії. Лише персоналізована держава у вченні Ж. Бодена стає вище множини громадян і абстрагується від них, є незалежним від них явищем. Це втілюється в ідеї суверенітету, і лише в персоналізованій дер-

¹ Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой правовой мысли. — Т. 2. — М. : Мысль, 1999. — С. 690; Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой политической мысли. — Т. 1. — М. : Мысль, 1999. — С. 304–305.

² Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой правовой мысли. — Т. 2. — М. : Мысль, 1999. — С. 692–693; Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой политической мысли. — Т. 1. — М. : Мысль, 1999. — С. 306.

³ Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой правовой мысли. — Т. 2. — М. : Мысль, 1999. — С. 690–691.

⁴ Там само. — С. 692.

⁵ Там само. — С. 693–694.

жаві суверенітет стає абсолютним, зливається із суверенітетом влади та ідеєю суверенної території. За своєю суттю персоналізована держава є феноменом не соціальним, а антропологічним.

При цьому, на нашу думку, не слід ототожнювати поєднання суверенітету держави та влади правителя з абсолютизмом. Повного повернення до природної держави не відбулося, антропологізм держави означав взаємодію і поєднання суми волі окремих людей із волею правителя. Основою суверенної влади і водночас її обмеженням стали особисті права людини, а ідеї суверенного правителя відповідає ідея суверенної людини. *Res publica* не повернулася до *imperio*, змінилося лише розуміння *publica*: від колективного суб'єкта — до суми суб'єктів індивідуальних. При цьому абсолютизм є явищем іншого порядку і похідним від цих ідей, а не їх суттю.

Перетворення громадянина на підданого стало принципово важливою відмінністю між «Методом...» і «Шістьма книгами...». Але й це не слід абсолютизувати. Новий підданий є не безумовним і природним, він або його предки реалізували свою волю, безповоротно передавши публічну сферу в розпорядження монарху за умови недоторканності своєї приватної сфери життєдіяльності. Тому монарху дозволено бути королем, але не дозволено — тираном/деспотом. І у разі невиконання такого договору (незалежно від того, є він природно-правовим чи позитивним) люди можуть цю публічну сферу повернути в своє розпорядження. Водночас Ж. Боден запропонував (підтвердив) плюралістичну політичну картину світу, де поряд із ніби досконалішими королівствами можуть співіснувати виборні монархічні чи республіканські, демократичні чи аристократичні *Res publica*. Не реабілітованими, залишеними минулому є лише *imperio*.

Соціальне, судячи з порівняння «Методу...» і «Шести книг...», виявилось дещо дефектним з точки зору його ідентифікації: нечітким (складність визначення та співвіднесення народу і суспільства), непостійним (виникнення суспільств лише на певному етапі розвитку людей/народів/сімей/полісів) і невідокремленим, з одного боку, від людини, а з другого — від держави. Натомість, дезавуюючи соціальність, держава стає єдиним особливим феноменом, що чітко відокремлюється від людини, але й співвідноситься з нею.

Усе це остаточно перетворює державу на самодостатню одиницю, суб'єкт політичного та правового розвитку і предмет дослідження. Ідея держави як єдиного окремого в соціальній сфері, що безпосередньо пов'язана з людиною і загальним, поєднана з ідеєю суверенітету як самодостатності політичної волі, нівелює середньовічну ідею всесвітньої ієрократії та ієрархічності світської влади, що передбачала несuverенність будь-яких політичних утворень, і стає об'єктивною основою новочасної ідеї рівності держав, їх горизонтальної взаємодії, плюральності світового розвитку. Чітко ж артикульоване сприйняття держави як договору і суверенітету як права власності створило першу методологію розвитку публічного права — на приватноправових засадах.

Отже, Ж. Боден у своєму «Методі...» як праці часів поширення реформаційних рухів і Наукової революції в Європі XVI століття перетворив ідею окремої соціальної сфери буття людини на самостійну соціальну філософію — на протигагу традиційної теософії та за аналогією з новою філософією природи. Він віднайшов форму реалізації соціального буття в соціальній інтеграції, вершина якої — тери-

торіальне і громадянське суспільство. При цьому інструментом такої інтеграції стало право, що з божественного та природного перетворювалося на соціальне — творіння людей для забезпечення їх інтересів у функціональних і територіальних співтовариствах. Держава у «Методі...» виступає як лише одна з форм інституціоналізації такої соціальної інтеграції (хоча й принципово важлива), конституційована і підпорядкована суспільству за допомогою права як нормативного вираження колективної волі. Відповідно з'являється й ідея соціального права держави (суспільного договору як прообразу і конституїтивного елемента національної правової системи), спрямованого на узгодження, забезпечення та захист інтересів громадянського суспільства.

У «Шести книгах...» як праці свідка Варфоломіївської ночі відобразилося ідейне тло часів Контрреформації та посилення абсолютистських режимів у Європі — у ній цілеспрямовано розвиваються політичні елементи соціальної філософії, з яких твориться самостійна філософія держави. Сподівання на реалізацію інтересів людини в суспільстві в умовах релігійних воєн та інших конфліктів змінилося наголосом на унікальності соціальної ролі держави. Здобутком цієї праці, в контексті нашого дослідження, безумовно, є більш докладно розроблене підґрунтя теорії суспільного договору як основи соціальної держави, що стала також основою формування нових теоретичних засад держави і права.

Кресин А. Идея общественного договора в политико-правовом учении Ж. Бодена. Проанализировано учение Ж. Бодена о социальной сфере бытия человека, формах социальной интеграции, договорном образовании государства. Рассматривается содержание основных категорий его учения — общество, гражданское общество, *Res publica*, *ius civile*, гражданин, подданный и других. Раскрывается вклад Ж. Бодена в формирование доктрины публичного права и развитие идеи основного закона государства.

Ключевые слова: история политических и правовых учений, гражданское общество, общественный договор, история конституционно-правовой мысли.

Kresin O. The idea of social contract in the political and legal doctrine of Jean Bodin. The author analyses the doctrine of J. Bodin on the social sphere of human existence, the forms of social integration, contractual formation of the state. The contents of the main categories of the doctrine of Bodin — society, civil society, *res publica*, *ius civile*, citizen, subject, etc. — have been studied. The contribution of Bodin to the formation of the doctrine of public law and the development of the idea of the fundamental law of the state has been revealed.

Key words: history of political and legal ideas, civil society, social contract, history of constitutional thought.

Проблеми та перспективи реалізації статті 7 «Мова освіти» Закону України «Про освіту» 2017 року

В. Марковський

кандидат юридичних наук,
завідувач відділення практичного навчання
навчально-методичного відділу
Львівського державного університету внутрішніх справ

В. Шевченко

в. о. директора Комунального вищого навчального закладу
«Бердичівський медичний коледж»
Житомирської обласної ради

Стаття присвячена питанням реалізації статті 7 «Мова освіти» Закону України «Про освіту» та її відповідності частині п'ятій статті 53 Конституції України. Аналізуються правові колізії, що виникають між положеннями Закону України «Про засади державної мовної політики» (стаття 20 «Мова освіти») та Закону України «Про освіту» (стаття 7 «Мова освіти»).

Ключові слова: Конституція України, мовні права, державна мова, навчання рідною мовою, вивчення рідної мови, мови національних меншин, правові колізії.

Із набранням чинності Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року (далі — Закон про освіту), зокрема статтею 7 «Мова освіти»¹, в Україні можуть бути створені належні правові можливості для реалізації статті 10 Конституції України про статус української мови як державної. Також у статті 7 вказаного закону містяться правові приписи, покликані забезпечити реалізацію частини п'ятої статті 53 Конституції України щодо права нацменшин на освіту рідною мовою у навчальних закладах України².

Водночас існує вірогідність внесення суттєвих змін до статті 7 «Мова освіти» Закону про освіту через критику цієї статті з боку таких держав, як Угорщина, Румунія, Болгарія, Греція і Росія³. Так, 15 вересня 2017 року опубліковано заяву

---

¹ Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

² Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

³ Глави міністерств закордонних справ Угорщини, Болгарії, Румунії і Греції підписали листа українському колезі П. Клімкіну, у якому висловили занепокоєння щодо нового українського закону про освіту. Як убачається, найбільше шкоди Україні може завдати позиція Угорщини, Міністр закордонних справ якої (П. Сіятро) заявив про блокування будь-яких ініціатив України, спрямованих на зближення з ЄС, через прийняття статті 7 Закону про освіту у чинній редакції [Це нашкодить Україні (*Ukrainának ez fájni fog*). Офіційна заява МЗС Угорщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kormany.hu/hu/>

Міністра освіти і науки України Л. Гриневич про намір направити мовну статтю Закону про освіту на експертизу до Ради Європи. На думку Л. Гриневич, це необхідно для того, щоб засвідчити відсутність порушень Україною міжнародних зобов'язань. Згодом Президент України П. Порошенко підтвердив доцільність такої ініціативи і вказав, що «результати експертизи і дискусії в результатах перемовин можуть бути враховані і в новій редакції закону про середню освіту»¹.

Окрім цього, 6 жовтня 2017 року до Конституційного Суду України надійшло конституційне подання 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII². Суб'єкт права на конституційне подання вважає, що Закон про освіту не відповідає статтям 8, 10, 11, 22, 24, 53 Конституції України, зокрема порушує права національних меншин на навчання рідною мовою.

На нашу думку, внесення змін до статті 7 Закону про освіту може зашкодити належному забезпеченню статусу української мови як державної. Але постає питання, чому ж виникла ця ситуація і якими аргументами послугуються опоненти такої редакції статті 7 Закону про освіту? Так чи інакше, Українській державі необхідно буде доводити, що правові приписи Закону про освіту не суперечать Конституції України і не порушують взятих на себе Україною міжнародних зобов'язань щодо права меншин на освіту рідною мовою.

Така постановка проблеми зумовлена ще й тим, що досі невирішеним і дискусійним є питання, в якому обсязі може застосовуватися мова національної меншини в освітніх закладах України? Із цим пов'язана інша проблема: в якому ж обсязі має застосовуватися державна мова у навчальних закладах, що провадять освітній процес мовою національної меншини (корінного народу)?

Ще одним нагальним питанням, яке потребує обговорення фахівців та належного правового врегулювання, є колізія правових норм, що виникає між правовими нормами Закону України «Про засади державної мовної політики» (стаття 20 «Мова освіти»)³ та Закону про освіту (стаття 7 «Мова освіти»)⁴.

Мета пропонованої увазі читача наукової розвідки полягає в дослідженні проблем і перспектив реалізації статті 7 Закону про освіту в нашій державі, зокрема у з'ясуванні обґрунтованості критики суб'єктів права (йдеться як про внутрішніх опонентів, так і представників іноземних держав) щодо порушення Україною прав національних меншин на освіту (навчання) рідною мовою, гарантованих стат-

---

kulgazdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/ukrajnanak-ez-fajni-fog]. Позицію Росії необхідно аналізувати у зв'язку з її агресією проти України.

¹ Виступ Президента України на зустрічі з працівниками освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zustrichi-z-pracivnikami-osvit-43638>

² Конституційне подання 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_4072.pdf

³ Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 року № 5029-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

⁴ Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

тею 53 Конституції України. Спробуємо також: надати аргументи, що дозволять Україні все ж таки залишити без змін новели статті 7 Закону про освіту; проаналізувати відповідність статті 7 Закону про освіту Гаазьким рекомендаціям щодо прав національних меншин на освіту (далі — Гаазькі рекомендації); виявити основні суперечності та неузгодженості (колізії), які виникли в результаті запровадження статті 7 Закону України про освіту, та довести необхідність скасування Закону України «Про засади державної мовної політики» (далі — Закон про мовну політику) через його неконституційність.

Питання, що порушуються у науковій статті, плідно вивчали В. Колісник, І. Лопушинський, В. Мицик, І. Усенко, Л. Невара, Є. Ткаченко, В. Маляренко, М. Ярмоленко. Однак публікації цих авторів датовані періодом до 2017 року, тобто науковці не досліджували проблем, пов'язаних із прийняттям Закону про освіту, що набув чинності 28 вересня 2017 року. Джерельною базою пропонованого дослідження є рішення Конституційного Суду України (далі — КСУ), що стосувалися реалізації державної мовної політики у сфері мови освіти¹, окремі думки суддів КСУ стосовно вказаних рішень та офіційна статистика, наведена Міністром освіти України Л. Гриневич².

Упродовж 2017 року в Інтернеті, переважно на сторінках аналітичних ЗМІ, триває активна дискусія щодо запровадження положень статті 7 Закону про освіту³. Мали місце критичні публікації стосовно прийнятого парламентом України Закону про освіту, зокрема щодо статті 7 цього законодавчого акта⁴.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 1. — С. 5–13; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад» від 2 лютого 2010 року № 4-рп/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-10>

² Лілія Гриневич: новий Закон «Про освіту» розширює можливості українських дітей, які належать до нацменшин, для отримання освіти та сприяє реалізації їхніх конституційних прав (Додана остання редакція статті про мову) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/09/15/liliya-grinevich-novij-zakon-%C2%ABpro-osvitu%C2%BB-rozshiryue-mozhливosti-ukrayinskix-ditej,-yaki-nalezhat-do/>

³ Голуб А. Стаття розбрату [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/194641>; Масенко Л. Мовний режим у школах і завдання дерусифікації [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/28800659.html>; Тужанський Д. Мовний конфлікт з Європою: як діяти Києву, щоб зберегти норми освітнього закону [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.euointegration.com.ua/articles/2017/09/18/7071149/>

⁴ Румуни Чернівецької області просять Президента накладати вето на Закон «Про освіту» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://acc.cv.ua/chernivtsi/26146-rumuni-chernivetskoji-oblasti-prosyat-prezidenta-naklasti-veto-na-zakon-pro-osvitu>; Восьма сесія облради: депутати внесли слушні ініціативи та підтримали звернення до Президента України щодо Закону «Про освіту» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://>

На чому ж ґрунтується позиція представників деяких національних меншин та урядів держав, що виступили проти статті 7 Закону про освіту і вказують на порушення статті 53 Конституції України?

Сутність критики опонентів запровадження новел, передбачених у статті 7 «Мова освіти» Закону про освіту, полягає в тому, що її правові приписи начебто звужують обсяг прав національних меншин, гарантованих статтею 53 Конституції України та міжнародними договорами. На їхню думку, витіснення мов меншин із освітнього процесу на другому і третьому рівнях повної загальної середньої освіти відбудеться (хоча ще й не відбулося!) через запровадження викладання навчальних дисциплін українською. Викладене, на нашу думку, не відповідає дійсності.

Необхідно також уточнити, що йдеться про заклади освіти, у яких освітній процес, до набрання чинності статтею 7 «Мова освіти» Закону про освіту, відбувався мовою національних меншин. Українська мова та література в таких школах вивчалися лише як навчальні дисципліни².

Відповідно до положення частини п'ятої статті 53 Конституції України громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства³. Очевидно, що поняття «навчання рідною мовою» і «вивчення рідної мови», які застосовуються для позначення мовних прав національних меншин у сфері освіти, не тотожні.

Поняття «навчання рідною мовою» означає провадження освітнього процесу поряд із державною мовою мовою національної меншини чи корінного народу. Тобто польськомовна, румунськомовна чи караїмськомовна школи (кафедри, факультети, інститути) можуть здійснювати освітній процес двома мовами: українською та національної меншини (корінного народу), але не винятково мовою відповідної меншини (див. пункти 1, 11–18 Гаазьких рекомендацій)⁴. Також це

---

zakarpatt-rada.gov.ua/post_rotation/vosma-sesiya-oblrady-deputaty-vnesly-slushni-initsiatyvy-ta-pidtrymaly-zvernennya-do-prezydenta-ukrajiny-schodo-zakonu-pro-osvitu/

¹ У розділі XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону про освіту встановлено, що особи, які належать до корінних народів, національних меншин України і розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року, до 1 вересня 2020 року продовжують здобувати таку освіту відповідно до правил, які існували до набрання чинності цим Законом, з поступовим збільшенням кількості навчальних предметів, що вивчаються українською мовою.

² «Згідно з офіційною статистикою, в Україні навчається близько 400 тисяч дітей національних меншин у 735 навчальних закладах. Близько 16 тисяч дітей румунської та ще 16 тисяч дітей угорської громад також навчаються рідною мовою. У цих школах навчання здійснюється виключно мовою національних меншин, при цьому українську вивчають як предмет, на що відводиться 2 години на тиждень» (Лілія Гриневиц) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/09/15/liliya-grinevich-novij-zakon-%C2%ABpro-osvitu%C2%BB-rozshiryue-mozhливosti-ukrayinskix-ditej,-yaki-nalezhat-do/>

³ Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

⁴ Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/hcnm/32194?download=true>

означає, що певний обсяг навчально-методичного, дидактичного матеріалу різних навчальних дисциплін у такій школі (на кафедрі, факультеті, в інституті) розроблено мовою національної меншини чи корінного народу. Отже, виникає питання: який обсяг навчально-методичного, дидактичного матеріалу навчальних дисциплін мовою національної меншини може використовуватися для освітнього (навчального) процесу в школах для національних меншин? Вважаємо, що обсяг застосування державної мови в освітньому процесі українських шкіл, де навчаються представники цих меншин і корінних народів, не має бути меншим ніж 50 %. Визначення такого обсягу може стати предметом регулювання спеціального закону про середню освіту або предметом консультацій представників окремо нацменшини та МОН України, як це, наприклад, пропонується пунктами 20, 21 Гаазьких рекомендацій.

Поняття «вивчення рідної мови» є дещо вужчим у контексті прав національних меншин на освіту рідною мовою, аніж «право на навчання рідною мовою», і передбачає вивчення мов меншин. Його зміст безпосередньо стосується права національних меншин і корінних народів на вивчення їхньої рідної мови у дошкільних закладах, школі та ВНЗ або через національні культурні товариства на території всієї держави. Тобто, зважаючи на текст Конституції України, ні кількісні показники, ні територія проживання національної меншини чи корінного народу не можуть завадити праву громадянина України, який належить до національної меншини чи корінного народу, вивчати рідну мову свого народу. Відповідно до положення Конституції України (частина третя статті 53)¹ та Закону України про освіту² (абзац п'ятий частини першої статті 7) держава бере на себе зобов'язання таке право забезпечити³.

У такому значенні поняття «навчання рідною мовою» і «вивчення рідної мови» мали б застосовуватися в українському законодавстві винятково для позначення мовних прав національних меншин (також корінних народів), як це і закріплено у частині п'ятій статті 53 Конституції України. Що ж стосується української мови,

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року № 214к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141,

² Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

³ Очевидно, що йдеться про гарантоване право представників національних меншин чи корінного народу вивчати рідну мову, навіть якщо така особа (наприклад, дитина в класі) є одна. У такому разі, на нашу думку, юридичною підставою для вивчення особою мови національної меншини чи корінного народу має бути заява такої особи (осіб) про забезпечення гарантованого законом права. Отже, правове значення тут матиме лише бажання, вимога (заява особи, осіб) вивчати рідну мову в тому чи іншому навчальному (державному чи комунальному) закладі. Однак такі деталі, сподіваємося, будуть прописані в Законі України «Про середню освіту», на що, зокрема, вказувала і Міністр освіти і науки. Єдиною умовою забезпечення цих освітніх потреб представників національної меншини (корінного народу) з боку держави є можливість (здатність) навчального закладу (школи чи ВНЗ) певної територіальної громади забезпечити вивчення мови національної меншини чи корінного народу. Тут, власне, можуть виникнути проблеми з педагогічними (науково-педагогічними) кадрами для реалізації гарантованого Конституцією України права. Наприклад, це може бути проблема викладачів (вчителів), які б змогли навчати мови караїмів або кримських татар, тобто наших співвітчизників, які переїхали до Львова через окупацію Росією Кримського півострова.

то саме вона і є мовою освітнього процесу, як це і відтворено в абзаці першому частини першої статті 7 Закону про освіту¹.

Отже, поняття, використані у формулюванні частини п'ятої статті 53 Конституції України, — «навчання рідною мовою» і «вивчення рідної мови» — належать до обсягу прав національних меншин на освіту рідною мовою і юридично закріплюють двомовність у школах, де навчаються громадяни України — представники національних меншин.

Викладене є очевидним з огляду на офіційне тлумачення статті 10 Конституції України у Рішенні КСУ від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 у справі щодо застосування української мови, у пункті 2 резолютивної частини якого зазначено: «Виходячи з положень статті 10 Конституції України та законів України щодо гарантування застосування мов в Україні, в тому числі у навчальному процесі, мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах України є українська мова»².

Саме таку формулу (конструкцію) правової норми і використав законодавець у частині першій статті 7 Закону про освіту: «Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова»³. Ця правова норма закону якраз і має засадниче значення⁴.

Далі в абзаці другому пункту 2 резолютивної частини Рішення КСУ від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 йдеться: «У державних і комунальних навчальних закладах поряд з державною мовою відповідно до положень Конституції України, зокрема частини п'ятої статті 53, та законів України, в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин»⁵.

¹ Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 1. — С. 5–13.

³ Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

⁴ Особливо важливим для розроблення мовного законодавства в Україні є роз'яснення КСУ про те, що поняття державної мови є складовою конституційного ладу держави нарівні з її територією, столицею чи державними символами. Саме тому зазначене доктринальне положення мало б стати засадничим і в розробленні мовного законодавства України. Таке роз'яснення здійснено КСУ з огляду на те, що поняття державної мови міститься у розділі I «Основні засади» Конституції України, який закріплює основи конституційного ладу в Україні. На цій конституційно-правовій основі мало би вирішуватися питання застосування державної мови в Україні. Ця правова позиція КСУ слугувала аргументом у доказуванні неконституційності Закону про мовну політику під час відкритого слухання у листопаді — грудні 2016 року.

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа

У статті 7 Закону про освіту законодавець фактично продублював резолютивну частину рішення КСУ, сформулювавши положення про те, що особам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою для здобуття дошкільної і початкової освіти¹. Зазначене узгоджується з пунктом 12 Гаазьких рекомендацій, де вказано: «...в ідеалі предмети у початковій школі мають викладатися мовою меншини. Викладання мови меншини як предмета має здійснюватися на постійній основі. Офіційна мова держави також повинна бути предметом постійного викладання... Наприкінці цього періоду кілька предметів практичного або нетеоретичного характеру мають викладатися державною мовою»².

Тобто особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини України (див. абзац третьої частини першої статті 7 Закону про освіту).

Щодо другого рівня базової середньої освіти у пункті 13 Гаазьких рекомендацій зазначено: «У середній школі значна частина навчального матеріалу має викладатися мовою меншини. Викладання мови меншини як предмета має здійснюватися на постійній основі. Державна мова також повинна бути предметом постійного викладання, бажано вчителями, які володіють двома мовами і добре знають рівень культурної та мовної підготовки дитини. Протягом цього періоду необхідно поступово збільшувати кількість предметів, які викладаються державною мовою»³.

На нашу думку, наведене узгоджується зі статтею 7 Закону про освіту, правові приписи якої передбачають можливість використання мов нацменшин в освітньому процесі на всіх рівнях освіти, хоч і з перевагою державної мови. Підтвердженням цього є положення частини четвертої статті 7 Закону про освіту, де вказується, що у закладах освіти, відповідно до освітньої програми, можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома чи більше мовами — державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу⁴. Згідно з цією новелою Закону в закладах освіти України на всіх рівнях передбачено можливість викладання офіційними мовами держав Європейського Союзу, національні меншини яких проживають в Україні, декількох навчальних дисциплін. Наприклад, хімія та біологія в українських закладах освіти може викладатися водночас польською або ж угорською та українською. Не будемо сперечатися про доцільність такої новели Закону про освіту, але це значно розширює права мен-

---

ва про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 1. — С. 5–13.

¹ Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

² Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/hcnm/32194?download=true>

³ Там само.

⁴ Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

шин у сфері освіти порівняно з частиною першою статті 7 цього Закону¹. Тобто правова норма частини першої статті 7 про те, що особам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання рідною мовою поряд з державною мовою для здобуття дошкільної і початкової освіти, не є догмою і не передбачає виключення з освітнього процесу мов меншин на другому та третьому рівнях середньої освіти. Таким чином, частина четверта статті 7 Закону про освіту повністю здатна нівелювати будь-які закиди таких держав, як Угорщина, Румунія, Болгарія, Греція, які є членами ЄС, у намаганні України звузити обсяг мовних прав їхніх національних меншин у сфері освіти.

Окрім цього, існує правова норма, відповідно до якої усім без винятку національним меншинам гарантується право вивчати свою рідну мову, що узгоджується з Гаазькими рекомендаціями (абзац п'ятий частини першої статті 7 Закону про освіту)².

Як ми зазначили, з прийняттям Закону про освіту з відповідною редакцією статті 7 виникла колізія правових норм, які регулюють одні й ті самі суспільні відносини. Йдеться про правовий режим державної мови та мов національних меншин у сфері освіти. У Законі України «Про освіту», який втратив чинність 27 вересня 2017 року, існувала бланкетна норма, згідно з якою мова освіти визначалася відповідно до статті 20 «Мова освіти» Закону про мовну політику 2012 року. Тобто до набрання чинності Законом про освіту 2017 року положення частини п'ятої статті 53 Конституції України про освіту рідною мовою реалізовувалося на підставі статті 20 Закону про мовну політику³. На цьому, зокрема, наголошується в конституційному поданні щодо відповідності Конституції України Закону про освіту⁴.

Водночас чинний Закон про освіту вже не містить жодних посилань на Закон про мовну політику. Натомість є стаття 7 «Мова освіти» Закону про освіту 2017 року, правові приписи якої містять інший порядок застосування державної мови та мов нацменшин у цій сфері, ніж це передбачено статтею 20 Закону про мовну політику. Як вбачається відповідно до теорії права та роз'яснення Міністерства юстиції України, з набранням чинності Законом про освіту ця сфера суспільних відносин врегульовуватиметься на основі статті 7 Закону про освіту⁵.

Саме тому на сайті Угорського посольства в Києві зазначено, що «закон (про освіту — *авт.*) різко скорочує вже досягнутий рівень прав національних меншин як

¹ Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

² Там само.

³ Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 року № 5029-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

⁴ Конституційне подання 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_4072.pdf

⁵ У пункті 1 роз'яснення Міністерства юстиції України від 26 грудня 2008 року № 758-0-2-08-19 вказано, що у разі існування неузгодженості між нормами, виданими одним і тим же нормотворчим органом, застосовується акт, виданий пізніше, навіть якщо прийнятий раніше акт не втратив чинності. Така неузгодженість може виникнути внаслідок того, що прийняття нової норми не завжди супроводжується скасуванням «застарілих» норм з одного й того ж питання.

в освітньому процесі, так і у використанні мови, а не забезпечує і розширює їх згідно прийнятих європейських цінностей та міжнародних норм». Отже це, на їхню думку, є порушенням частини третьої статті 22 Конституції України, оскільки у прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод¹. Тобто Угорська держава вважає, що правові приписи статті 7 Закону про освіту звужують права нацменшин вже тому, що у школах збільшується обсяг викладання навчальних дисциплін українською мовою відповідно до статті 7 Закону про освіту. Так воно і є, якщо врахувати те, що в деяких школах освітній процес здійснюється мовами національних меншин, а українську мову і літературу вивчають тільки як предмет (див. частину восьму статті 20 Закону про мовну політику).

Саме це і є принципово відмінною ознакою статті 7 «Мова освіти» Закону про освіту порівняно зі статтею 20 «Мова освіти» Закону про мовну політику. Отже, втрата чинності статтею 20 Закону про мовну політику і запровадження замість неї статті 7 Закону про освіту стало підставою для претензій до Української держави, зокрема з боку Угорщини, у нібито звуженні мовних прав меншин у сфері освіти і «порушенні» статті 22 Конституції України². Правову колізію між правовими нормами вказаних законів України суб'єктом права на конституційне подання (48 народних депутатів України) використано як аргумент для обґрунтування невідповідності Основному Закону України статті 7 Закону про освіту (див. с. 9, 10, 11 конституційного подання³).

На нашу думку, якраз правові приписи статті 20 Закону про мовну політику нівелюють статус української мови як державної⁴. Наприклад, у частині першій статті 20 цього Закону зазначено: «Вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян України, яке реалізується в рамках цього Закону, за умови обов'язкового вивчення державної мови в обсязі, достатньому для інтеграції в українське суспільство»⁵. Також існує положення частини другої статті 20 Закону про мовну політику, згідно з яким «громадянам України гарантується право отри-

¹ Протест проти нового українського закону про мову : Офіційне повідомлення Посольства Угорщини в Києві [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://kijev.mfa.gov.hu/ukr/news/tiltakozas-az-uj-ukran-oktatasi-toervenye-ellen>

² Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

³ Конституційне подання 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_4072.pdf

⁴ В українському суспільстві, і в науковій спільноті зокрема, постійно обговорюється необхідність оновлення мовного законодавства через те, що Закон про мовну політику неодноразово зазнавав обґрунтованої критики у середовищі як законодавців, так і науковців щодо його неконституційності. Конституційний Суд України відкрив провадження з цього питання у 2014 році, але жодних рішень поки немає. Закон про мовну політику і надалі є чинним. І це попри те, що станом на вересень 2017 року приймаються законодавчі акти, які врегульовують сферу мовних відносин на основі правових норм, що суперечать Закону про мовну політику.

⁵ Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 року № 5029-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

мання освіти державною мовою і регіональними мовами або мовами меншин. Це право забезпечується через мережу дошкільних дитячих установ, загальних середніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих державних і комунальних навчальних закладів з українською або іншими мовами навчання, яка створюється відповідно до потреб громадян згідно із законодавством України про освіту». Таким чином, зазначене положення Закону про мовну політику створило підстави для отримання освіти мовами меншин без належного вивчення державної мови. Тобто в Законі про мовну політику запроваджено можливість застосування мови національних меншин замість державної в освітньому процесі.

Окрім того, у частині восьмій статті 20 Закону про мовну політику встановлено: «У державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням регіональними мовами вивчення предметів ведеться регіональними мовами (за винятком української мови і літератури, вивчення яких ведеться українською мовою)»¹. Тобто відповідно до Закону про мовну політику право вільного вибору мови навчання породжує обов'язок лише вивчити державну мову в обсязі, достатньому для інтеграції в українське суспільство. Таке становище у сфері освіти мовами меншин суперечить Гаазьким рекомендаціям, у пункті 1 («Дух міжнародно-правових актів») яких зазначено: «Право осіб, які належать до національних меншин, на збереження своєї самобутності може бути повністю реалізовано тільки тоді, коли вони добре оволодіють своєю рідною мовою у процесі навчання. Разом з тим особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватися в більш широке суспільство держави через належне володіння державною мовою»².

Для інтеграції в суспільство недостатньо вивчати українську мову тільки як навчальну дисципліну. Для цього необхідно навчатися українською, тобто державна мова має бути мовою освітнього процесу. Знати державну мову необхідно для того, щоб здійснювати професійну діяльність нарівні з іншими громадянами держави і бути конкурентоспроможним у будь-якій галузі народного господарства та політиці, стати повноправним громадянином України.

Як вбачається, положення статті 20 Закону про мовну політику сформульовані без огляду на Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту і статтю 10 Конституції України. Наслідком дії Закону про мовну політику стала сегрегація анклавів проживання населення угорської та румунської національної меншини на території України, про що заявляла Міністр освіти і науки на основі офіційної статистики³. Парадоксально, адже Закон про мовну політику мав би захищати інтереси більшості українців, а він навпаки — шкодить їхнім інтересам.

¹ Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 року № 5029-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

² Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/hcnm/32194?download=true>

³ За офіційною статистикою Українського центру оцінювання якості освіти, в 2016 році більше 36 % випускників Закарпаття здали зовнішнє незалежне оцінювання з української мови з результатом від 1 до 3 балів за 12-бальною шкалою. 60,1 % школярів, що належать до угорської та румунської меншин і, відповідно, склали ЗНО з математики та історії України однією із цих мов, узагалі не подолали поріг склав/не склав з тестування з української мови [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/09/15/>

Положення статті 20 Закону про мовну політику також суперечить правовій позиції КСУ, висловленій у мотивувальній частині Рішення КСУ від 2 лютого 2010 року № 4-рп/2010, згідно з якою «в розвиток конституційних положень про статус української мови як державної та порядок застосування мов згаданими законами України встановлено одну з засад державної мовної політики в сфері освіти: навчальна і виховна робота в загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється українською мовою, поряд з якою можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин»¹.

Очевидно, що український законодавець мав уникнути ситуації, яка зумовлює конкуренцію норм і створює правову невизначеність у мовній сфері суспільних (публічних) відносин. Це потрібно було зробити або шляхом скасування Закону про мовну політику та прийняття нового законодавчого акта у сфері мовних відносин, або ж у результаті внесення до прикінцевих положень Закону про освіту пункту про втрату чинності статтею 20 «Мова освіти» Закону про мовну політику. Своєчасне скасування Закону про мовну політику позбавила б опонентів України аргументів про порушення статті 22 Конституції України.

Справді, реалізація статті 7 Закону про освіту призведе до певного зменшення обсягу викладання навчальних дисциплін мовами національних меншин на другому і третьому рівнях середньої освіти. Але такий баланс застосування державної та мов меншин у сфері освіти відповідає Гаазьким рекомендаціям щодо прав національних меншин на освіту. Вважаємо, що можливість навчатися рідною мовою представникам нацменшин у дошкільних закладах та у школі з 1-го до 5-го класу якраз і дає можливість меншинам оволодіти своєю рідною мовою у процесі навчання. Запровадження української мови в освітній процес на другому і третьому рівнях середньої освіти (з 6-го до 12-го класу) стане підставою для повноцінної інтеграції представників національних меншин в українське суспільство.

Викладене дозволило сформулювати такі висновки.

Метою запровадження статті 7 «Мова освіти» Закону про освіту є збільшення обсягу застосування державної мови у навчальному процесі на другому і третьому рівнях повної загальної середньої освіти. Вважаємо, що така вимога не повинна розглядатися як обмеження прав людини на рідну мову, оскільки в Законі про освіту немає жодного правового припису, що забороняв би вивчати мови національних меншин і вживати мови відповідних меншин в освітньому процесі на всіх рівнях освіти в Україні.

Очевидно, що засадничим для розуміння обсягу, в якому мають застосовуватися мови національних меншин (корінних народів України), є поняття «поряд із державною мовою» — а не замість неї, як це помилково трактують представники нацменшин та уряди деяких країн, що висловлюють претензії до України з при-

lilya-grinevich-novij-zakon-%C2%ABpro-osvitu%C2%BB-rozshiryue-mozhливosti-ukrayinskix-ditej,-yaki-nalezhat-do/

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад» від 2 лютого 2010 року № 4-рп/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-10>

воду, як вони вважають, порушень мовних прав нацменшин. Необхідно зважати на статтю 10 Конституції України, де визначено, що державною мовою в Україні є українська. Положення цієї статті має вирішальне значення, а сформульовану в Рішенні КСУ від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 правову позицію враховано законодавцем під час розроблення правових приписів статті 7 Закону про освіту з огляду на правову природу актів Конституційного Суду України як особливого джерела права.

Відповідно до статті 7 Закону про освіту в освітньому процесі все ж таки дозволяється викладання навчальних дисциплін двома мовами, одна з яких обов'язково має бути українська, а збільшення обсягу державної мови в освітньому процесі не передбачає виключення з освітнього процесу мов меншин. Щоправда, ця норма не встановлює конкретної кількості навчальних дисциплін, що викладатимуться двома мовами, тобто українською і, наприклад, грецькою або ж польською, румунською чи угорською. Відсутність такого обмеження в цьому випадку є більше позитивом, ніж негативом, оскільки дає право педагогам самостійно вирішувати це питання разом із представниками національних меншин. Зазначене варто запровадити у новому законі про середню освіту, що відповідатиме пунктам 20 та 21 Гаазьких рекомендацій.

Правові приписи, що містяться у частині першій статті 7 Закону про освіту, цілком обґрунтовано передбачають дещо інший порядок застосування мов у сфері освіти: «мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова», а не мова нацменшин і корінних народів. Положення статті 7 Закону про освіту, на нашу думку, відповідають статтям 10 та 53 Конституції України, хоч і не узгоджуються із Законом про мовну політику.

Очевидно, що відповідні формулювання правових норм Закону про мовну політику у сфері правового регулювання освіти мовами меншин не узгоджуються з офіційним тлумаченням статей 10 і 53 Конституції України у Рішенні КСУ від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99, оскільки освітній процес у таких школах мав би здійснюватися хоч і двома мовами, але викладання навчальних дисциплін українською в закладах освіти не може бути меншим ніж 50 %.

Критика опонентів статті 7 Закону про освіту спричинена несформованістю інституту державної мови в Україні та відсутністю закону, який би чітко врегулював правовий режим державної мови у сфері публічних відносин, зокрема у сфері освіти. Тому Верховна Рада України має розробити новий закон про державну мову замість чинного Закону України «Про засади державної мовної політики», який повинен врегулювати порядок застосування та захисту державної мови у публічних сферах суспільних відносин. Вважаємо, що до такого законопроекту про українську мову не варто включати питання застосування мов національних меншин чи питання, пов'язані з імплементацією Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Це має стати предметом регулювання іншого законодавчого акта, прийнятого та узгодженого з першим.

Марковский В., Шевченко В. Проблемы и перспективы реализации статьи 7 «Язык образования» Закона Украины «Об образовании» 2017 года. Статья посвящена вопросам реализации статьи 7 «Язык образования» Закона Украины «Об образовании» 2017 года и ее соответствия части пятой статьи 53 Конституции Украины. Анализируются правовые коллизии, возникающие между положениями Закона Украины «Об основах государственной языковой политики» (статья 20 «Язык образования») и Закона Украины «Об образовании» (статья 7 «Язык образования»).

Ключевые слова: Конституция Украины, языковые права, государственный язык, обучение на родном языке, изучение родного языка, языки национальных меньшинств, правовые коллизии.

Markovskiy V., Shevchenko V. Problems and perspectives of the implementation of Article 7 «Language of Education» of the 2017 Law of Ukraine «On Education». The article is devoted to the implementation of Article 7 «Language of Education» of the Law of Ukraine «On Education» and its compliance with paragraph 5 of Article 53 of the Constitution of Ukraine. The legal contradictions that arise between the legal acts of the Law of Ukraine «On the Principles of the State Language Policy» (Article 20 «Language of Education») and the Law of Ukraine «On Education» (Article 7 «Language of Education») are analysed.

Key words: the Constitution of Ukraine, language rights, state language, teaching in native language, learning of native language, languages of national minorities, legal contradictions.

Виборчі і референдні права та їх кримінально-правове забезпечення

В. Тихий

суддя Конституційного Суду України у відставці,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
віце-президент — керівник
Київського регіонального центру НАПрН України

У статті надано загальну характеристику прав і свобод людини і громадянина, проведено їх класифікацію, визначено поняття виборчих і референдних прав та злочинів проти них, сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства про вибори та референдум.

Ключові слова: Конституція України, права людини, права громадянина, політичні права, вибори, референдум, виборчі права, референдні права, правові гарантії, кримінальна відповідальність.

Відповідно до Загальної декларації прав людини кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників (частина перша статті 21), воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування (частина третя статті 21).

Згідно з Першим протоколом до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод наша держава зобов'язалася «проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу» (стаття 3 «Право на вільні вибори»).

Право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (частина перша статті 38 Конституції України) є одним із істотних факторів ефективного здійснення всіх інших прав і свобод людини і громадянина.

Відповідно до Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3), права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21), конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22), вони також не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (частина перша статті 64), Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 157).

Щодо пріоритету прав і свобод людини і громадянина, то вони вперше в історії України поставлені на перше місце серед найважливіших об'єктів, правове забезпечення охорони яких має своїм завданням Кримінальний кодекс України (частина перша статті 1) (далі — Кодекс).

Конституційні права і свободи людини і громадянина охороняються нормами його Загальної та практично всіх інших розділів Особливої частини. Справа в тому, що всі цінності суспільства так чи інакше пов'язані з найвищою соціальною цінністю — людиною, її правами і свободами¹.

Кодекс має своїм завданням правове забезпечення охорони і такого виду прав і свобод людини і громадянина, як політичні права, насамперед, право вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування і брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах (далі — виборчі і референдні права).

За злочинне порушення виборчих і референдних прав передбачена відповідальність статтями 157–160 розділу V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» Особливої частини Кодексу.

Гарантування виборчих і референдних прав є важливою передумовою становлення громадянського суспільства, розбудови демократичної держави, у якій верховенство права виступає основою демократії.

Розробка багатьох питань щодо відповідальності за окремі злочини проти виборчих і референдних прав не може бути плідною, якщо відсутній загальнотеоретичний фундамент. Лише розкриття сутності виборчих і референдних прав, встановлення загальних ознак злочинів проти них, визначення поняття цих посягань дає можливість наукового дослідження їх видів, вироблення рекомендацій щодо правильного, однозначного й найбільш ефективного застосування відповідних кримінально-правових норм та їх удосконалення.

Родовим об'єктом злочинів проти виборчих і референдних прав є права і свободи людини і громадянина. Останні фіксують найбільш важливі відносини між суспільством та державою. Дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, Україна проголосила себе демократичною, соціальною, правовою державою (стаття 1 Конституції України). Згідно з Основним Законом людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3).

Правам і свободам людини і громадянина присвячена третина Конституції України і, зокрема, її розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Конституція України закріплює основоположні права і свободи людини. Права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні

---

¹ *Тихий В. П.* Теоретичні засади Конституції України та їх методологічне значення для правових досліджень / В. П. Тихий // *Методологічні проблеми правової науки : матеріали наук. конф.* (Харків, 13–14 грудня 2002 року). — Х. : Право, 2003. — С. 179–181; *Тихий В. П.* Кримінальне право України і конституційне право України / В. П. Тихий // *Вісник Конституційного Суду України.* — 2005. — № 2. — С. 63–72.

обов'язки громадянина визначаються виключно законами України (пункт 1 частини першої статті 92 Конституції України).

До конституційних обов'язків людини і громадянина Конституція України відносить, зокрема, необхідність неухильно дотримуватись Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68).

Залежно від громадянства країни розрізняють права і свободи людини і права і свободи громадянина. Права і свободи громадянина стосуються лише громадян держави, правовий статус яких закріплюється Конституцією України (стаття 4), Законом України «Про громадянство» та іншими законами.

Права і свободи громадян, як в Україні, так і в більшості інших держав, повністю не збігаються з правами людини. Відповідно до Конституції України іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як громадяни України, — за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (частина перша статті 26). Поступово перелік таких винятків в європейських країнах скорочується, навіть стосовно деяких політичних прав і свобод.

Права і свободи нерідко охоплюють єдиним поняттям «права людини», які поділяють на негативні і позитивні. Негативні права людини охороняють її свободу і визначають обов'язки держави і членів суспільства утримуватися від небажаних для людей діянь, а позитивні права визначають обов'язки держави надавати людині ті чи інші можливості.

Залежно від спрямованості потреб особи щодо сфери суспільних відносин, права і свободи людини і громадянина поділяються на громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні та інші.

До політичних прав і свобод людини і громадянина Конституція України відносить право на громадянство (стаття 24), на свободу об'єднань у політичні партії (стаття 36), брати участь в управлінні державними справами, у референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування, рівного доступу до державної служби (стаття 38), право збиратися мирно, без зброї і проводити мітинги, походи і демонстрації (стаття 39). Політичні права і свободи належать людині як члену політичної спільноти, як громадянину конкретної держави і тому визнаються, як правило, за громадянами. Вони об'єднані в одну групу на тій підставі, що безпосередньо пов'язані з участю громадян в управлінні державними і громадськими справами як учасників влади.

Конституція України закріплює єдину форму влади, демократію: носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (частина перша статті 5).

Генеральна асамблея ООН одноголосно визнала 15 вересня Міжнародним днем демократії і підкреслила, що «демократія — це універсальна цінність, заснована на вільному волевиявленні народу, який визначає свої політичні, економічні, соціальні та культурні системи»¹.

Конституційний Суд України в Рішенні від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 у справі про здійснення влади народом роз'яснив: «Положення частини другої

¹ Юридичний вісник. — 2007. — № 46.

статті 5 Конституції України “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ” треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади, сформовані відповідно до Конституції та законів України. Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов’язковими»¹.

Відповідно до Конституції України народ здійснює владу в двох формах: 1) безпосередньо; 2) через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (частина перша статті 5); право народовладдя здійснюється шляхом виборів (статті 69, 70, 71), референдумів (статті 69, 72, 74, 156) та інших форм безпосередньої демократії (стаття 69). Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією та законами України (частина четверта статті 15 Конституції України).

Закріплене Конституцією України право громадян вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах (частина перша статті 38) відноситься до політичних прав, тому останні є видовим об’єктом злочинів проти виборчих і референдних прав.

Реалізація виборчих і референдних прав громадян здійснюється через вибори та референдуми. Відповідно до Конституції в Україні проводяться вибори до Верховної Ради України, Президента України, вибори до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування — це не тільки форма безпосереднього народовладдя, а й народне представництво на державному і суспільному рівні, тобто участь народу у здійсненні влади через обраних ними представників.

Референдум (від лат. *referendum* — те, що має бути повідомлене) — це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення. Референдуми поділяються на: всеукраїнський, Автономної Республіки Крим, місцеві. Законом передбачений і консультативний референдум, але, як випливає з назви, він, по суті, є не референдумом, як і опитування громадської думки, а дорадчим опитуванням громадян.

Вибори і референдуми — це певні процеси прийняття політико-правових рішень. Шляхом виборів формуються органи державної влади та органи місцевого самоврядування, шляхом референдумів вирішуються важливі питання загальнодержавного і місцевого значення. Організація і порядок проведення виборів і

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 5. — С. 30.

референдумів визначаються виключно законами України (пункт 20 частини першої статті 92 Конституції України). Вибори і референдуми представляють собою певні системи суспільних відносин — це виборчі і референдні відносини. Саме вони втілюють виборчі і референдні права, опосередковують їх здійснення та процедуру реалізації в процесі організації і проведення виборів і референдумів.

У структурі суспільних відносин виділяють предмет (те, з приводу чого існують відносини), суб'єктів (носії відносин), зміст — сутність соціального зв'язку суб'єктів (їх поведінку). Дослідження елементів виборчих та референдних відносин надає можливість визначити природу і коло злочинів проти виборчих і референдних прав.

Предметом виборчих і референдних відносин, під якими розуміють цінності (блага), заради яких виникають, змінюються й припиняються ці відносини, а отже, права і обов'язки їх учасників, є належність влади народу (народовладдя) — потреба в самоорганізації спільноти власноруч вирішувати свою долю, брати участь в управлінні державними та громадськими справами шляхом виборів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування або референдуму. Вичерпне коло суб'єктів (учасників) виборчих і референдних відносин визначається Конституцією та законами України.

Основними суб'єктами виборчих і референдних відносин виступають, з одного боку, громадяни щодо реалізації їх прав брати участь в управлінні державними і суспільними справами шляхом виборів і референдумів, а з другого — держава в особі її органів та службових осіб, які зобов'язані створювати необхідні умови для здійснення громадянами вказаних прав.

Змістом елементів виборчих і референдних відносин є соціальний взаємозв'язок, взаємодія їх учасників, що виявляється у певній поведінці людей, в їх практичній діяльності, оскільки суспільні відносини є необхідною формою їх здійснення.

Діяльність людей, їх поведінка здійснюється у зв'язку з тим чи іншим предметом суспільних відносин. Саме ця діяльність, цей соціальний зв'язок людей і охороняється кримінально-правовими нормами, які встановлюють відповідальність за вчинення злочинів. Соціальний зв'язок передбачає обов'язок певної поведінки, в якій зацікавлені суб'єкти суспільних відносин. Цей обов'язок закріплюється в соціальних нормах, які представляють моделі (правила) поведінки, є засобом збереження і розвитку суспільства, системи суспільних відносин. Тому суспільно корисні соціальні зв'язки здійснюються відповідно до соціальних норм і є реально існуючими явищами, що виступають як об'єкт злочинного посягання.

Змістом виборчих і референдних відносин є правомірна діяльність, поведінка їх суб'єктів, а формою виступають права і обов'язки цих суб'єктів. Вибори і референдуми означають законні дії громадян України, їх об'єднань, виборчих комісій, органів державної влади на всіх стадіях відповідно виборчого чи референдного процесу. Це урегульовані законом дії з організації та проведення виборів і референдумів, діяльність громадян, органів державної влади і органів місцевого самоврядування, спрямована на формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування або прийняття громадянами шляхом голосування законів, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення.

Права суб'єктів виборчих і референдних відносин полягають у можливостях певної поведінки, набутті, володінні, користуванні певними благами.

Обов'язки суб'єктів виборчих і референдних відносин — це необхідність їх певної поведінки, пов'язаної з організацією, проведенням та реалізацією рішень виборів і референдумів.

Конституція України не містить вичерпного переліку виборчих і референдних прав, а закріплює два основних виборчих права: право обирати до представницьких органів (активне виборче право) і право бути обраними до цих органів (пасивне виборче право), а також два основних права на участь у референдумах: всеукраїнському і місцевих.

Ці права відносяться до складових прав і мають багатоступеневий характер здійснення, конкретизуються (деталізуються) стосовно тієї чи іншої стадії (етапу) виборчого і референдного процесу.

Активне виборче право конкретизується у право висувати кандидатів, брати участь у передвиборній агітації, у формуванні і роботі виборчих комісій, контролювати їх діяльність із проведення виборів, у тому числі зі встановлення результатів виборів тощо.

Пасивне виборче право конкретизується у право висувати свою кандидатуру чи бути висунутим кандидатом на виборчу посаду, користуватись засобами масової інформації, мати довірених осіб, проводити передвиборну кампанію тощо. При цьому кандидат на виборну посаду не позбавляється активного виборчого права, має всі права виборця, в тому числі право голосувати за свою кандидатуру. Зміст і обсяг пасивного виборчого права громадянина залежить від виду виборів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Право громадян на участь у референдумах конкретизується у таких правах: право ініціювання референдумів, створення ініціативних груп референдумів, організувати і здійснювати збір підписів під вимогою проведення референдуму, безперешкодної агітації за пропозицією про оголошення референдуму, за прийняття закону або іншого рішення, що виноситься на референдум, а також проти пропозиції про оголошення референдуму, прийняття закону чи рішення, отримання приміщень для зборів, використання засобів масової інформації, брати участь у формуванні та роботі референдних комісій, контролю за проведенням референдуму і визначенням його підсумків тощо.

Конкретизацію виборчих і референдних прав можна продовжити і за рахунок того, що до них відносяться й інші права громадян та їх об'єднань, пов'язані з виборами і референдумами.

Суб'єктивному виборчому праву громадян властиві принципи (засади), закріплені у Конституції і законодавстві України. До них належать: загальність виборчого права, рівність, пряме виборче право, вільний характер виборів, таємне голосування, особисте голосування. Поняття цих принципів визначено у виборчому законодавстві та правових позиціях Європейського суду з прав людини¹.

Практично ці засади, за певними особливостями і виключеннями, обумовленими характером референдумів, властиві й референдному праву громадян.

Про право обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування може йтися тільки у разі, коли суспільством, державою, її

¹ Докладніше див.: *Тихий В. П.* Правові позиції Європейського суду з прав людини та проблемами кримінальної відповідальності за порушення виборчого права / *В. П. Тихий* // *Кримінальне право України*. — 2006. — № 1. — С. 99–106.

органами створено всі необхідні умови та засоби реалізації вказаних прав. У цій сфері на перший план, як зауважує Європейський суд з прав людини, виступає не обов'язок утримуватися або не втручатися, як це є стосовно більшості громадянських і політичних прав, а обов'язок держави вживати позитивних заходів для проведення демократичних виборів.

Рішення, прийняті під час виборів і референдумів, однаковою мірою обов'язкові до виконання і не потребують підтвердження з боку будь-яких органів влади, посадових і службових осіб.

На суспільство і державу в особі органів державної влади та органів місцевого самоврядування покладаються обов'язки щодо створення належних умов і засобів для здійснення громадянами їх виборчих і референдних прав. Вони зобов'язані організувати, провести і реалізувати рішення виборців і референдаріїв.

Реальне забезпечення волі народу під час проведення виборів і референдумів можливе лише тоді, коли воно проводиться чесно, справедливо і вільно на підставі Конституції і законів України. Вони мають бути організовані відповідно до законної процедури, що робить можливим проведення справедливої виборчої чи то референдної кампанії та вільний вибір людей.

Тому виборчий і референдний процеси повинні здійснюватися на засадах, передбачених виборчим і референдним законодавством:

- 1) дотримання принципів виборчого і референдного права громадян;
- 2) законності та заборони будь-якого незаконного втручання у ці процеси;
- 3) політичного плюралізму та багатопартійності;
- 4) публічності й відкритості;
- 5) свободи передвиборної та передреферендної агітації, рівного доступу всіх кандидатів і партій (блоків) до засобів масової інформації;
- 6) неупередженості органів влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів і організацій, їх керівників, інших посадових і службових осіб до партій (блоків), кандидатів в органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Саме для цього виборчі комісії та інші державні органи наділені відповідними повноваженнями.

Об'єктивна сторона злочинів проти виборчих і референдних прав полягає у суспільно небезпечному і протиправному заподіянні істотної шкоди виборчим і референдним правам або створенні небезпеки заподіяння такої шкоди. Як правило, ці злочини скоюються тільки шляхом дії. Лише перешкодження здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (стаття 157 Кодексу) може бути вчинене як дією (активною поведінкою), так і бездіяльністю (пасивною поведінкою).

По суті, злочини проти виборчих і референдних прав є безпосереднім або опосередкованим перешкодженням реалізації виборчих або референдних прав. Форми такого перешкодження передбачені в статтях 157–160 Кодексу.

Прості (основні) склади злочинів проти виборчих і референдних прав сконструйовані як формальні, тобто є закінченими з моменту вчинення діяння. Матеріальні склади злочину мають деякі злочини проти виборчих і референдних прав з кваліфікуючими ознаками (частини третя, шоста, сьома, дванадцята статті 158 Кодексу).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони матеріальних складів злочинів є причинний зв'язок. Необхідно встановити, що саме це діяння, передбачене диспозицією статті Кодексу, перебуває у причинному зв'язку з наслідком як необхідним і закономірним результатом.

Суб'єктивна сторона злочинів проти виборчих і референдних прав характеризується прямим умислом.

Мотив і мета злочинів проти виборчих прав не є їх обов'язковими ознаками і можуть бути різними (винятком з цього є лише злочин, передбачений частиною четвертою статті 157 Кодексу).

Суб'єктом злочину є фізична особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність (частина перша статті 18 Кодексу). Суб'єктом цих злочинів може бути будь-яка осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єкт деяких кваліфікованих видів злочинів проти виборчих і референдних прав — спеціальний, а саме: члени виборчих комісій, комісій з референдуму або інші службові особи. Поняття службової особи визначено у примітці до статті 364 Кодексу.

Саме сукупність вказаних трьох ознак дає підстави говорити про наявність суб'єкта злочину. Ці ознаки встановлені в законі і обов'язкові для будь-якого злочину, а також для злочинів проти виборчих і референдних прав.

Отже, злочини проти виборчих і референдних прав — це суспільно небезпечні, передбачені Кодексом, вчинені з прямим умислом діяння (дія або бездіяльність), що перешкоджають реалізації виборчих або референдних прав громадян і безпосередньо або опосередковано завдають їм суттєвої шкоди або створюють небезпеку заподіяння такої шкоди.

До злочинів проти виборчих і референдних прав законодавець відносить: перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (стаття 157 Кодексу), фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація Державного реєстру виборців (стаття 158 Кодексу), незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (стаття 158¹ Кодексу), порушення таємниці голосування (стаття 159 Кодексу), порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) (стаття 159¹ Кодексу), порушення законодавства про референдум (стаття 160 Кодексу).

Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування стають в Україні практично постійним, безпосереднім і звичайним явищем.

Вибори та референдний процес наочно демонструють дійсний стан прав громадян, їх можливість реально формувати органи державної влади, вирішувати найбільш важливі, насамперед політичні проблеми державного та суспільного життя.

Реалізація права брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування залежить від дотримання у країні всіх прав і свобод людини і громадянина, загалом від рівня демократичності держави.

Але законодавство про вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, як і про референдум, досі залишається недосконалим, суперечливим і не має системного характеру, що ускладнює застосування норм Кодексу про злочини проти виборчих та референдних прав (див., наприклад, аналіз Вищого адміністративного суду України щодо стану законодавчої бази про вибори Президента України: напрями та шляхи удосконалення згідно з рекомендаціями місії ОБСЄ/БДІПЛ зі спостереження за виборами та Європейської (Венеціанської) Комісії «За демократію через право»).

Стосовно відповідальності за злочини проти виборчих та референдних прав, законодавець став на шлях введення низки спеціальних норм. На жаль, деякі з них сконструйовані з порушенням правил законодавчої техніки і є казуїстичними.

Перехід від занадто абстрактних кримінально-правових норм до конкретних ефективніше забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Водночас казуїстичність правових норм веде до обмеження у правозастосовній практиці кримінально-правового захисту прав і свобод людини і громадянина.

Тихий В. Избирательные и референдные права и их уголовно-правовое обеспечение. В статье предоставлена общая характеристика прав и свобод человека и гражданина, проведена их классификация, определены понятия избирательных и референдных прав и преступлений против них, сформулированы предложения по усовершенствованию законодательства о выборах и референдуме.

Ключевые слова: Конституция Украины, права человека, права гражданина, политические права, выборы, референдум, избирательные права, референдные права, правовые гарантии, уголовная ответственность.

Tykhyy V. Electoral and referendum rights and their criminal and legal provision. The article provides for a general description of human and citizen's rights and freedoms, holds their classification, determines the concepts of electoral and referendum rights and crimes against them, formulates proposals to improve the legislation on elections and referendum.

Key words: the Constitution of Ukraine, human rights, citizen's rights, political rights, elections, referendum, electoral rights, referendum rights, legal guarantees, criminal liability.

Зміст права людини на життя у рішеннях Європейського суду з прав людини та національних органів конституційної юрисдикції

Т. Харатян

здобувач кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
науковий консультант судді Конституційного Суду України

У статті досліджується практика Європейського суду з прав людини, пов'язана із встановленням порушень статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Також аналізуються рішення деяких національних органів конституційної юрисдикції, в яких розкриваються окремі аспекти права людини на життя. Зроблено висновок про глобальну тенденцію до дедалі ширшого розуміння права людини на життя, а також про необхідність її врахування в Україні як у нормотворчій діяльності, так і в правозастосуванні.

Ключові слова: право людини на життя, забезпечення права на життя, зміст права людини на життя, позитивні обов'язки держави.

У другій половині XX століття механізм забезпечення прав людини почав кардинально змінюватися. У західноєвропейській правовій науці поступово утвердилася концепція позитивних зобов'язань держави, яка поширилася і на так звані негативні права. Завдяки практиці Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд) як міжнародного судового органу концепцію позитивних зобов'язань держави було значно розвинуто, у тому числі у сфері забезпечення дотримання статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (далі — Конвенція)¹.

Особливості розуміння права людини на життя Європейським судом досліджували К. Бойл, Г. Гоф, П. Ван Дейк, Ш. Кірхнер, О. Мірошниченко, Т. Морщакова, Т. Фулей та інші. Однак аналіз рішень вказаного суду залишається актуальним у контексті виявлення нових специфічних особливостей розуміння права людини на життя з урахуванням уже зроблених науковцями висновків. Не менш важливим є дослідження практики національних органів конституційної юрисдикції щодо вирішення питань, пов'язаних із розкриттям окремих аспектів права людини на життя. Зазначене є метою написання цієї статті.

Наразі традиційно вважається, що держава має два різновиди обов'язків відповідно до статті 2 Конвенції: «негативні» — щодо утримання від умисного або

---

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

незаконного позбавлення життя, та «позитивні», які вимагають вжиття заходів для захисту життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією¹.

Європейський суд у своїх рішеннях неодноразово наголошував на тому, що одним із найважливіших положень Конвенції є положення статті 2, яке закріплює право на життя — одну з основних цінностей демократичних держав, що входять до складу Ради Європи (наприклад, у пункті 66 рішення у справі «М. та інші проти Хорватії» від 2 травня 2017 року², у пункті 53 рішення у справі «Мустафаєв проти Азербайджану» від 4 травня 2017 року³ тощо).

Відповідно до пункту 1 статті 2 Конвенції право кожного на життя охороняється законом; нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Згідно з пунктом 2 цієї статті позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. Встановлення виключної необхідності застосування сили та її співмірності загрози має суб'єктивно-ситуативний характер та повинно здійснюватися відповідно до чітко встановлених на рівні внутрішнього законодавства правил. На цьому наголошує, зокрема, Європейський суд у своєму рішенні у справі «МакКанн та інші проти Великобританії» від 27 вересня 1995 року, в якому позбавлення життя трьох осіб працівниками антитерористичного підрозділу в результаті неякісного планування операції із застосуванням вогнепальної зброї визнано таким, що порушило статтю 2 Конвенції, незважаючи на те, що формально саме позбавлення життя не суперечило вимогам пункту 2 цієї статті⁴. Показовим є те, що Європейський суд встановив порушення права на життя, дійшовши висновку про неналежну підготовку спецоперації, що мала наслідком застосування сили, яке призвело до позбавлення життя трьох осіб, за відсутності виключної необхідності (пункт 213 рішення у справі «МакКанн та інші проти Великобританії»). В аналізованому рішенні Європейський суд виклав правову позицію, згідно з якою встановлення «виключної необхідності» застосування сили у контексті пункту 2 статті 2 Конвенції вимагає проведення більш суворого та ретельного аналізу ситуації, ніж встановлення «необхідності в демократичному суспільстві», та означає те, що застосування сили повинно бути пропорційно узгодженим (суворо співмірним) із досяг-

¹ Фулей Т. І. Застосування практики ЄСПЛ при здійсненні правосуддя : наук.-практ. посіб. для суддів / Т. І. Фулей. — 2-ге вид., випр. і допов. — К., 2015. — С. 89.

² Case of M. and Others v. Croatia: judgment of the European Court of Human Rights of 02.05.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173259>

³ Case of Mustafayev v. Azerbaijan: judgment of the European Court of Human Rights of 04.05.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173365>

⁴ Case of McCann and Others v. the United Kingdom: judgment of the European Court of Human Rights of 27.09.1995 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943>

ненням цілей, зазначених у пункті 2 статті 2 Конвенції (пункт 149). Також Європейський суд дійшов висновку, що застосування сили представниками держави для досягнення цілей, визначених у пункті 2 статті 2 Конвенції, може вважатися виправданим, якщо вони у момент застосування сили за наявності необхідних підстав щиро вірили, що роблять це цілком виправдано і обґрунтовано, але згодом виявилось, що їхня думка була хибною (пункт 200 рішення у справі «МакКанн та інші проти Великобританії»).

Європейський суд у своїх рішеннях неодноразово зауважував, що стаття 2 Конвенції покладає на державу обов'язок не тільки утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, а й вживати належних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією, наприклад, у рішенні у справі «Йоланта Букса проти Польщі» від 31 травня 2016 року, в якому йшлося про ймовірне порушення права на життя новонародженої дитини (пункт 12)¹, а також у рішенні у справі «Сарур проти Туреччини» від 2 травня 2017 року, в якому розглядалося питання можливого порушення державою вказаного обов'язку через невжиття заходів із належного попередження про замінування поля, через що серйозно постраждав заявник (пункт 40)².

Так, держава для ефективної реалізації права на життя зобов'язана забезпечити наявність законодавчої бази, яка забороняє посягання на життя та здоров'я людей, а також функціонування компетентних органів державної влади, які здійснювали б контроль за дотриманням відповідних законодавчо встановлених норм суспільної поведінки, насамперед заборон вчинення певних діянь.

Варто зазначити, що перелік позитивних зобов'язань держави із захисту права на життя продовжує розширюватися, зокрема у контексті виникнення нових джерел загроз життю та здоров'ю людини.

Цікавими є висновки, яких Європейський суд дійшов у 2016 році, розглянувши справу «Чекуті та де Баррос і Васконселос Понта проти Італії» щодо забезпечення права на життя доньки заявників, хворої на метахроматичну лейкоцистозію. У рішенні у цій справі від 31 травня 2016 року Європейський суд зауважив, що держава надала дозвіл на застосування терапевтичного методу лікування за допомогою стовбурових клітин під назвою «*Stamina*» (у перекладі з італ. «витривалість»), але пізніше компетентні державні органи з'ясували, що цей метод лікування становив реальну загрозу для життя пацієнтів, його подальше застосування стало неможливим, а осіб, які займалися організацією та проведенням такого лікування, було притягнуто до відповідальності. Як зазначається у вказаному рішенні Європейського суду, в Італії використання генної терапії та соматичних клітин допускається за умови відсутності альтернативного способу лікування у невідкладних випадках, коли існує небезпека для життя пацієнта або загроза суттєвої шкоди його здоров'ю, а також у випадках серйозних захворювань, що швид-

¹ Case of Jolanta Buksa against Poland: decision of the European Court of Human Rights of 31.05.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-164295>

² Affaire Sarur c. Turquie: arrêt de La Cour européenne des droits de l'homme 02.05.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-173257>

ко прогресують (пункт 28)¹. Європейський суд визнав заяву у цій справі непринятною, оскільки не встановив факту недотримання державою своїх обов'язків.

До обов'язків держави із захисту та гарантування прав людини, передбачених Конвенцією, Європейський суд відносить і забезпечення проведення ефективного розслідування випадків порушення цих прав, а також забезпечення справедливого судового розгляду. Невиконання цих обов'язків він розцінює як порушення самих прав, зокрема статті 2 Конвенції, в аспекті незабезпечення ефективного розслідування смертей (рішення у справах «Джина Йонеску проти Румунії» від 11 грудня 2012 року², «Юрій Слюсар проти України» від 17 січня 2013 року³, «Мосендз проти України» від 17 січня 2013 року⁴, «Ніна Куценко проти України» від 18 липня 2017 року⁵ тощо).

Аналіз рішень Європейського суду дає підстави для висновку про те, що він розглядає порушення статті 2 Конвенції окремо у субстантивному (матеріальному) аспекті та окремо у процедурному аспекті. Наприклад, у рішенні у справі «Ніна Куценко проти України» від 18 липня 2017 року Європейський суд встановив порушення в обох аспектах: субстантивному (заподіяння сину заявниці смертельних травм, коли він перебував під наглядом поліції, а також ненадання йому належного медичного обслуговування) та процедурному (незабезпечення ефективного розслідування його смерті).

Європейський суд, дотримуючись широкого розуміння змісту конституційного права людини на життя, наголошує на тому, що держава має позитивний обов'язок захищати людей від певних небезпек, вичерпний перелік яких він у жодному рішенні не надає, що цілком виправдано у контексті інтенсивного розвитку небезпечних видів людської діяльності, насамперед у сфері наднових технологій. Європейський суд розглядав справи про ймовірні порушення вимог Конвенції у випадках, коли порушувалися питання про невжиття державою необхідних заходів для убезпечення життя та здоров'я людей від найрізноманітніших небезпек. У рішенні у справі «МакГінлі та Іган проти Великобританії» від 9 червня 1998 року, встановлюючи наявність порушення статті 8 Конвенції, він дійшов висновку, що у випадках, коли держава причетна до такої ризикової діяльності, як проведення ядерних випробувань, та діяльності, що може мати приховані негативні наслідки для життя та здоров'я осіб, які беруть у ній участь, дотримання права на приватне і сімейне життя вимагає створення ефективної та доступної

¹ *Cecuti et de Barros e Vasconcellos Ponta contre l'Italie: décision de La Cour européenne des droits de l'homme* 31.05.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164302>

² *Affaire Gina Ionescu c. Roumanie: arrêt de La Cour européenne des droits de l'homme* 11.12.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115175>

³ *Case of Slyusar v. Ukraine: judgment of the European Court of Human Rights* of 17.01.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115884>

⁴ *Case of Mosendz v. Ukraine: judgment of the European Court of Human Rights* of 17.01.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115887>

⁵ *Case of Nina Kutsenko v. Ukraine: judgment of the European Court of Human Rights* of 18.07.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175471>

процедури, яка б надавала можливість цим особам отримувати усю необхідну інформацію (пункт 101)¹.

Цікавим є рішення Європейського суду у справі «L. С. В. проти Великобританії», ухвалене 9 червня 1998 року. У період з листопада 1957 року по вересень 1958 року, коли батько заявниці перебував на військовій службі на острові Різдва, Великобританія здійснила шість ядерних випробувань в атмосфері. Заявниця стверджувала про порушення державою статті 2 Конвенції, оскільки, на її думку, ймовірний вплив на здоров'я її батька зумовив виникнення у неї лейкемії, а держава не вжила жодних заходів для попередження про можливість настання такого наслідку. Проте на підставі аналізу матеріалів справи Європейський суд дійшов висновку, що достатнього причинового зв'язку між імовірним радіаційним опроміненням її батька та виникненням лейкемії у неї немає, з огляду на що встановив відсутність порушення права на життя². Сам факт ухвалення такого рішення опосередковано свідчить про можливість встановлення факту порушення права на життя людини, яка є живою, але для життя якої створено загрози, причому шляхом впливу на її батьків. Можемо навести ймовірний приклад такого порушення, пов'язаний із застосуванням сучасних біотехнологій: втручання у геном людини, яке призвело до успадкування внесених змін її нащадками та до виникнення непередбачуваних захворювань (мутацій, інших ускладнень тощо).

Європейський суд у своєму рішенні у справі «Фергек проти Хорватії» від 9 травня 2017 року прямо зазначив, що порушення статті 2 Конвенції, яка закріплює право на життя, можна розглядати, навіть якщо особа, стосовно якої припускається, що її право на життя було порушено, не померла (пункт 21)³.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що у практиці Європейського суду спостерігається чітка тенденція до дедалі ширшого розуміння права людини на життя. Крім цього, аналіз рішень Європейського суду показує, що він однозначно розглядає право на життя як надзвичайно важливе право, яке перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими правами людини.

Важливу роль у з'ясуванні змісту права людини на життя та забезпеченні захисту цього права відіграють і національні органи конституційної юрисдикції.

У Республіці Коста-Рика Декретом від 3 лютого 1995 року № 24029-S було санкціоновано здійснення екстракорпорального (штучного) запліднення та врегульовано таку практику. Зазначений метод запліднення практикувався з 1995 року по 2000 рік, і за цей період народилося 15 дітей. Проте Конституційна палата Верховного Суду Республіки Коста-Рика своїм рішенням від 15 березня 2000 року № 2000-02306 визнала таку практику і сам метод неконституційними з огляду на те, що ембріони людини також мають право на життя, яке має забез-

¹ Case of McGinley and Egan v. the United Kingdom: judgment of the European Court of Human Rights of 09.06.1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58175>

² Case of L. C. V. v. the United Kingdom: judgment of the European Court of Human Rights of 09.06.1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58176>

³ Case of Fergec v. Croatia: judgment of the European Court of Human Rights of 09.05.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173467>

печуватися, у зв'язку з чим анулювала Декрет від 3 лютого 1995 року № 24029-S. Привертають увагу окремі положення вказаного рішення, насамперед висновок, за яким «як тільки відбувається зачаття, людина є людиною, і перед нами жива істота із правом бути захищеною правовою системою». Також Конституційна палата Верховного Суду Республіки Коста-Рика наголосила, що практика штучного запліднення явно загрожує життю та гідності людини. Двоє із суддів виступили з окремою думкою, не погодившись із висновками більшості¹. Заборону на штучне запліднення критикувала Міжамериканська комісія з прав людини, що вбачається із тексту Виконавчого декрету Республіки Коста-Рика від 10 вересня 2015 року № 39210-MP-S². Через зазначену заборону траплялися випадки звернення до Міжамериканського суду з прав людини. У своєму рішенні у справі «Артавіа Мурільйо та інші проти Коста-Рики» від 28 листопада 2012 року обсягом понад сто сторінок Міжамериканський суд з прав людини дійшов висновку про необхідність утриматися від прийняття рішення по суті, щоб не перебирати на себе функцію нормотворення, та зазначив, що вирішити це питання мають держави. Разом із тим у мотивувальній частині вказаного рішення Міжамериканський суд з прав людини наголосив, що право на приватне життя та репродуктивну свободу пов'язане з правом мати доступ до медичних технологій, необхідних для здійснення цих прав (пункт 150)³. Сам факт ухвалення такого рішення вкотре доводить, що з'ясування змісту права людини на життя є надзвичайно складним завданням, і з розвитком суспільних відносин давати відповідь на нові питання, які виникають у цій сфері, стає дедалі складніше.

Конституційний Суд України у своїй практиці звертався до аналізу окремих аспектів права людини на життя, закріпленого у статті 27 Конституції України. Так, надзвичайно важливою історичною подією для України стало ухвалення ним Рішення від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 у справі про смертну кару. Конституційний Суд України за конституційним поданням 51 народного депутата України розглядав питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень чинного на той час Кримінального кодексу України, які передбачали застосування смертної кари як виняткової міри покарання за особливо тяжкі злочини в окремих випадках. У зазначеному рішенні Конституційний Суд України дійшов висновку, що «тлумачення положень частин першої та другої статті 27 Конституції України в контексті всіх інших положень Конституції України як єдиного цілісного документа дає підстави стверджувати, що вони не припускають смертної кари як виду покарання» (абзац шостий пункту 2 мотиву-

¹ Inter-American Court of Human Rights Case of Artavia Murillo et al. v. Costa Rica Judgment of 28.11.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_257_ing.pdf

² Costa Rica Decreto Ejecutivo № 39210-MP-S (10.09.2015) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.pgrweb.go.cr/scij/Busqueda/Normativa/Normas/nrm_texto_completo.aspx?param1=NRTC&nValor1=1&nValor2=80115&nValor3=101568&strTipM=TC

³ Inter-American Court of Human Rights Case of Artavia Murillo et al. v. Costa Rica Judgment of 28.11.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_257_ing.pdf

вальної частини)¹. Звертаємо увагу також на окремі висновки, які містяться в аналізованому рішенні: ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України є положення, згідно з яким це право є невід’ємним (частина перша статті 27), невідчужуваним та непорушним (стаття 21); право на життя належить людині від народження і захищається державою (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини); за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов’язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого — утримуватися від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже — і права людини на життя; позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід’ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України (абзац третій пункту 3 мотивувальної частини).

Таким чином, Конституційний Суд України окремо наголошує на тому, що держава має обов’язок гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя. Цим він фактично підкреслює пріоритетне значення гарантування державою конституційного права людини на життя.

Очевидно, прийняттю аналізованого рішення Конституційного Суду України сприяло і те, що на момент розгляду цієї справи було актуальним питання про необхідність виконання Україною взятих на себе зобов’язань, пов’язаних із членством у Раді Європи, у тому числі щодо заборони смертної кари як виду покарання, на чому наголошується в абзаці третьому пункту 6 мотивувальної частини цього рішення.

У Рішенні від 29 січня 2008 року Конституційний Суд України наголосив, що право заробляти собі на життя є невід’ємним від права на саме життя, оскільки останнє є реальним лише тоді, коли матеріально забезпечене (абзац другий підпункту 6.1.1 підпункту 6.1 пункту 6 мотивувальної частини)². Перед Конституційним Судом України у майбутньому може постати необхідність подальшого розкриття змісту конституційного права людини на життя, а також інших прав, забезпечення яких пов’язане із гарантуванням права на життя.

---

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» та конституційним поданням 89 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 90 Конституції України, статті 5 Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення) від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-08>

Викладене дає підстави для висновку про те, що практика судових органів, насамперед Європейського суду, яскраво демонструє сучасну глобальну тенденцію до дедалі ширшого розуміння права людини на життя. Зазначений підхід має обов'язково враховуватися в Україні як у нормотворчій діяльності, так і в правозастосуванні, передусім судовими та правоохоронними органами.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз правового механізму забезпечення права людини на життя у зарубіжних країнах з метою пошуку перспективних шляхів його вдосконалення в Україні.

Харатян Т. Содержание права человека на жизнь в решениях Европейского суда по правам человека и национальных органов конституционной юрисдикции. В статье исследуется практика Европейского суда по правам человека, связанная с установлением нарушений статьи 2 Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Также анализируются решения некоторых национальных органов конституционной юрисдикции, в которых раскрываются отдельные аспекты права человека на жизнь. Делается вывод о глобальной тенденции ко все более широкому пониманию права человека на жизнь, а также о необходимости ее учета в Украине как в нормотворческой деятельности, так и в правоприменении.

Ключевые слова: право человека на жизнь, обеспечение права на жизнь, содержание права человека на жизнь, позитивные обязательства государства.

Kharatian T. The content of human right to life in the judgments of the European Court of Human Rights and in the decisions of national bodies of constitutional jurisdiction. The article examines the case law of the European Court of Human Rights on identifying the violations of Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It also reviews the decisions of some national bodies of constitutional jurisdiction related to several aspects of the human right to life. It is concluded that there is a global trend to broader understanding of the human right to life and the need to take account of it in Ukraine both in law-making processes and in law enforcement.

Key words: human right to life, securing the right to life, the content of human right to life, positive obligations of state.

Новели українського законодавства щодо конституційної скарги

Є. Черняк

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена змісту новел вітчизняного законодавства у зв'язку із запровадженням інституту конституційної скарги. Питання введення до правового поля України конституційної скарги висвітлюються з урахуванням досвіду конституційного правосуддя за час дії Закону України «Про Конституційний Суд України» в редакції від 16 жовтня 1996 року та особливостей індивідуального доступу до нього. Питання оптимальності та ефективності встановленої українським законодавством моделі конституційної скарги досліджуються у розрізі аналізу проблемних аспектів реалізації відповідними суб'єктами права на індивідуальне звернення до Конституційного Суду України за законодавством України, яке було чинним до 3 серпня 2017 року.

Ключові слова: конституційна скарга, новели українського законодавства, конституційне звернення, конституційно-правова реформа.

Пошук нашою державою нових форм і засобів захисту основних прав і свобод людини і громадянина привів до запровадження з 30 вересня 2016 року (дата набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII) інституту конституційної скарги¹, що є одним із напрямів реалізації конституційно-правової реформи в Україні.

До запровадження в Україні інституту конституційної скарги та відповідно до положень Закону України «Про Конституційний Суд України» в редакції від 16 жовтня 1996 року, з наступними змінами, передбачався опосередкований індивідуальний доступ, за якого суб'єктами звернення до Конституційного Суду України з підстав конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та Верховної Ради Автономної Республіки Крим виступали Верховний Суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини². Формою прямого доступу фізичних і юридичних осіб до конституційного правосуддя було конституційне звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

У статті досліджуються питання про роль висновків Конституційного Суду України у справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України за конституційними зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб (давати які Конституційний Суд України був уповноваже-

---

¹ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

² Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР з наступними змінами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

ний відповідно до статей 42, 43 та пункту 4 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» в редакції від 16 жовтня 1996 року) у процесі сприяння ефективній діяльності судів загальної юрисдикції та впливу на стан правопорядку в державі. Висвітлення проблемних питань, які виникали на практиці у суб'єктів індивідуального звернення до Конституційного Суду України за законодавством України, яке було чинним до 3 серпня 2017 року (дати набрання чинності Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII, згідно з пунктом 8 «Прикінцевих положень» якого Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року втратив чинність), сприятиме підвищенню рівня об'єктивності при формулюванні висновків про стан їх вирішення у зв'язку із введенням у правове поле України інституту конституційної скарги.

На сьогодні інститут конституційної скарги досліджено у багатьох наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Вагомий внесок у розуміння проблем інституту звернень громадян до органів конституційної юстиції та шляхів їх розв'язання вітчизняних авторів: Ю. Барабаша, В. Бринцева, А. Георгіци, М. Гультая, П. Євграфова, В. Кампа, А. Колодія, А. Крусян, М. Козюбри, З. Лунь, В. Погорілка, О. Петришина, П. Рабіновича, М. Савенка, А. Селіванова, М. Селівона, В. Скоморохи, О. Скрипнюка, А. Стрижака, В. Тація, М. Тесленко, В. Тихого, Ю. Тодики, Т. Цимбалістого, В. Шаповала, С. Шевчука та інших.

Однією із тих сфер правового регулювання, де надзвичайно важливою була і залишається роль рішень Конституційного Суду України, є сфера корпоративного права. І це природно, оскільки Закон України «Про господарські товариства» як одне із основних джерел регулювання корпоративних відносин був прийнятий ще у 1991 році. Розглянемо питання про роль висновків Конституційного Суду України у справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України за конституційними зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб у процесі сприяння ефективній діяльності судів загальної юрисдикції на прикладі тих правовідносин, які склалися у сфері корпоративного права за час дії Закону України «Про Конституційний Суд України» в редакції від 16 жовтня 1996 року.

У практиці господарських судів України було чимало справ за позовами про визнання недійсними рішень загальних (або позачергових) зборів, до порядку денного яких було включено питання про звільнення/усунення/відсторонення від посади директора.

Що стосується рішень судів першої інстанції та постанов апеляційних господарських судів, то у цій категорії спорів суди у мотивувальній частині своїх рішень (поряд із Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» 2008 року і Рекомендаціями Президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин») обов'язково посилалися і на Рішення Конституційного Суду України від 12 січня 2010 року у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Міжнародний фінансово-правовий консалтинг» про офіційне тлумачення частини третьої статті 99 Цивільного кодексу України¹. Нагадаємо, що норма частини третьої статті 99

¹ Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>; Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що

передбачала: члени виконавчого органу можуть бути у будь-який час усунені від виконання своїх обов'язків, якщо в установчих документах не визначені підстави усунення членів виконавчого органу від виконання своїх обов'язків. На практиці при застосуванні цієї норми постало питання про те, як її зміст співвідноситься із приписами Кодексу законів про працю України (далі — КЗпП), зокрема його статті 46, якою передбачено: відсторонення працівників від роботи власником або уповноваженим ним органом допускається у разі: появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; відмови або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони; в інших випадках, передбачених законодавством¹.

Отже, законодавець увів дві правові категорії — «усунення від виконання своїх обов'язків» та «відсторонення від роботи». Цілком логічно постало питання про те, як вони співвідносяться, оскільки усунення членів виконавчого органу товариства (директора) від виконання обов'язків, за загальним правилом статті 99 Цивільного кодексу України, було можливим у будь-який час; водночас схоже правове явище передбачене трудовим законодавством, — «відсторонення від роботи» є можливим лише за підстав, вказаних у статті 46 КЗпП.

Така невизначеність/колізія і стала підставою для того, щоб ТОВ «Міжнародний фінансово-правовий консалтинг» звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення частини третьої статті 99 Цивільного кодексу України і роз'яснити, чи є усунення членів виконавчого органу товариства від виконання своїх обов'язків на підставі вказаної норми одним із випадків, передбачених законодавством щодо відсторонення працівника від роботи власником, про що йдеться у статті 46 КЗпП.

Отже, у своєму Рішенні від 12 січня 2010 року Конституційний Суд України дав таке роз'яснення: в аспекті конституційного звернення положення частини третьої статті 99 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV «члени виконавчого органу можуть бути у будь-який час усунені від виконання своїх обов'язків» слід розуміти як право компетентного (уповноваженого) органу товариства у будь-який час і з будь-яких підстав усунути особу (осіб) від виконання обов'язків члена (членів) виконавчого органу за умови, якщо в установчих документах товариства не визначено таких підстав.

Усунення члена виконавчого органу товариства від виконання своїх обов'язків, передбачене частиною третьою статті 99 Цивільного кодексу України, не є від-

---

виникають з корпоративних відносин : Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 28 грудня 2007 року № 04-5/14 (втратила чинність на підставі постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 25 лютого 2016 року № 4) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Міжнародний фінансово-правовий консалтинг» про офіційне тлумачення частини третьої статті 99 Цивільного кодексу України від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

¹ Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII з наступними змінами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

стороненням працівника від роботи в розумінні статті 46 Кодексу законів про працю України¹.

Зауважимо, що, як показує аналіз судової практики, це Рішення Конституційного Суду України ставало у нагоді:

— при визначенні правової природи спору між членами виконавчого органу товариства та самим товариством;

— як наслідок — при визначенні підсудності спору (оскільки трудові спори підсудні загальним судам, а спори, що впливають з корпоративних відносин, розглядаються виключно господарськими судами);

— при остаточному вирішенні різних за своєю правовою природою спорів — трудового і корпоративного.

На практиці однією із тих норм Закону України «Про господарські товариства» 1991 року, які нерідко породжували і породжують питання щодо їх правильного тлумачення і застосування, є норма статті 58 цього закону, якою передбачено: загальні збори, як вищий орган товариства з обмеженою відповідальністю, складаються з учасників товариства або призначених ними представників; загальні збори учасників обирають голову зборів учасників². Колізії виникали (-ють) у тому випадку, коли головою загальних зборів товариства обирається особа, яка не є його учасником. В одному із рішень господарського суду Черкаської області визначено, що «норми закону України “Про господарські товариства” не містять прямої заборони на обрання голови та секретаря загальних зборів не із складу учасників товариства»³. Водночас деякі правознавці дотримуються іншої позиції з цього питання, яка зводиться до такого: сама назва цього органу управління — «загальні збори учасників товариства» — безпосередньо вказує на те, що правомочністю бути учасником і головою загальних зборів товариства мають володіти лише самі учасники товариства; протилежне, а саме — можливість будь-якої третьої особи, яка не є учасником товариства і, відповідно, не має жодних корпоративних прав у товаристві, головувати на зборах, вести і підписувати протокол як голова товариства, створює ситуацію, за якої саме «третья» запрошена стороння особа, а не учасники товариства як носії корпоративних прав, відповідає за хід та істотні обставини, що стосуються загальних зборів учасників товариства.

Отже, потреба в офіційному тлумаченні цієї норми була. Разом із цим, як ми знаємо, відповідно до статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року серед обов’язкових складових конституційного звернення було обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України. Натомість порядок та умови звернення громадян та юридичних осіб до Конституційного Суду України, розміщені на офіційному сайті Суду, деталізували: до конституційного звернення обов’язково мають бути додані

¹ Рішення Конституційного Суду України від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010 у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Міжнародний фінансово-правовий консалтинг» про офіційне тлумачення частини третьої статті 99 Цивільного кодексу України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

² Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

³ Див.: веб-ресурс Єдиного державного реєстру судових рішень України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.reyestr.court.gov.ua

у тому числі належним чином оформлені копії рішень судів або інших органів державної влади, що підтверджують факти неоднозначного застосування положень Конституції та/або законів України, які потребують офіційного тлумачення.

Ця вимога була виправданою, адже дійсно, саме судова практика є тим каталізатором, що показує, яка саме норма права має неоднакове застосування і тлумачення. Відповідно і для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення статті 58 Закону України «Про господарські товариства» необхідно було дочекатися принаймні двох судових рішень, які стверджували б про неоднакове застосування цієї норми. Однієї лише дискусії між науковцями та практиками недостатньо.

У Законі України «Про Конституційний Суд України» в редакції від 16 жовтня 1996 року визначалась як обов'язкова підстава для конституційного звернення — неоднозначне застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважав, що це могло призвести або призводило до порушення його конституційних прав і свобод (пункт 4 частини другої статті 42, стаття 94).

Проте у статті 94 Закону не визначалось саме поняття «застосування» і не розкривався зміст словосполучення «неоднозначне застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади». Крім того, у Законі також не зазначалось, на рівні якої інстанції судів загальної юрисдикції — першої, апеляційної чи касаційної — мало виникнути неоднозначне застосування положень Конституції України або законів України, щоб бути достатньою підставою для звернення громадян до Конституційного Суду України.

Відсутність законодавчого визначення поняття неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України була прогалиною у законодавстві, що не сприяло однаково розумінню цього положення закону громадянами та юридичними особами, і в більшості випадків була причиною надходження до Конституційного Суду України необґрунтованих звернень, які залишалися без задоволення. На практиці це питання вирішувалось у процесі розгляду кожної конкретної справи з урахуванням напрацьованої Конституційним Судом України практики.

Так, наприклад, в Ухвалі Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Ємельянова Анатолія Ісаковича щодо офіційного тлумачення положень пункту 3 частини другої статті 222 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 12 травня 2010 року № 31-у/2010 Конституційний Суд України визначив, що під неоднозначним застосуванням положень Конституції України або законів України слід розуміти різне застосування одних і тих же норм цих правових актів судами України, іншими органами державної влади за однакових юридично значимих обставин¹.

---

¹ Ухвала Конституційного Суду України від 12 травня 2010 року № 31-у/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua>. Правові позиції Конституційного Суду України з цього питання містилися також в інших ухвалях Суду, зокрема : Ухвала Конституційного Суду України від 27 грудня 2001 року № 40-у/2001, Ухвала Конституційного

В інформаційно-методичних матеріалах Конституційного Суду України для громадян, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб щодо підготовки конституційних звернень (були розміщені на офіційному сайті Конституційного Суду України) зазначалося, що типовою помилкою, якої припускаються суб'єкти права на конституційне звернення, є прохання «розтлумачити» (роз'яснити) не суть норми, а порядок практичного її застосування, тобто показати як, коли, яким чином має діяти той чи інший суб'єкт права в конкретних правових ситуаціях відповідно до вимог правової норми. Це вважається консультацією щодо правозастосування. Тут слід виходити з того, що офіційне тлумачення і застосування правових норм є різними видами юридичної діяльності. Офіційним тлумаченням вважається діяльність компетентного органу державної влади щодо з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої в нормі права (усвідомлення та роз'яснення смислу норм права з метою найбільш правильної їх реалізації). Правозастосовна діяльність полягає в індивідуалізації правових норм щодо конкретних суб'єктів і конкретних випадків, тобто в установленні фактичних обставин справи і підборі правових норм, які відповідають цим обставинам. Пошук та аналіз таких норм з метою їх застосування до конкретного випадку є складовою правозастосування. Надання консультацій чи роз'яснень з цього приводу не належало до повноважень Конституційного Суду України¹. Але відкритим залишалося питання, чи може різне тлумачення судами загальної юрисдикції змісту і сутності правових норм, що призвело до різних висновків про наявність чи відсутність суб'єктивних прав та обов'язків учасників відповідних правовідносин, вважатися достатньою підставою для конституційного звернення.

Серед практикуючих юристів, у науковій спільноті неодноразово наголошувалося, що право громадян звертатися до Конституційного Суду України лише з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України було перешкодою ефективному захисту громадянином своїх прав і свобод у Конституційному Суді України. Тому актуальним видавалося питання надання громадянам права на конституційну скаргу та (або) вдосконалення порядку звернення громадян до Конституційного Суду України.

Відповідно до статті 151¹ Конституції України в редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Отже, предметом конституційної скарги є конституційність закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу. У пункті VIII Пам'ятки для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України, яка розміщена на офіційному сайті Конституційного Суду України (www.ccu.gov.ua), наголошується, що конституційна скарга подається виключно щодо відповідності Конституції

Суду України від 25 листопада 2009 року № 59-у/2009, Ухвала Конституційного Суду України від 13 жовтня 2005 року № 36-у/2005.

¹ Ухвала Конституційного Суду України від 31 березня 2010 року № 15-у/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua>

України закону України, його окремих положень. Дії чи бездіяльність органів державної влади, рішення судів у системі судоустрою України не можуть бути об'єктом конституційної скарги.

Питання про доцільність розширення предмета конституційної скарги залишається актуальним. Зарубіжний досвід показує діаметрально протилежні підходи щодо цього питання. Так, наприклад, за австрійською моделлю індивід має можливість звернутися до Конституційного Суду Австрії не лише з питань конституційності закону, а й законності актів адміністративних органів, якими порушуються права, гарантовані конституційним законодавством, *незалежно від їх застосування у конкретній справі*¹. Скаржник має довести пряму дійсну шкоду, яка завдається або може бути завдана йому (виділено мною. — *Є. Ч.*) внаслідок прямої дії закону чи нормативного акта адміністративного органу.

На відміну від австрійської моделі, принципова особливість польської моделі конституційної скарги полягає в тому, що її предметом не може виступати неправильне тлумачення чи застосування правових норм судами загальної юрисдикції чи адміністративними органами. Це означає, що така скарга не може бути подана проти судового рішення чи адміністративного акта, якими було порушено конституційні права і свободи осіб, а має стосуватися закону чи іншого нормативного акта, покладеного в їх основу².

На нашу думку, впровадження в Україні повної конституційної скарги, що передбачало б право фізичних та юридичних осіб оскаржити до Конституційного Суду України в субсидіарному порядку (тобто після використання всіх інших засобів правового захисту) будь-який акт державної влади (як нормативний, так і індивідуальний), який безпосередньо порушує їх конституційні права, є передчасним. По-перше, її введення надмірно перевантажило б Конституційний Суд України, а по-друге, створило б реальну загрозу перетворити орган конституційної юрисдикції на вищу касаційну інстанцію, що суперечить Конституції України, а також ідеології та змісту судової реформи, яка триває.

Згідно з поданою на офіційному сайті Конституційного Суду України інформацією станом на 6 жовтня 2017 року до Конституційного Суду України надійшло 256 конституційних скарг, серед яких більшість — про конституційність окремих положень законів України, які були застосовані в судах останньої інстанції. Також наявні скарги, в назвах яких порушуються питання, які, на нашу думку, свідчать про можливий вихід за межі повноважень Конституційного Суду України, а саме: про визнання бездіяльності Верховного Суду України, про скасування ухвали Верховного Суду України, про тлумачення відповідності ухвали суду першої інстанції положенням рішення Конституційного Суду України, про сприяння у поверненні заявнику певної земельної ділянки тощо. З часом Конституційний Суд України напрацює критерії оцінки умов прийнятності конституційних скарг. Крім того, у Конституційному Суді України створено робочу групу, завданням якої є розробка проекту Регламенту Конституційного Суду України відповідно до останніх змін у законодавстві про Конституційний Суд України. Нагадаємо, що в

¹ Гультай М. М. Інститут конституційної скарги: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / М. М. Гультай. — Х., 2014. — С. 24.

² Там само. — С. 26.

Регламенті Конституційного Суду України, який на сьогоднішній день залишається чинним (затверджений Рішенням Конституційного Суду України від 5 березня 1997 року з наступними змінами) конституційна скарга не згадується¹.

У статті 151¹ Конституції України встановлюється обов'язкова умова для подання конституційної скарги — у разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано. Крім того, відповідно до підпункту 6 пункту 2 статті 55 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII при поданні конституційної скарги необхідно зазначити, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону².

Розгляд конституційних скарг здійснює Сенат. Разом з тим законодавство передбачає дві підстави для передачі справи на розгляд Великої палати: 1) якщо під час розгляду справи виникає необхідність в тлумаченні Конституції України; 2) якщо вирішення питання, яке розглядає Сенат, може спричинити несумісність із юридичними позиціями, постановленими Судом попередньо (пункт 5 статті 59 та пункт 1 статті 68 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У спеціальній науковій літературі серед ознак, які відрізняють конституційну скаргу від звернень до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зазначаються, як правило, такі: 1) мають бути вичерпані всі інші можливості оскарження; 2) підставою для звернення має бути порушення основних прав і свобод; 3) рамки перевірки, як правило, мають обмежуватись конституційними нормами про права і свободи; 4) законодавче закріплення обмеженого переліку предметів скарги, у тому числі предметом скарги є не стільки нормативні акти (їх зміст), скільки акти як результат правозастосування; 5) наявність умов допустимості і, як наслідок, можливості відмови у прийнятті скарг до розгляду; 6) рішення, як правило, мають обов'язковий характер лише для учасників конкретного судового процесу (виділено мною. — Є. Ч.)³. Якщо про перші з трьох ознак йшлося вище, то можливість оцінки Конституційним Судом України при розгляді конкретної конституційної скарги не лише законів України (їх положень), а й актів судів як результату правозастосування закладена у положеннях частини третьої статті 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII.

Умови прийнятності конституційної скарги вписані у статті 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII, а саме якщо: 1) вичерпано всі національні засоби юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке

¹ Регламент Конституційного Суду України, затверджений Рішенням Конституційного Суду України від 5 березня 1997 року (у новій редакції згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14 жовтня 2008 року № 34-р/2008 з наступними змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua>

² Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2017. — № 35. — Ст. 376.

³ Николаева Т. А. Обращения граждан в органы конституционной юстиции Российской Федерации и зарубежных стран: сравнительно-правовой анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Т. А. Николаева. — М., 2008. — С. 15–16.

набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження — судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду); 2) з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше трьох місяців. Щодо спливу тримісячного строку, то закон встановлює виняток, коли конституційна скарга може бути прийнята поза межами цього строку, — якщо Конституційний Суд визнає її розгляд необхідним з мотивів суспільного інтересу. Ще одна підстава для поновлення Конституційним Судом пропущеного строку передбачена частиною третьою статті 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII — якщо суб'єкт права на конституційну скаргу пропустив строк подання конституційної скарги у зв'язку з тим, що не мав повного тексту судового рішення. За таких обставин суб'єкт подання скарги має право висловити у ній клопотання про поновлення пропущеного строку.

Щодо юридичних наслідків рішень Конституційного Суду України, ухвалених за результатами розгляду конституційних скарг, вони впливають зі змісту статті 89 «Вимоги до рішення Суду» Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII, яка поширюється у тому числі на конституційні скарги. У резолютивній частині рішення зазначається, що рішення Суду є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено. Інша справа, що даним Законом закладена можливість перегляду позицій Конституційного Суду. Частина друга статті 92 передбачає можливість розвитку та конкретизації Конституційним Судом своїх позицій у наступних своїх актах аж до можливості їх змінювати в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким він керувався при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті Суду.

Отже, конституційна скарга дає громадянам можливість особисто ініціювати вилучення органом конституційної юрисдикції із системи законодавства неконституційних приписів, чим сприяє забезпеченню верховенства права та демократії.

Слушною, на нашу думку, залишається пропозиція М. Гультая про доцільність існування поряд із конституційною скаргою й інституту конституційного звернення з чітким нормативним розмежуванням цих інститутів за їх основними завданнями¹. Конституційне звернення слід реформувати у бік посилення його значення як «запобіжника» порушенням прав людини у правозастосовній практиці, тоді як конституційна скарга має стати засобом захисту основних прав і свобод від неконституційної нормотворчості.

Потребують подальших наукових досліджень уявлення про конституційну скаргу як складову права на судовий захист, важливу судову процесуальну гарантію прав людини, про елементний склад правового механізму функціонування конституційної скарги та про оптимальність для України вже запровадженої

---

¹ *Гультай М. М.* Інститут конституційної скарги: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / М. М. Гультай. — Х., 2014. — С. 29

моделі конституційної скарги у нерозривному зв'язку з практикою Конституційного Суду України за результатами розгляду справ за конституційними скаргами. Адже запровадження не виключає можливостей для оновлення та вдосконалення інституту конституційної скарги в ході демократичних перетворень.

Черняк Е. Новеллы украинского законодательства относительно конституционной жалобы. Статья посвящена содержанию новелл отечественного законодательства в связи с внедрением института конституционной жалобы. Вопросы введения в правовое поле Украины конституционной жалобы рассматриваются с учетом опыта конституционного правосудия за время действия Закона Украины «О Конституционном Суде Украины» в редакции от 16 октября 1996 года и особенностей индивидуального доступа к нему. Вопросы оптимальности и эффективности введенной украинским законодательством модели конституционной жалобы исследуются на основании анализа проблемных аспектов реализации соответствующими субъектами права на индивидуальное обращение в Конституционный Суд Украины согласно законодательству Украины, действовавшему до 3 августа 2017 года.

Ключевые слова: конституционная жалоба, новеллы украинского законодательства, конституционное обращение, конституционно-правовая реформа.

Cherniak Ye. Novels of the Ukrainian legislation on constitutional complaint. The article is devoted to the content of domestic legislation novels concerning the introduction of the institute of constitutional complaint. The issues of the introduction of constitutional complaint into the legal field of Ukraine and the peculiarities of individual access to the Constitutional Court of Ukraine are highlighted in view of the experience of constitutional justice for the period of the effect of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» dated October 16, 1996. The optimality and effectiveness issues of the constitutional complaint model established by the Ukrainian legislation are considered in the context of the analysis of the problems that arose in practice in the process of the implementation of individual appeal to the Constitutional Court of Ukraine under the legislation of Ukraine, which was in force until August 3, 2017.

Key words: constitutional complaint, novels of the Ukrainian legislation, constitutional appeal, constitutional and legal reform.

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ

**Європеїзація конституційного права України:
тенденції використання Конвенції про захист прав
людини та основоположних свобод 1950 року
та позицій Європейського суду з прав людини
в практиці Конституційного Суду України¹**

О. Тупицький

суддя Конституційного Суду України

26 років тому, відновивши свій державний суверенітет, Україна стала на шлях повернення до сім'ї європейських держав, з якими вона пов'язана спільними культурною та історичною спадщиною, ідеалами свободи, рівності й гуманізму.

Чотири роки потому, в 1995 році, наша держава стала членом Ради Європи, а роком пізніше прийняла Конституцію України. Цим Основним Законом на території держави було вперше проголошено дію принципу верховенства права, а людина, її права і свободи визнано найвищою соціальною цінністю. По суті, Конституція України гарантує ті самі права й свободи, що й Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція), яку наша держава ратифікувала 17 липня 1997 року. При цьому низка формулювань, що закріплюють основні права і свободи, у цих правових актах є ідентичними.

За змістом Конституції України укладенню підлягають лише ті міжнародні угоди, що відповідають їй, а чинні міжнародні договори, ратифіковані парламентом України, є частиною національного законодавства (стаття 9). Закріплений у такий спосіб пріоритет Конституції України перед актами міжнародного права є однією з юридичних гарантій державного суверенітету та незалежності.

Водночас з положень Закону України про ратифікацію Конвенції і протоколів до неї випливає, що у сфері захисту прав людини наша держава фактично поступилася частиною суверенітету на користь постійно діючого органу Ради Європи — Європейського суду з прав людини, визнавши його компетенцію розглядати заяви про порушення суб'єктами владних повноважень прав, викладених у цій Конвенції. Зокрема, зазначеним законом «Україна повністю визнає на своїй території дію статті 46 Конвенції» стосовно «обов'язкової юрисдикції» Європейського суду з прав людини «щодо всіх питань, що стосуються тлумачення і застосування

¹ Текст виступу на Міжнародній конференції «Європеїзація національного конституційного права та конституціоналізація європейського права — виклики для майбутнього» з нагоди 25-ї річниці Конституційного Суду Республіки Албанія (20 жовтня 2017 року, м. Тирана, Республіка Албанія).

Конвенції». Таким чином, обов'язковою було визнано лише практику Європейського суду з прав людини у справах проти України. Це значною мірою загальмувало європеїзацію правової системи нашої держави, оскільки перше рішення проти неї у межах цієї процедури було прийнято лише через п'ять років (справа «Совтрансавто-Холдинг» проти України» № 48553/99, рішення від 25 липня 2002 року).

Внаслідок цього місце Конвенції та практики Європейського суду з прав людини у правовій системі України і в конституційному праві зокрема перші роки після ратифікації цього міжнародного договору залишалося невизначеним, що перешкоджало їх ефективному застосуванню. Лише у 2006 році, після спливу більш ніж восьми років, парламент України ухвалив спеціальний Закон «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», зобов'язавши національні суди застосовувати при розгляді справ Конвенцію і практику цього суду як джерело права (стаття 17). Значна роль у законодавчому закріпленні наведеної правової доктрини належить Конституційному Суду України, який задовго до того почав використовувати ці джерела загальноєвропейського права у своїй практиці.

Як єдиний орган конституційної юрисдикції Конституційний Суд України розпочав приймати до розгляду звернення управнених осіб з 1 січня 1997 року. Предметом більшості таких звернень було надання офіційного тлумачення Конституції та законів України або перевірка конституційності законів та інших правових актів суб'єктів владних повноважень. Згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» завданням цього органу є забезпечення верховенства Конституції на всій території держави, тобто конституціоналізація правової системи України. Реалізацію цього завдання забезпечено встановленою Конституцією України загальною обов'язковістю актів конституційного правосуддя для усіх, без винятку, суб'єктів внутрішньодержавних суспільних відносин (стаття 152²). Зокрема, визнання неконституційності закону, іншого правового акта або їх окремого положення, як правило, має наслідком негайну втрату ним чинності (частина друга статті 152), що виключає його подальше застосування. Здійснення офіційного тлумачення положення нормативно-правового акта фактично визначає конституційний режим його застосування, виключаючи наступне використання будь-яких інтерпретацій цього положення, що суперечитимуть позиції Конституційного Суду України.

Звичайно ж, Конституційний Суд засновує свої рішення на Конституції України. Проте додатковими аргументами для обґрунтування правових позицій, що містяться у більшості його актів, є посилання на джерела міжнародного права, у тому числі Конвенцію і рішення Європейського суду з прав людини. Використовуючи практику цього конвенційного органу, Конституційний Суд України прагне узгоджувати з нею свої правові позиції. Тоді як загальні підходи і принципи, сформульовані Європейським судом з прав людини, як правило, беруться до уваги в процесі вироблення концепцій актів конституційного правосуддя. В результаті приймаються рішення, які не просто відповідають, а й значною мірою співвідносяться з практикою цього міжнародного суду. Таким чином, конституціоналізуючи правову систему України, Конституційний Суд України водночас здійснює її європеїзацію. Цим самим він сприяє формуванню нової національної правосвідомо-

сті, орієнтуючи правозастосування і нормотворчий процес на відповідність правовим стандартам, закріпленим актами органів Ради Європи.

Дійсно, Конвенція і рішення Європейського суду з прав людини почали використовуватися Конституційним Судом України як джерело права задовго до формального закріплення такої доктрини парламентом. Однак внаслідок зазначених недоліків первісного законодавчого регулювання цих відносин формування Конституційним Судом такого розуміння юридичної природи й ролі цих правових актів у конституційному праві України не було одномоментним.

Спочатку в середовищі українських вчених-конституціоналістів не було преважуючої думки щодо належності нашої держави до країн моністичної чи дуалістичної традиції реалізації норм міжнародного права. Інакше кажучи, було не зрозуміло, слід застосовувати ці норми безпосередньо чи необхідна їх імплементація у внутрішньодержавне право шляхом його адаптації у встановленому порядку. Однією з підстав дуалістичного підходу слугувало положення статті 52 Конвенції, відповідно до якого держава-учасниця надає на запит Генерального секретаря Ради Європи роз'яснення, яким чином її внутрішнє законодавство забезпечує ефективне виконання того чи іншого положення Конвенції.

Така невизначеність пояснює ту обставину, що впродовж перших двох років після ратифікації цього міжнародного договору будь-які згадки про нього у практиці Конституційного Суду України мали виключно поверхневий характер і не містили ані індексів конкретних положень, ані цитат (рішення від 30 жовтня 1997 року № 5-зп/1997, від 25 грудня 1997 року № 9-зп/1997).

З часом використання цього джерела загальноєвропейського права в актах конституційного правосуддя набуває ширшого змісту та визначеності. Так, у Рішенні від 24 червня 1999 року № 6-рп/1999 Конституційний Суд України просто послався на пункт перший статті 6 Конвенції на підтвердження свого висновку про те, що «серед засобів захисту прав і свобод людини і громадянина особлива роль належить незалежному і неупередженому суду». У Рішенні від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999 у справі про смертну кару вказано на змістовну спільність частини першої статті 27 Конституції України та статті 3 Конвенції, а також на те, що невідповідність зазначеного покарання цій статті Конвенції підтверджено Європейським судом з прав людини. Проте ані цитат чи реквізитів відповідних рішень цього міжнародного органу, ані формулювань самої Конвенції все ще не було наведено.

Вперше після ратифікації Конвенції її положення було процитоване Конституційним Судом України більш ніж через три роки (Рішення від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000), а позиція Європейського суду з прав людини — майже через десять років (Рішення від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007).

З початку 2000-х років в Україні відбулося закріплення доктрини, яку колишній Голова цього конвенційного органу Л. Вільдхабер назвав «галузевим монізмом» (*sector monism*). Усі прийняті у той період і в подальшому кодекси та більшість спеціальних законів прямо закріплюють, що у разі, якщо норми міжнародного права інакше регулюють суспільні відносини, то застосуванню підлягає саме міжнародне право. Також процесуальні кодекси стали передбачати, що застосування їх положень має відбуватися відповідно до практики Європейського суду з прав людини.

Зазначена доктрина знайшла дещо неочікуване відображення у практиці самого Конституційного Суду України, який, формулюючи в той період свої позиції, у декількох справах дозволив собі навіть перевірити положення законів безпосередньо на відповідність Конвенції (Висновок від 11 липня 2000 року № 2-в/2000; Рішення від 8 липня 2003 року № 14-рп/2003).

Надалі підхід кардинально змінився і в Ухвалі від 7 квітня 2009 року № 18-у/2009 Конституційний Суд України зазначив, що до його компетенції не належить вирішення питання відповідності законів міжнародним договорам.

Нарешті, у Рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 вперше більш зрозуміло було визначено роль зазначених джерел загальноєвропейського права у конституційному праві України. За змістом сформульованих у цьому рішенні позицій згідно із принципом дружнього ставлення до міжнародного права при вирішенні справи на підставі того чи іншого положення Конституції України має враховуватися практика застосування відповідного положення Конвенції Європейським судом з прав людини.

Таким чином, Конституційний Суд України формально закріпив субсидіарну природу Конвенції і практики Європейського суду з прав людини в конституційному праві України. Відповідно до цієї концепції у практиці національного органу конституційної юрисдикції ці та інші джерела загальноєвропейського права виконують допоміжну функцію при здійсненні офіційного тлумачення і визначенні змісту й обсягу основних прав і свобод, критеріїв їх обмеження, принципів правової держави, закріплених в Основному Законі України, при з'ясуванні змісту наведених у його тексті понять і значення окремих термінів. Інакше кажучи, дружнє до міжнародного права конституційне правове тлумачення вимагає узгодження правових позицій Конституційного Суду України з вимогами Конвенції та практикою зазначеного конвенційного органу у тих випадках, коли це можливо й доречно з методологічного погляду в конкретній справі та узгоджується з Конституцією України.

З цього випливає, що джерела загальноєвропейського права формально не є обов'язковими для Конституційного Суду України. Тим не менше, якщо при розгляді справи буде виявлено релевантну позицію Європейського суду з прав людини, то Конституційний Суд України змушений або узгоджувати з нею своє майбутнє рішення, або, чого ще не відбувалося у його практиці, констатувати, що ця позиція не відповідає Конституції України.

Подібні підходи демонструють нині органи конституційного правосуддя більшості держав — членів Ради Європи.

Такий стан речей дозволяє вести мову про поширення визнання ролі Конвенції як наднаціональної європейської конституції у сфері прав людини, а Європейського суду з прав людини — як наднаціонального конституційного суду. Крім звичайного встановлення порушення того чи іншого положення Конвенції, цей орган Ради Європи нерідко рекомендує державі-відповідачу переглянути справу заявника на національному рівні, інколи роблячи додаткові висновки про невідповідність положень національного законодавства Конвенції (неконвенційність) і зобов'язуючи здійснити необхідні зміни під наглядом Комітету міністрів.

Така роль Європейського суду з прав людини, зважаючи на обов'язковість і прецедентний характер його рішень, покладає на його склад величезну відпові-

дальність за дотримання балансу існуючих соціальних інтересів у правових системах держав, що перебувають під його юрисдикцією та різняться за своїми культурними традиціями.

У цьому контексті загальноєвропейське право слід розглядати як результат узгодження різноманітних інтересів його суб'єктів, при якому реалізація одного інтересу не повинна порушувати інші інтереси.

Дійова повага органів Ради Європи до національних особливостей держав-учасниць, зокрема сталих традиціоналістичних уявлень про релігійні і сімейні цінності, які часто закріплені на рівні конституцій, є важливою умовою конструктивної взаємодії між загальноєвропейською і національними правовими системами, їх максимального зближення й гармонізації з метою створення єдиного загальноєвропейського правового простору.

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

**До питання про модернізацію
української конституційної науки**

В. Кампо

суддя Конституційного Суду України у відставці,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

У добу інформаційних технологій конституційна наука стала не тільки національним, а й наднаціональним явищем. У багатьох країнах Європи, Америки чи Азії вона виступає фактором, що все більше впливає на їх демократичний конституційний розвиток. Через міжнародні організації (ООН, Венеціанська Комісія тощо) зазначена наука сприяє формуванню світових та європейських стандартів цього розвитку.

У національному вимірі конституційна наука — це наука про конституцію країни, її принципи, цінності та інститути, що розглядаються у правовому відношенні як діючі універсально, тобто незалежно від галузі законодавства. Саме таке розуміння цієї науки є на сьогодні загальновизнаним у європейській правничій спільноті.

Розвитку конституційної науки активно сприяє діяльність національних конституційних судів, а також судів загальної юрисдикції, що систематично конституціоналізують, тобто розширюють межі застосування й використання конституційних принципів, цінностей та інститутів, зокрема, при вирішенні практичних питань правотворення та особливо — правозастосування: спорів, конфліктів, правопорушень тощо, пов'язаних із відповідними галузями законодавства.

Інші органи державної влади, здійснюючи правотворчу та правозастосовну функції, також конституціоналізують чинне законодавство й практику його застосування. Але ця їхня діяльність носить дещо умовний характер, оскільки крапку у цій справі ставлять суди.

Не дивно, що звертаючись до практикуючих юристів — суддів, адвокатів, прокурорів, юрисконсультів тощо, суддя Верховного Суду, доктор юридичних наук В. Кравчук радить: завжди починайте з Конституції України¹. Саме практикуючим юристам належить стати головними конституціоналістами у державі, оскільки від їхнього ставлення до Конституції України залежить процес її реалізації та захисту. Політичні органи державної влади можуть тільки пригальмувати або прискорити цей процес, але не можуть його зупинити чи повернути назад.

¹ Див.: Кравчук В. Починайте з Конституції України! / В. Кравчук // Право України. — 2014. — № 3. — С. 244.

Проте практикуючим юристам важливо знати, що конституціоналістом може серед них вважатися не стільки той, хто сліпо дотримується букви Конституції України, хоч це і непогано, скільки той, хто реалізує і використовує конституційні принципи, цінності та інститути, пристосовуючи їх (не зловживаючи правом) до реалій демократичного конституційного ладу країни.

На практиці можна спостерігати розвиток обох підходів до реалізації та використання положень Конституції України: і як букви діючого права, і як сукупності її принципів, цінностей та інститутів. Проте саме другий варіант є більш позитивним і перспективним для захисту гідності та прав людини, для впровадження верховенства права і конституційної демократії, тобто європейських спільних демократичних цінностей.

Очевидно, що розвиток конституційної науки — це насамперед справа вчених-конституціоналістів, незалежно від їх галузевої спеціалізації. В Україні цінність і відповідальність цієї універсальної науки ще глибоко не усвідомлена науковим середовищем, хоча ним вже багато робиться для її розвитку.

Зокрема, вже розпочато та проводяться наукові дослідження процесу конституціоналізації: відповідних галузей українського права¹, асоціації України з Європейським Союзом² тощо. Це означає, що важлива проблема конституційної науки полягає не стільки в її розвитку, скільки в його темпах.

Структурно конституційна наука складається з її ядра — науки конституційного права, а також конституціоналізованих підгалузевих юридичних дисциплін. Йдеться про конституційне адміністративне право, конституційне муніципальне право, конституційне кримінальне право, конституційне цивільне право, конституційне трудове право та інше.

В Україні зазначені дисципліни ще тільки формуються, а в зарубіжних країнах вони вже давно поширені³. Ідеї формування й розвитку цих дисциплін свого часу відстоював суддя Конституційного Суду України у відставці, нині покійний професор П. Мартиненко. За його ініціативою ці ідеї було проголошено як одну зі статутних цілей київського Товариства конституційного права (1996–2006 роки)⁴.

¹ Див.: Теорія і практика конституціоналізації галузевого законодавства України: монографія [наук. ред. Ю. С. Шемшученко, відп. ред. Н. М. Пархоменко]. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2013. — 308 с.

² Див.: Стрельцова О. В. Конституціоналізація процесу асоціації України з Європейським Союзом: теорія та практика: монографія / О. В. Стрельцова ; за наук. ред. О. В. Марцеляка. — К.: Алерта, 2017. — 532 с.

³ Наприклад, див.: *Anne-Marie Le Bos-Le Pourhiet*, Режим доступу: Association française des constitutionnalistes Droit constitutionnel local: égalité et liberté locale dans la Constitution : colloque international. — Presses Univ. d'Aix-Marseille, 1999 — 426 p.; Droit penal et droit constitutionnel [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Conseil/penalconstit.pdf ; *Alves J. D.* Persecução Criminal Constitucional. — San Paulo, 1953; (Portuguese Edition) Kindle Edition. Copiright a 2014. — 98 p.

⁴ Детальніше про Товариство конституційного права див.: *Росіхіна В.* Товариство конституційного права 1996–2006 рр. / В. Росіхіна // Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми: зб. наук. пр. / відпов. ред. проф. Мартиненко П. Ф., доц. Кампо В. М. — К.: «Купріянова», 2007. — С. 281–318.

Історично українська конституційна наука зародилася наприкінці XIX — на початку XX століть завдяки засновникам доктрини українського конституціоналізму новітньої доби, батькам української конституційної демократії М. Драгоманову (1840–1895 роки) та М. Грушевському (1866–1934 роки). Їхні головні ідеї — про парламентський суверенітет, ліберальну народну демократію, гідність і права людини, незалежність судової влади, верховенство закону, місцеве самоврядування, незалежність України та інші конституційні принципи, цінності та інститути — знайшли відображення в першій, а потім і в другій демократичних конституціях країни (відповідно Української Народної Республіки 1918 року та незалежної України 1996 року).

З огляду на історичні обставини, після поразки демократичної революції 1917–1918 років та після громадянської війни і національно-визвольної боротьби 1918–1921 років у Центральній та Західній Україні, конституційна наука розвивалася на західноукраїнських землях, що тимчасово входили до складу міжвоєнної Польщі та Чехословаччини, а також на зарубіжних теренах — у Канаді, США, а після Другої світової війни — у ФРН, зокрема в Українському вільному університеті у Мюнхені.

За часів радянського тоталітаризму в Україні (1921–1991 роки) функціонувала наука державного права, що утверджувала класові підходи до державно-правових явищ та інститутів, пріоритет інтересів держави над правами особи тощо. Про українську конституційну науку з її демократизмом і патріотизмом не могло бути й мови, бо вона переслідувалася тоталітарним режимом як буржуазно-націоналістична та антирадянська¹.

Після проголошення незалежності України в 1991 році конституційна наука була відроджена і стала фактором демократичної трансформації держави й суспільства. Особливу роль у становленні цієї науки відіграв професор Л. Юзьков, перший Голова Конституційного Суду України (1992–1995 роки), член Конституційної комісії, керівник робочої групи з підготовки першого офіційного проекту Конституції України 1992 року². Разом із ним українську конституційну науку відроджували такі вчені, як Ф. Бурчак, І. Бутко, В. Василенко, В. Волков, С. Головатий, Ю. Грошевий, А. Заєць, М. Козюбра, В. Копейчиков, М. Корнієнко, П. Мартиненко, А. Мацюк, М. Орзіх, В. Погорілко, В. Речицький, В. Тацій, І. Тимченко, Є. Тихонова, О. Фрицький, М. Цвік, В. Чушенко, В. Шаповал, їхні численні учні та колеги.

Значення епохи професора Л. Юзькова полягало у тому, що він започаткував ліберально-демократичні принципи розвитку конституційної науки: моральність,

¹ Прикладом розправи тоталітарної держави над дисидентом-конституціоналістом по духу можна назвати, зокрема, засудження радянським судом у 1979 році шестидесятника Ю. Бадзя за його полемічний трактат «Право жити (Україна у складі СРСР, людина у системі тоталітарного соціалізму)».

² Детальніше про це див.: Проблеми сучасного українського конституціоналізму: зб. наук. пр. на пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України, Акад. прав. наук України ; за заг. ред.: А. Стрижак, В. Тацій / упоряд. : В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. — К. : 2008. — 352 с.; *Королюк В. О.* Провісник нового і праведного закону (штрихи до портрета Леоніда Юзькова на тлі історичної епохи) / В. О. Королюк ; за ред. і передне сл. В. М. Кампо. — К. : Юрінком-Інтер, 2014. — 240 с.

незалежність науки від кон'юнктурної політики, рівність вчених незалежно від їх соціального статусу, толерантність до чужих поглядів, у тому числі терпимість до інакомислення, чесну конкуренцію наукових ідей тощо. І тепер, через десятиліття певної деформації цих принципів, їх належить відродити.

За останні 20 років українська конституційна наука суттєво змінилася: з'явилися цікаві монографії, збірники праць, численні наукові статті з питань теорії та практики реалізації Конституції України, було проведено десятки науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів на ці теми. Однак її розвиток не позбавлений серйозних проблем.

Звичайно, конституційна наука в Україні не може і ще деякий час не зможе розвиватися так інтенсивно, як це відбувається на Заході чи у сусідній Східній Європі. Причини — насамперед, цивілізаційні, а вже потім історичні, соціальні, доктринальні, методологічні та інші.

Проте вже зараз треба працювати задля наближення української конституційної науки до європейської моделі. Для цього суспільству й державі потрібно кардинально змінити своє ставлення до неї та до умов її функціонування.

По-перше, після 70-ти років панування радянського тоталітаризму та так званої науки державного права новій конституційній науці незалежної України все ще важко долати стереотипи минулого. Особливо це помітно у питаннях методології конституційної науки, яка нерідко користується старими спекулятивними методами, що робить її далекою від конституційного життя країни, його потреб і запитів.

Для подолання зазначених недоліків варто розвивати, крім існуючих, нові напрями конституційної науки: соціологічний, реалістичний, антропологічний, інформаційний, психологічний, філософський та інші, що дозволять їй швидше звільнитися від методологічних та інших стереотипів.

По-друге, конституційна наука може активно розвиватися лише тоді, коли є належні матеріальні та інші стимули з боку держави й суспільства. Наука — це не бізнес, вона сама на себе заробляти не може. Враховуючи зростаючу роль конституційно-правових знань у суспільстві та державі, варто вжити урядові заходи, у тому числі щодо заохочення науковців-конституціоналістів.

Так, можна було б, зокрема, запровадити 10–15 стипендій для молодих талановитих авторів (по 25–30 тисяч гривень щомісяця протягом 2–3 років), які мали б готувати наукові праці європейського рівня, з тим щоб зробити якісний стрибок у розвитку конституційної науки та подолати негативні прояви частини її авторів — меншовартісність, неконкурентноздатність, провінційність тощо.

У результаті інноваційну конституційну науку захочуть читати як українські, так і зарубіжні юристи. Такі праці можна було б перекладати англійською та іншими європейськими мовами, а також східними мовами (китайською, арабською тощо) та використовувати як важливий елемент залучення зарубіжних інвестицій.

По-третє, українській юридичній науці дуже бракує фахового журналу, який дозволив би конституціоналістам професійно обговорювати та вирішувати у своєму фаховому середовищі (а не серед усіх юристів!) наукові, методологічні, світоглядні та інші проблеми. В європейських країнах видаються подібні журнали, що приносять користь науці та практиці¹. Подібний журнал дозволив би суттєво під-

¹ Наприклад, у Франції виходить журнал «*Revue française de droit constitutionnel*».

вищити загальний рівень конституційної науки в Україні, сприяти її консолідації задля вирішення стратегічних завдань.

На наш погляд, таким журналом міг би стати часопис «Конституційна наука і державні інститути», одним із головних завдань якого мало б бути формування конституційної ідеології як єдиної, універсальної в державі, а також сприяння у формуванні незалежних конституційних інститутів — Верховного Суду, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Конституційного Суду України, Національного банку України, Рахункової палати, Генеральної прокуратури, Служби безпеки України тощо. Щоб останні були ефективними конституційними гарантами стабільного та динамічного розвитку країни.

По-четверте, вченим-конституціоналістам України всіх юридичних дисциплін варто було б створити громадську організацію для об'єднання своїх творчих зусиль з метою розвитку конституційної науки та захисту власних інтересів тощо. У ФРН без рекомендації аналогічної організації не можна обійняти посаду, зокрема викладача конституційного права в університеті.

До речі, досвід створення громадської організації вчених-конституціоналістів в Україні вже був: йдеться про згадуване київське Товариство конституційного права (1996–2006 роки)¹, ідея якого належала професору Л. Юзькову. Воно створювалося з урахуванням того, що Україна піде шляхом запровадження конституційної демократії. Проте не так сталося, як гадалося, адже Україна ніяк не може вирватися з тенет свого тоталітарного минулого. Виявляється, що на сьогодні, за оцінками експертів, країні перейти до конституційної демократії важче, ніж на початку 1990-х років, коли їй протистояла комуністична система. Тому об'єднання конституціоналістів потрібно країні як ніколи.

По-п'яте, українську конституційну науку особливо турбує питання щодо викладання конституційного права в університетах та інших вишах. Кримінальне й цивільне право в них вивчають два роки, а конституційне право, яке формально є базовою галуззю права для всієї системи законодавства — всього півроку. Нерідко студенти навіть не встигають запам'ятати прізвище професора, який читав їм курс конституційного права. Те, що конституційне право треба викладати рік-півтора, — не викликає жодних сумнівів, а основною формою перевірки самопідготовки студентів мають бути не семінари, а лише практичні заняття.

По-шосте, викладання конституційної науки має вийти за межі юридичних факультетів університетів. Для студентів всіх неюридичних спеціальностей українських вищих навчальних закладів слід викладати курс «Конституція України» як самостійну дисципліну.

Ще в середині ХХ століття французький учений-конституціоналіст, професор М. Прело писав, що всі громадяни, зокрема ті, кого завдяки освіті вважають елітою суспільства, повинні (і це в їхніх інтересах) вивчати конституційні інститути для правильного їх використання, добросовісної оцінки, а в разі необхідності — розумного реформування². Курс «Конституція України» має викладатися окремо

¹ Див. : *Росіхіна В.* Товариство конституційного права 1996–2006 рр. / В. Росіхіна // Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми: зб. наук. пр. / відпов. ред. проф. Мартиненко П. Ф., доц. Кампо В. М. — К. : «Купріянова», 2007. — С. 281–318.

² Див. : *Прело М.* Конституционное право Франции / пер. с франц. А. Ф. Кудлицкого ; под ред. и с предисл. проф. А. З. Манфреда. — Москва : Иностранная литература, 1957. — С. 24.

від інших юридичних дисциплін, оскільки його завдання виходять за суто правові межі і пов'язані з формуванням у студентів таких якостей, як конституційний патріотизм, конституційна культура і конституційна відповідальність.

По-сьоме, конституційні знання потрібні також учням середньої школи, які у 18 років стають повноправними громадянами України. За сталінських часів у школах був лукавий предмет — «Конституція СРСР», що виконував, зрозуміло, функцію ідеологічного придушення свободи й демократії. Нині ж Конституція України закріплює спільні європейські демократичні цінності — гідність і права людини, верховенство права й конституційну демократію. Однак окремої навчальної дисципліни «Конституція України», що формувала б у учнів нове конституційне мислення й культуру, в школах немає. Очевидно, що цю ситуацію треба виправляти.

По-восьме, посилення ролі конституційної науки в Україні актуальне і для Конституційного Суду України, який є одним із головних споживачів її інтелектуального продукту. Конституційним суддям постійно доводиться шукати відповіді на дуже складні запитання, які не те що конкретно, навіть на рівні доктрини не завжди розроблені конституційною наукою.

Звичайно, у суддів Конституційного Суду України є наукові консультанти, а у складі Секретаріату — відповідний науковий підрозділ. Проте консультанти та експерти, як правило, зайняті підготовкою конкретних судових справ, а не узагальненнями судової практики, її прогнозуванням та програмуванням тощо.

Цими та деякими іншими проблемами стратегії наукового забезпечення діяльності Конституційного Суду України міг би зайнятися Інститут конституційної юстиції, створений при ньому. Цей Інститут мав би виконувати не тільки дослідницькі, а й інші функції: консультативні, дорадчі, експертні, освітні, міжнародного співробітництва тощо.

По-дев'яте, конституційна наука й практика потребують публічного визнання та морального стимулювання з боку держави, зокрема, шляхом встановлення відповідних державних нагород, почесних звань тощо. Конституційний Суд України вже започаткував подібну традицію, встановивши свою відзнаку для заохочення відповідних осіб за вагомий внесок у розвиток і забезпечення його діяльності.

До зазначених нагород можна було б віднести орден Конституції України, який мав би вручатися українцям і зарубіжним представникам за їхній особливо вагомий внесок у розвиток конституційної демократії та конституційних цінностей, або пам'ятні медалі, наприклад, до 100-річчя першої демократичної Конституції Української Народної Республіки 1918 року, до 30-річчя Конституції України тощо.

Отже, українській конституційній науці для її повноцінного розвитку та просування своїх ідей потрібне нове дихання, яке, на наш погляд, їй може дати окрема державна програма. Останню спільно з представниками конституційної спільноти та парламентарями мали б підготувати, за дорученням уряду, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та Міністерство фінансів України.

Зрозуміло, що така програма могла б включати й багато інших питань, що потребують вирішення у суміжних з конституційною наукою сферах. Йдеться про конституційну культуру населення, видавництво конституційної літератури тощо.

Наведений перелік суспільних, теоретичних і практичних проблем та способів їх вирішення вказує на те, що фактично українська конституційна наука стоїть перед новим етапом у своєму розвитку, який можна назвати модернізацією. Цей етап потрібен для того, щоб вивільнити творчу енергію та інтелектуальний потенціал конституціоналістів, які будуть здатні вирішувати корінні питання конституційного життя країни на більш високому рівні, ніж сьогодні, насамперед питання про формування дійсно демократичного конституційного ладу, захисту спільних європейських демократичних цінностей, конституційної безпеки держави й подолання наслідків російської агресії на Донбасі та анексії Криму.

Досягти поставленої мети можна буде у найближчі 5–10 років, якщо Україна обере більш динамічний шлях свого суспільно-політичного розвитку за рахунок проведення реальних реформ або ж через 10–15 років, якщо вона розвиватиметься повільніше, тобто традиційно.

Як справедливо зауважив академік НАН України Я. Яцків, «реальну незалежність і безпеку в сучасному світі мають лише ті країни, які здатні ефективно використовувати нові знання»¹. Модернізована конституційна наука — це дійсно нові знання, а тому державній владі України треба мати на увазі, що без них вирішення найбільш крупних державних проблем на шляху євроінтеграції неможливе.

¹ Див. : Сюдюков І. Бездіяльність — згубна / І. Сюдюков // День. — 2017. — № 202–203. — С. 14.

**ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ЖОВТЕНЬ

- 5–7 жовтня суддя Конституційного Суду України С. Шевчук взяв участь у церемонії відзначення 20-ї річниці набуття чинності Європейською конвенцією з прав людини щодо Республіки Молдова (м. Кишиневу, Республіка Молдова)
- 19–22 жовтня судді Конституційного Суду України О. Тупицький та Н. Шаптала взяли участь у Міжнародній конференції «Європеїзація національного конституційного права та конституціоналізація європейського права — виклики для майбутнього» з нагоди 25-річчя Конституційного Суду Республіки Албанія (м. Тирана, Республіка Албанія)
- 20 жовтня в. о. Голови Конституційного Суду України В. Кривенко провів зустріч із керівником Департаменту виконання рішень Європейського суду з прав людини Генерального Директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи П. Пушкарем
- 22–28 жовтня науковий консультант судді Конституційного Суду України Ю. Ірха взяв участь у тренінговій програмі «Попередження та протидія корупції в Україні», організованій Національною школою державного управління імені Леха Качинського та Міністерством закордонних справ Республіки Польща (м. Варшава, Республіка Польща)
- 23–26 жовтня судді Конституційного Суду України М. Мельник і С. Шевчук взяли участь у підготовчому засіданні до Вільнюського форуму в рамках проекту розвитку співробітництва «Сприяння конституційним судам Грузії, Республіки Молдова та України в забезпеченні реалізації та захисту принципів верховенства права в контексті регіональних викликів» та заходах з нагоди 25-ї річниці Конституції Литовської Республіки (м. Вільнюс, Литовська Республіка)

25–27 жовтня Конституційний Суд України відвідала Експертна місія *TAIEX* з питань конституційних скарг за участю судді Конституційного Суду землі Берлін М. Старостика

ЛИСТОПАД

1 листопада суддя Конституційного Суду України С. Шевчук провів зустріч із заступником директора з міжнародних зв'язків Федералістського товариства з дослідження законодавства та публічної політики П. Циммерманом

8 листопада в. о. Голови Конституційного Суду України В. Кривенко провів зустріч зі Спеціальним представником Генерального секретаря Ради Європи в Україні Р. Брійя

15–18 листопада суддя Конституційного Суду України Н. Шаптала взяла участь у польсько-українських зустрічах для обговорення актуальних питань конституційного права (м. Варшава, Республіка Польща)

Реферативний огляд джерел із конституційно-правової тематики, опублікованих у 2017 році

ДИСЕРТАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Березенко В. В. Правовий режим державного кордону України: конституційно-правові аспекти регулювання та захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / В. В. Березенко ; Київський університет туризму, економіки і права. — К., 2017. — 235 с.

Дисертацію присвячено дослідженню особливостей конституційно-правового регулювання та захисту правового режиму державного кордону України. Розкрито теоретико-методологічну основу та систему конституційно-правового регулювання державного кордону України, його правового режиму, захисту та охорони існуючих державних кордонів. Підкреслено відмінності режиму державного кордону України, його фактичного чи юридичного статусу, прикордонного режиму. На основі порівняльно-правового аналізу визначено здобутки зарубіжних країн у сфері захисту режиму державних кордонів, перспективи підвищення ефективності захисту режиму державного кордону України. У дисертації сформульовано положення та висновки, обґрунтовано пропозиції щодо напрямів удосконалення конституційно-правового забезпечення режиму державного кордону, його захисту в сучасних умовах.

Бондар М. Ю. Конституційний референдум: теорія та практика : дис. ... канд. юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / М. Ю. Бондар ; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». — Одеса, 2017. — 220 с.

У дисертації запропоновано розглядати конституційний референдум у широкому та вузькому розумінні, наведено характерні риси конституційних референдумів, досліджено існуючі класифікації та запропоновано власні. Проаналізовано українське законодавство та міжнародні документи про конституційні референдуми. Виявлено низку недоліків українського законодавства та наведено шляхи їх подолання. Запропоновано порядок прийняття нової редакції Конституції України із застосуванням референдуму, а також встановлення конституційної відповідальності для вищих посадових осіб держави за порушення референдного законодавства.

Досліджено практику проведення конституційних референдумів в Україні та в державах Європейського Союзу і можливість використання досвіду зарубіжних країн у процесі вдосконалення українського законодавства про конституційні референдуми. Запропоновано вирішення проблем українського законодавства про конституційні референдуми зокрема та референдуми в цілому з використанням досвіду: а) українського конституційного референдуму 16 квітня 2000 року; б) зарубіжних країн, зокрема Бельгії, Данії, Ірландії, Франції.

Гараджаєв Джейхун Ясін огли. Конституційний Суд Азербайджанської Республіки: теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / Гараджаєв Джейхун Ясін огли ; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». — Одеса, 2017. — 484 с.

Дисертацію присвячено дослідженню конституційного статусу Конституційного Суду Азербайджанської Республіки та перспектив його вдосконалення із застосуванням досвіду Суду ЄС. Виявлено, що конституційний статус Конституційного Суду АР включає елементи, пов'язані зі створенням (кваліфікаційні вимоги до суддів і порядок формування Конституційного Суду АР), внутрішньою організацією (правовий статус суддів та структура досліджуваного органу) та діяльністю цього органу (функції і компетенція Конституційного Суду АР, організація його роботи та юридична сила його актів). Кожну з груп елементів конституційного статусу Конституційного Суду АР проаналізовано з урахуванням перспектив можливого їх удосконалення з використанням досвіду ЄС в тих випадках, коли це можливо. Зокрема, обґрунтовано доцільність запозичення досвіду Суду ЄС щодо попереднього відбору кандидатів на посади суддів Конституційного Суду АР Комітетом експертів, введення в Конституційному Суді АР декількох вакансій генеральних адвокатів тощо.

Грабова Я. О. Право особи на притулок в Україні: конституційно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / Я. О. Грабова ; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». — Одеса, 2017. — 216 с.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із реалізацією права особи на притулок в Україні. Висвітлено розвиток права на притулок у вітчизняній і зарубіжній конституційно-правовій доктрині та практиці. Охарактеризовано типи і види притулку. Особливу увагу приділено дослідженню змісту права особи на притулок, його принципів. Докладно проаналізовано сутність конституційно-правового інституту притулку в Україні. Розглянуто співвідношення притулку з іншими формами захисту вимушених мігрантів. Розкрито особливості надання статусу біженців, додаткового та тимчасового захисту як форм реалізації особою права на притулок. Наведено конкретні пропозиції щодо удосконалення конституційно-правового забезпечення права особи на притулок в Україні.

Джуган В. В. Конституційно-правові засади фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / В. В. Джуган ; Ужгород нац. ун-т. — Ужгород, 2017. — 212 с.

Дисертація присвячена комплексному порівняльно-правовому дослідженню фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС. З'ясовано й охарактеризовано історичні етапи становлення та розвитку фінансування політичних партій в Україні. Досліджено основні моделі фінансування політичних партій і проаналізовано принципи такого фінансування. Сформульовано визначення понять «фінансування політичних партій», «державний контроль у сфері фінансування політичних партій» та «обмеження у фінансуванні політичних партій». Висвітлено

головні проблеми й особливості нормативного регулювання приватного та державного фінансування політичних партій в Україні та в окремих країнах ЄС. Визначено й досліджено основні елементи державного контролю за фінансуванням політичних партій. Окреслено та проаналізовано види обмежень у фінансуванні партій. За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України, яке регулює фінансування політичних партій.

Коваленко Р. О. Передвиборна агітація на виборах президентів України та США: конституційно-порівняльне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук: [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / Р. О. Коваленко ; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». — Одеса, 2017. — 203 с.

Дисертація є першим у національній юридичній науці конституційно-порівняльним дослідженням передвиборної агітації на виборах президентів України та США. На матеріалах досвіду США обґрунтовано недоцільність нормативного визначення поняття «передвиборна агітація» на виборах Президента України. Сформульовано пропозиції щодо необхідності удосконалення законодавства України про передвиборну агітацію за декількома напрямками. По-перше, рекомендовано рецепцію досвіду США у сфері інституціонального забезпечення передвиборної агітації щодо розширення кола повноважень Центральної виборчої комісії з покладенням на неї інкорпорації виборчого законодавства та створенням у її структурі управління з наглядом за фінансуванням передвиборної агітації. По-друге, сформульовано пропозиції щодо законодавчої регламентації передвиборної агітації на виборах глави держави, яка здійснюється традиційними засобами. По-третє, запропоновано удосконалення законодавчої регламентації передвиборної агітації на виборах глави держави в Інтернеті.

Коцюба Р. О. Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / Р. О. Коцюба ; Інститут законодавства Верховної Ради України. — К., 2017. — 388 с.

Дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень, в якому здійснено теоретичне узагальнення та нове розв'язання наукової проблеми вивчення конституційно-правових гарантій ядерної безпеки у міжнародному та національному аспектах, результати якого сприятимуть пошуку і знаходженню ефективних механізмів відновлення та забезпечення як державного суверенітету України, зокрема шляхом удосконалення системи гарантій національної безпеки України, так і дотримання міжнародно-правових вимог режиму нерозповсюдження. Запропоновано механізми реалізації гарантій ядерної безпеки, що впливають зі статутних завдань МАГАТЕ, та забезпечення дотримання ядерними державами відповідальності за невиконання наданих ними гарантій безпеки неядерних держав. Автором розроблено такі наукові моделі: проект резолюції ГА ООН стосовно забезпечення гарантій ядерної безпеки України, європейського регіону та зони Чорного моря, вільної від ядерної зброї; звернення до МАГАТЕ стосовно виконання РФ Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) на

території АР Крим, а також іншими державами — підписантами взятих на себе гарантій щодо безпеки України у зв'язку з її ядерним роззброєнням; поправка до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї з боку України з метою впровадження правових засад гарантій безпеки у конституційну практику держав, що володіють ядерною зброєю.

Кошіль Н. М. Систематизація конституційного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / Н. М. Кошіль ; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». — Одеса, 2017. — 187 с.

Дисертація є першим у національній юридичній науці дослідженням систематизації конституційного законодавства України, в якому виявлено перспективи інкорпорації, консолідації та кодифікації конституційного законодавства України і розроблено конкретні пропозиції. Визначено, що систематизація конституційного законодавства України — це результат впорядкування та зведення до єдності положень нормативно-правових актів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які регламентують однорідні суспільні відносини, що складаються стосовно основ правового становища особистості, юридичної організації держави, у процесі здійснення публічної (державної і публічно-самоврядної) влади та її взаємодії з громадянським суспільством і населенням країни.

У дисертації сформульовано мету і виявлено завдання систематизації конституційного законодавства України, розкрито особливості застосування таких форм систематизації законодавства, як інкорпорація, кодифікація та консолідація щодо конституційного законодавства.

Мохончук Б. С. Виборча система України як конституційно-правовий інститут : дис. ... канд. юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / Б. С. Мохончук ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2017. — 201 с.

У роботі досліджується виборча система України як конституційно-правовий інститут. Автор розкриває поняття, ознаки та системоутворюючі елементи виборчої системи. Аналізуються існуючі в науці розуміння категорії «виборча система», а також типи праворозуміння виборчої системи та її місце у структурі демократії. Розглянуто критерії проектування виборчих систем на базі положень міжнародно-правових актів та джерел «м'якого права» у сфері виборчої інженерії. Обґрунтовується висновок, що зміст правового критерію проектування виборчих систем та межі конституційного контролю визначаються принципами рівного виборчого права (активного матеріального, активного формального, пасивного) та принципом відповідності результатів виборів волі народу. Розкрито доктрину «політичної доцільності» в аспекті виборчої системи як об'єкта конституційного контролю. Проводиться характеристика комплексних елементів виборчої системи, а саме виборчого округу, виборчої формули та структури виборчого бюлетеня. Досліджується генезис і перспективи вдосконалення виборчої інженерії в Україні на рівні парламентських, президентських та місцевих виборів.

Наумова К. І. Правові акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування в системі джерел муніципального права в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / К. І. Наумова ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2017. — 191 с.

У роботі проведено аналіз джерел муніципального права та надано їх класифікацію, системно розкрито природу та сутнісні ознаки правових актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування, порядок прийняття та реалізації останніх і визначено їх місце в системі джерел муніципального права України. Сформульовано низку нових наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем. Зокрема, надано авторські визначення правового акта органу чи посадової особи місцевого самоврядування та нормативного правового акта органу чи посадової особи місцевого самоврядування.

Автором встановлено, що нормативні правові акти місцевого самоврядування за своєю природою є підзаконними і становлять окрему підсистему в національній системі джерел права, проте не перебувають у відносинах підпорядкування з підзаконними актами органів державної влади.

Надано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання системи нормативних актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування в Україні, нормотворчого процесу і процесу реалізації правових норм у правозастосовній практиці на різних рівнях місцевого самоврядування, розроблено проект Положення про правові акти місцевого самоврядування.

Новак А. О. Конституційно-правове регулювання здійснення органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / А. О. Новак ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2017. — 241 с.

У дисертації надано розгорнуту характеристику теоретичних і конституційно-правових засад здійснення органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади, визначено науково обґрунтовані перспективи та напрями їх подальшого розвитку в умовах конституційної реформи децентралізації влади. Розкрито роль делегування повноважень у механізмі децентралізації державної влади, сформульовано поняття та охарактеризовано особливості делегованих повноважень, розглянуто стан правового регулювання та матеріально-фінансового забезпечення їх здійснення. Проведено поліаспектну систематизацію делегованих повноважень та обґрунтовано пропозиції щодо перерозподілу власних і делегованих повноважень на засадах децентралізованої, людиноцентристської моделі управління.

Набули подальшого розвитку наукові уявлення про конституційно-правове регулювання делегованих повноважень у зарубіжних країнах, методологічні підходи до визначення концептуальних засад місцевого самоврядування в Україні. Сформульовано рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання та окремих елементів механізму здійснення муніципальними органами делегованих повноважень.

Панасюк В. М. Конституційно-правові засади реалізації державної молодіжної політики в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / В. М. Панасюк ; Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». — Одеса, 2017. — 241 с.

Дисертація присвячена дослідженню конституційно-правових засад реалізації державної молодіжної політики в Україні. Визначено поняття та зміст категорії конституційно-правові засади реалізації державної молодіжної політики. Обґрунтовано визначення «конституційно-правових засад реалізації державної молодіжної політики», під якими запропоновано розуміти систему ідей, цілей, принципів, які закріплено або які впливають зі змісту норм Конституції і законів України і є основою правового та інституційного забезпечення діяльності держави і взаємодії органів публічної влади з молоддю, інститутами громадянського суспільства з метою створення умов для повноцінного розвитку молоді. Виокремлено та класифіковано суспільні відносини у сфері реалізації державної молодіжної політики, які належать до предмета конституційно-правового регулювання, а також з'ясовано його специфічні характеристики.

Виявлено проблеми конституційно-правового забезпечення реалізації державної молодіжної політики та визначено способи підвищення ефективності дії норм, зокрема шляхом проведення правового моніторингу ефективності молодіжного законодавства, моніторингу діяльності органів державної діяльності, експерименту, моделювання та експертизи із залученням молоді та інститутів громадянського суспільства. Доведено, що ефективність реалізації державної молодіжної політики прямо залежить від активної співпраці держави в особі відповідних органів, молоді та інститутів громадянського суспільства, та розкрито систему організаційно-правових форм взаємодії усіх суб'єктів реалізації державної молодіжної політики.

Паска О. В. Інститут президентства як чинник державного управління суспільними змінами (досвід посткомуністичних країн) : дис. ... канд. наук з держ. упр. : [спец. 25.00.01 — теорія та історія державного управління] / О. В. Паска ; Національна академія державного управління при Президентові України, Львівський регіональний інститут державного управління. — Львів, 2017. — 212 с.

У дисертації здійснено ретроспективний аналіз створення та поширення інституту президентства у світі, запропоновано теоретичну модель впливу інституту президентства на суспільні зміни, систему критеріїв та методику оцінювання структурної форми впливовості, визначено динаміку цієї впливовості для України, Грузії, Польщі протягом 1991–2015 років, виявлено її основні тенденції, з'ясовано роль окремих чинників у змінах структурної форми та вивчено їх вплив на суспільні зміни.

Досліджено особистісну форму впливовості інституту президентства на суспільні зміни, визначено її особливості в досліджуваних посткомуністичних країнах, зведено її класифікацію до двох основних моделей. Доведено позитивний ефект від мінімізації матеріальної форми впливу інституту президентства на суспільні зміни. Запропоновано шляхи вдосконалення інституту президентства в Україні, а також посилення ефективності його впливу на суспільні зміни. Розроблено та обґрунтовано відповідні пропозиції.

Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : дис. ... д-ра юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право; 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень] / Т. С. Подорожна ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2017. — 503 с.

У дисертації досліджено проблему конституціоналізації правового порядку, визначено її теоретико-методологічні засади, з'ясовано природу правового порядку як юридичної категорії та явища правової дійсності виходячи з поєднання теорії природного права та юридичного позитивізму.

Проаналізовано стан наукового розроблення проблеми конституціоналізації правового порядку та запропоновано авторську дефініцію означеного феномену. Сформульовано поняття механізму конституціоналізації правового порядку та визначено його складові. Досліджено основні чинники, які впливають на процес конституціоналізації правового порядку та розкрито основні гарантії його забезпечення.

Сформульовано поняття та обґрунтовано критерії ефективності конституціоналізації правового порядку, визначено складові забезпечення ефективної конституціоналізації правового порядку в контексті реалізації конституції та забезпечення конституційності національного законодавства.

Зосереджено увагу на проблемах забезпечення конституціоналізації правового порядку в Україні на сучасному етапі. Наголошено на важливій ролі правової стратегії як засобу конституціоналізації правового порядку в контексті забезпечення прав людини та гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу.

Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис. ... канд. юрид. наук : [спец. 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право] / М. І. Салей ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». — Одеса, 2017. — 221 с.

Дисертацію присвячено формуванню науково-практичної парадигми конституційної аксіології з урахуванням конституційно-правових реалій вітчизняної практики. Досліджено становлення та розвиток конституційної аксіології. З використанням історичного підходу розкрито генезис науково-практичної парадигми конституційної аксіології. Обґрунтовано науково-практичну спрямованість та природу конституційної аксіології. Сформовано методологічні засади конституційної аксіології. Досліджено та визначено природу конституційних цінностей, їх структуру й ознаки. На основі аналізу конституційного законодавства України, науково-теоретичних і прикладних робіт надано системно-структурну характеристику конституційних цінностей та виокремлено властивості української системи цінностей. Аргументовано комплексне використання системи принципів конституційної аксіології. Особливу увагу приділено аксіологічній природі Конституції України. Запропоновано аксіологічно-функціональний механізм Конституції України та визначення його структурної характеристики і динаміки реалізації. Розкрито основні форми впливу конституційної аксіології на практику Конституційного Суду України.

МОНОГРАФІЇ ТА ІНШІ ВИДАННЯ

Harutyunyan G. Constitutionalism: issues of diagnostics, monitoring and administration = Арутюнян Г. Г. Конституціоналізм: проблеми діагностики, моніторингу и управління / Г. Г. Арутюнян, Г. Л. Саргсян, Р. А. Геворгян. — Ереван : Зангак, 2017. — 139 с.

Здійснено емпіричні дослідження змін конституційних правил у перехідних країнах; описано дані, на основі яких може бути проведено порівняльний аналіз; запропоновано методологію проведення конституційної діагностики та застосовано її на прикладі перехідних країн; зроблено висновки та надано рекомендації для подальших досліджень.

Баймуратов М. О. Європейська хартія локальної демократії від «А до Я» (Науково-практичний коментар Європейської хартії місцевого самоврядування) / М. Баймуратов, Б. Кофман, С. Панасюк. — К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. — 274 с.

Видання висвітлює правову природу міжнародних стандартів місцевого самоврядування та їх значення в конституційному праві держави. Наведено авторський переклад тексту Європейської хартії місцевого самоврядування, а також зроблено комплексний аналіз якості нормативного (законодавчого) закріплення (відображення) принципів Хартії в законодавстві України.

Проблеми законодавчого забезпечення пріоритетних сфер суспільних відносин (на основі аналізу законопроектів, включених до порядку денного п'ятої сесії Верховної Ради України восьмого скликання) / заг. ред. В. О. Зайчука. — К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. — Т. 11. — 997 с.

У збірці містяться наукові висновки та узагальнення щодо законопроектів, які стосуються пріоритетних сфер суспільних відносин і були включені до порядку денного п'ятої сесії Верховної Ради України восьмого скликання, зокрема щодо удосконалення законодавства (проблеми підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, шляхів вдосконалення законодавчого процесу в Україні, моніторингової діяльності як основи подолання правових колізій), у галузі правової політики (законодавче забезпечення реформи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів в умовах конституційних перетворень в Україні, шляхи оптимізації антикорупційного законодавства, вдосконалення законодавства України про державну службу, законодавче регулювання організації та діяльності громадських об'єднань тощо).

Селіванов О. А. Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади України : монографія / О. А. Селіванов — К. : Парлам. вид-во, 2017. — 184 с.

У монографії автор досліджує теоретико-правові та науково-практичні питання конституційного судового контролю, коли його об'єктом стають акти органів державної влади. Новелізація теми за змістом пропонується автором як прояв власної творчої позиції з оцінкою реальності управлінської діяльності та виявлення ознак удосконалення судового контролю, який в особі Конституційного Суду

України має конструктивну цінність у виробленні механізму конституціоналізації актів органів державної влади.

Стрельцова О. В. Конституціоналізація процесу асоціації України з Європейським Союзом: теорія та практика : монографія / О. В. Стрельцова ; за наук. ред. О. В. Марцеляка. — К. : Алерта, 2017. — 532 с.

У монографії досліджено теоретичні та прикладні аспекти конституціоналізації процесу асоціації України з ЄС. Визначено сутнісні риси конституціоналізації національної правової системи та проаналізовано наднаціональний вимір процесів конституціоналізації на прикладі правопорядку ЄС. Крізь призму теоретичних положень розкрито правову природу Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, її місце в конституційному правопорядку України, а також змістовний та імплементаційний аспекти конституціоналізації асоціації України з ЄС. Сформульовано рекомендації щодо включення процесу асоціації у контекст конституційної реформи в Україні. Книга розрахована на широку цільову аудиторію і буде цікавою науковцям, викладачам, студентам і здобувачам наукового ступеня ВНЗ юридичного профілю, працівникам державних органів і органів місцевого самоврядування, а також усім, хто цікавиться актуальними проблемами конституційного, міжнародного публічного та європейського права.

Шаповал В. Феномен конституційного права / В. Шаповал. — К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. — 423 с.

У книзі запропоновано аналіз конституційно-правового регулювання в Україні у контексті теорії та практики світового конституціоналізму. Розглянуто доктринальні питання змісту та форм конституційного права загалом і конституції (Основного Закону) як головного джерела цієї галузі. Значну увагу приділено організації і функціонуванню законодавчої та виконавчої влади, а також конституційного контролю (конституційної юрисдикції). Сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення конституційного механізму здійснення влади в Україні.

СТАТТІ ТА НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Агеєв О. Сучасні моделі інституту омбудсмана: перспективний досвід для створення української моделі омбудсмана з питань міграції / О. Агеєв // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 2. — С. 28–34.

У статті розглядаються світові моделі інституту омбудсмана з точки зору історичного розвитку, належності до певної правової системи, сфери компетенції, структури повноважень й обсягу наглядових функцій, процедури призначення та підпорядкування. Аналізуються моделі міграційних омбудсманів США та Німеччини. Вносяться пропозиції щодо вироблення української моделі інституту омбудсмана з питань міграції.

На думку автора, оптимальною для України моделлю інституту омбудсмана з питань міграції є парламентська розширена модель омбудсмана, яка поєднує класичні функції нагляду за адміністративними органами влади у сфері здійснення останніми міграційної політики з функціями охорони і захисту прав людини-мігранта. Для забезпечення ефективності діяльності омбудсмана з питань міграції

ції його статус повинен відповідати принципам і базовим критеріям, які сформульовані Резолюцією Комісії з прав людини ООН («Паризьким принципам»), за якими омбудсман має призначатися парламентом на основі закону чи іншого нормативного акта, бути наділений реальною незалежністю і повноваженнями щодо захисту прав людини, в даному випадку — профільними повноваженнями у сфері спеціалізованого захисту прав мігрантів.

Антонова О. Конституційні засади участі парламенту у формуванні та реалізації державної сімейної політики в Україні / О. Антонова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 4. — С. 19–25.

У статті розглянуто конституційно-правові засади діяльності парламенту у сфері формування та реалізації державної сімейної політики. Особливу увагу звернуто на його функціональні повноваження, насамперед законодавчі та контрольні. Зазначено, що в подальшому варто звернути увагу на здійснення типологізації суб'єктів реалізації сімейної політики, що надасть можливість спрямувати діяльність суб'єктів формування й реалізації державної сімейної політики на суспільні потреби.

Арутюнян Г. Г. Закон и государство : [Оппонирующий доклад профессора Г. Арутюняна на 4-м Конгрессе Всемирной конференции конституционных судов, Вильнюс, 13 сентября 2017 г.] [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/vilnyus2017-ru.pdf>

У доповіді зазначено, що для забезпечення верховенства конституції і необхідного рівня конституціоналізму в країні потрібно, щоб політична поведінка політичних інститутів країни, публічна поведінка владних інституцій і соціальна поведінка кожного члена суспільства були засновані саме на принципі верховенства права. А це, зокрема, вимагає закріплення на конституційному рівні чіткого і дієвого механізму гарантування конституційної відповідальності, що одночасно є ефективним механізмом подолання корупції та недопущення олігархізації влади, особливо у суспільних системах, що трансформуються. На думку доповідача, успішна реалізація цього завдання є одним із принципових аспектів встановлення конституційної законності і зміцнення конституційної демократії в країні.

Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність політичних партій у світлі міжнародного досвіду / Н. М. Батанова // Правова держава : щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2017. — Вип. 28. — С. 291–309.

У статті досліджуються актуальні проблеми конституційно-правової відповідальності політичних партій у світлі міжнародного досвіду. Аналізуються конституційні підстави щодо заборони діяльності політичних партій у зарубіжних країнах. Досліджуються міжнародні стандарти діяльності політичних партій. Вивчається практика заборони політичних партій у зарубіжних країнах. З урахуванням міжнародного досвіду зроблено висновок про те, що питання конституційно-правової відповідальності політичних партій і громадських організацій є не тільки акту-

альним напрямом конституційно-правових досліджень, а й дуже важливою проблемою сучасної конституційної практики.

Берназюк І. Особлі форми участі Президента України у визначенні засад державної політики / І. Берназюк // Jurnalul juridic national: teorie și practică (National law journal: theory and practice). — Chișinău, 2017. — № 2 (24). — С. 43–46.

Стаття присвячена дослідженню окремих форм участі Президента України у формуванні засад державної внутрішньої політики. Такими формами, зокрема, визначено видання Президентом України стратегічних актів — указів, якими затверджуються державні доктрини, концепції, стратегії та програми. Проведено аналіз таких стратегічних актів глави держави, як Стратегія сталого розвитку «Україна — 2020», Національна стратегія у сфері прав людини на період до 2020 року та інших, виявлено їх недоліки та здобутки; обґрунтовано їх значення у формуванні засад державної політики; визначено конституційно-правову природу окремих видів стратегічних актів Президента України.

Гультай М. М. Конституційна скарга: методологічний вимір / М. М. Гультай // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 11 листопада 2017 року). — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. — С. 80–84.

У тезах доповіді наголошується на тому, що методологічні аспекти конституційного провадження у справах за конституційними скаргами є важливим фактором діяльності Конституційного Суду України та становлять сукупність філософських, правових, соціологічних і політологічних науково-прикладних прийомів, методів і логічної організації пізнання об'єктів конституційного контролю у сучасній демократичній і правовій державі.

Гультай М. Конституційна скарга як національний засіб правового захисту в контексті доступу до Європейського суду з прав людини / М. Гультай, Г. Христова // Вісник Конституційного Суду України. — 2017. — № 5. — С. 56–66.

У статті розглядаються деякі особливості української моделі конституційної скарги як інструменту захисту прав і свобод людини, а також досліджується питання «доступності» та «ефективності» конституційної скарги в контексті вичерпання всіх національних засобів правового захисту як умови прийняття звернень громадян до Європейського суду з прав людини.

Джунь В. Доктрина установчої влади народу: історичний поступ / В. Джунь // Право України. — 2017. — № 6. — С. 133–144.

У статті простежено становлення доктрини установчої влади народу в євроатлантичному цивілізаційному ареалі. Аргументовано, що доктрина суспільного договору та теорія народного суверенітету виконували в конкретно-історичних умовах їх появу функцію джерела легітимності державної влади. Наголошено, що визнання народу єдиним джерелом державної влади стало загальноновизнаною формулою конституційного будівництва у ХХ столітті. Розкривається природа

конституції як акта установчої влади народу, а законодавчої, виконавчої та судової — як встановлених влад. Досліджено соціально-політичну та юридичну сутність інститутів конституанти та конституційного референдуму як інструментів реалізації установчої влади. В історичному аспекті висвітлено інституційні можливості для деспотичного переродження державної влади внаслідок зловживань інститутами конституанти і всенародного референдуму у випадках соціальної та політичної незрілості суспільства.

Дубас В. В. Європейські стандарти конституційної скарги (за позиціями Венеціанської Комісії) / В. В. Дубас // Часопис Київського університету права. — 2017. — № 1. — С. 67–70.

Стаття присвячена розгляду європейських стандартів конституційної скарги у дослідженнях Європейської Комісії «За демократію через право». Виокремлено ключові позиції ефективної моделі конституційної скарги. Доведено, що примірною моделлю конституційної скарги є повна конституційна скарга, яка відповідає мінімальним європейським стандартам. Передусім це вимоги до суб'єктів, об'єктів звернення, строків поновлення прав і свобод особи та вичерпання усіх інших ефективних засобів юридичного захисту на національному рівні. При цьому баланс між національними інтересами, особливостями та національними механізмами захисту прав і свобод людини повинен бути збережений.

Калиновський Б. Функціонування місцевої публічної влади в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення / Б. Калиновський // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 4. — С. 25–31.

У статті розкриваються сучасні проблеми функціонування місцевої публічної влади в Україні, визначаються законодавчі прогалини у взаємовідносинах місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Наводяться аргументи щодо реформування місцевої публічної влади на основі використання міжнародного та зарубіжного досвіду, пропонуються зміни до законодавства, спрямовані на оптимізацію взаємодії органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в Україні.

Автор відстоює позицію, що основні процедурні питання функціонування органів і посадових осіб місцевої публічної влади мають бути закріплені на рівні закону, при цьому особливості процедури правових і організаційно-правових форм їх діяльності мають бути передбачені в локальних правових актах органів місцевої публічної влади. Беззаперечно, розвиток місцевої демократії і забезпечення прав людини буде ефективнішим у разі врахування місцевою публічною владою особливостей і специфіки території, складу жителів, історії, релігії та інших чинників, що можуть впливати на вибір форм і методів функціонування та його результат.

Колісник В. Масова конституційна свідомість і суперечливі уявлення про Голодомор в умовах поширення постправди / В. Колісник // Вісник Конституційного Суду України. — 2017. — № 5. — С. 79–85.

У статті проаналізовано взаємозв'язок між суперечливими уявленнями про Голодомор та інші складні етапи української історії й формуванням масової кон-

ституційної свідомості на тлі значного поширення постправдивих повідомлень. Зазначено, що конституційна свідомість є однією з обов'язкових складових конституціоналізму й саме тому визнається чи не найважливішою передумовою утвердження конституційного ладу та формування конституційної держави. Підкреслено, що без засвоєння та глибокого усвідомлення визначальних ідей конституціоналізму значною частиною суспільства, а особливо політичною елітою, жодні спроби здійснення необхідних демократичних перетворень не зможуть забезпечити належних результатів і перехід до якісно нового рівня функціонування державності.

Колюх В. В. Вища рада правосуддя: конституційний статус в контексті українського та зарубіжного досвіду / В. В. Колюх // Держава і право : зб. наук. пр. Серія «Юридичні науки». — 2017. — Вип. 75. — С. 60–71.

Розкриваються особливості конституційного статусу Вищої ради правосуддя як органу управління судової влади України у порівнянні з конституційним статусом її попередника — Вищої ради юстиції та аналогічних органів зарубіжних країн. Автор зазначає, що значно розширено повноваження нового органу, передусім щодо призначення на посаду судді та звільнення судді з посади, переведення судді з одного суду до іншого, притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора, надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою. Передача частини таких повноважень від Верховної Ради України та Президента України до Вищої ради правосуддя сприятиме деполітизації і зміцненню незалежності судової влади. Підвищення вимог до професійного складу та членів Вищої ради правосуддя сприятиме професіоналізації та підвищенню ефективності діяльності Вищої ради правосуддя. Такі зміни в компетенції, складі та порядку формування органу управління судової влади України наближають його статус до статусу аналогічного органу в зарубіжних європейських країнах, найпоширеніша назва якого — Вища рада магістратури.

Костецька Т. А. Актуальні питання взаємовідносин органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства (комунікативні аспекти) / Т. А. Костецька // Правова держава : щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2017. — Вип. 28. — С. 188–198.

У публікації розглядаються окремі комунікативні аспекти формування й застосування якісних механізмів взаємозв'язку влади і суспільства у вирішенні завдань та проблем, що стоять перед ними. Такими є прийняття зважених владно-управлінських рішень, упровадження контролю громадянського суспільства з метою підвищення відповідальності органів публічної влади за їх результати. Йдеться про докорінні зміни характеру комунікативних зв'язків органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. Особливу роль у відповідних процесах відведено ЗМІ — інструменту цілеспрямованого формування громадської думки у відповідних взаємовідносинах, важливому інституту громадянського суспільства, посереднику між органами влади та громадянським суспільством. Виокремлюються певні зрушення у напрямі вдосконалення діяльності сучасних вітчизняних ЗМІ, а також існуючі негативні тенденції. Приділено увагу з'ясуванню окремих проблемних питань чинного законодавства, пропонуються шляхи їх подолання.

Кулик Т. Конституційне реформування правосуддя в Україні: перший погляд на недоліки та переваги / Т. Кулик // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 3. — С. 7–12.

Успіх проголошеної у 2015 році Стратегії реформи судоустрою в Україні більшою мірою залежить від того, наскільки виваженими та результативними будуть зміни саме до Основного Закону держави. Вже у червні 2016 року парламентом прийнято відповідні зміни до Конституції України щодо реформування правосуддя. Йдеться про змістовну та організаційну перебудову однієї із трьох гілок державної влади. При цьому якість функціонування державного механізму та додержання прав людини передусім залежить саме від ефективності реалізації судової влади в Україні. Практика здійснення правосуддя та реалізації права громадян на судовий захист свідчить про існування низки проблем у цій сфері. Автором охарактеризовано ключові новели Основного Закону України щодо реформування правосуддя, пропонуються вдосконалені редакції частини другої статті 124 та частини третьої статті 125 Конституції України.

Купрій В. М. Методологія дослідження процесу конституційної правотворчості законодавчого конституційного процесу / В. М. Купрій // Конституційно-правові академічні студії. — 2017. — № 2. — С. 37–49.

У статті визначено сучасну парадигму дослідження законодавчого конституційного процесу, тобто методології дослідження вказаного явища правової дійсності. Автор керувався вихідними теоретичними положеннями, що мають методологічне значення: процес конституційної правотворчості є динамічним явищем правової дійсності, взаємопов'язаним із конституційним законодавством, що є правовою основою його здійснення, а також суспільними відносинами, що становлять предмет конституційно-правового регулювання. Зважаючи на домінуючий у сучасній доктрині конституційного права (принаймні це стосується західноєвропейської правової традиції) підхід до розуміння договірної природи Основного Закону, відстоюється позиція, що його роль у сучасних умовах полягає в забезпеченні балансу інтересів як окремої людини, так і соціуму загалом. Окреслено коло гносеологічних принципів, методологічних підходів та методів дослідження процесу внесення змін до конституції, а також визначено їх роль у розв'язанні конкретних наукових завдань, пов'язаних із з'ясуванням сутності феномену, що і становить предмет пізнання.

Лаврик Г. В. Західноєвропейська ідея народного суверенітету ХІХ — початку ХХ ст. та її наповнення вітчизняною складовою / Г. В. Лаврик // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 11 листопада 2017 року). — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. — С. 201–205.

У тезах доповіді наголошується на тому, що новітнє бачення суверенітету народу врешті-решт зумовило нову хвилю «відродження» природного права та теорій обмеження суверенітету держави. Перебуваючи в полоні конкуруючих між собою доктрин позитивізму (нормативізму), природного, лібертарно-легістського розуміння права, науковці, зокрема ті з них, які працювали в Київському університеті Святого Володимира, Харківському, Новоросійському (Одеському) та

Львівському університетам у позаминулому та на початку минулого століть, виявляли своєрідність у використанні і розвитку ідей суверенітету. Сповнені намірів віднайти ту методологію, яка дозволить обстоювати принципи суверенітету та верховенства права, вони вдавалися до пошуку та осмислення низки нетривалих конфігурацій поглядів прибічників різних підходів до праворозуміння.

Ліщина І. Скасування державою права власності: погляд Європейського суду з прав людини / І. Ліщина // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2017. — № 3. — С. 5–11.

Досліджено правові позиції Європейського суду з прав людини стосовно захисту державою права власності. При цьому акцентується на проблемі перехідного періоду від комунізму до сучасної демократичної моделі відносин між приватними власниками і державою. Особливу увагу приділено глибокому аналізу великої кількості рішень Європейського суду з прав людини з цих питань, зокрема й винесених проти України.

Мартинюк Р. С. Органи конституційної юрисдикції в системі вищих органів держави / Р. С. Мартинюк // Публічне право. — 2017. — № 1 (25). — С. 83–91.

У статті розкрито роль органів спеціалізованого конституційного контролю в державному механізмі, їх компетенційні взаємозв'язки з іншими вищими органами державної влади.

Попри те, що органи конституційної юрисдикції не здійснюють правотворчої діяльності у її класичній формі і не заповнюють прогалини в позитивному праві, багато складних питань взаємодії вищих органів держави, не уточнених на конституційному рівні і не вирішених законодавчо, фактично знаходять вирішення в рамках процедури конституційного судочинства шляхом здійснення органами спеціалізованого конституційного контролю «негативної правотворчості» й інтерпретаційної діяльності.

Медвідь А. Зародження та розвиток інституту консультативних висновків у межах повноважень Європейського суду з прав людини // А. Медвідь // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 2. — С. 39–45.

У статті досліджується зміст та значення доповнень, що вносяться до тексту Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Протоколом № 16. Детально аналізуються відмінності щодо кола суб'єктів та предмета консультативних висновків, які надаються Європейським судом з прав людини відповідно до статей 47–49 Конвенції, та передбачених Протоколом № 16.

Миколенко В. Інтернаціоналізація конституційного права як чинник впливу на процес модернізації правоохоронних органів / В. Миколенко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 2. — С. 45–50.

Стаття присвячена дослідженню специфічних особливостей впливу інтернаціоналізації конституційного права на конституційну модернізацію національної правоохоронної системи.

Встановлено, що конституції держав набувають риси основних законів членів міжнародного співтовариства, зацікавлених у підтримці належного мирного міжнародного правопорядку, що має безпосередній вплив на комплексний процес модернізації правоохоронної системи України в сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Могилевський В. С. Глобальний конституціоналізм: теоретичні підходи до розуміння та тлумачення / В. С. Могилевський // Держава і право : зб. наук. пр. Серія «Юридичні науки». — 2017. — Вип. 75. — С. 147–166.

Розглядаються теоретичні підходи до розуміння та тлумачення феномену глобального конституціоналізму. Досліджується його органічний зв'язок із загальним конституціоналізмом. Доводиться, що у нормативному розумінні глобальний конституціоналізм виникає на стику та як наслідок взаємодії міжнародного публічного права, інтеграційного права і національного конституційного права держав — членів міжнародного співтовариства в результаті впровадження конституційних цінностей у міжнародний нормативний масив.

Наконечна А. До питання про взаємовпливи прав людини та її потреб / А. Наконечна // Вісник Львівського університету : зб. наук. пр. Серія юридична. — 2017. — Вип. 64. — С. 11–16.

Розкрито основні наукові підходи до понять «права людини» та «людські потреби», а також проаналізовано взаємовплив прав людини та її потреб. Права людини розглянуто як певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших людей.

Зазначено, що взаємодія прав людини та її потреб виражається у тому, що перші впливають на формування, існування та задоволення потреби (виконуючи предметную, орієнтаційну, співвимірну, розподільчу, охоронну та пізнавальну функції щодо останніх), і водночас потреби людини зумовлюють формування її прав, будучи соціальною основою останніх.

Нестерович В. Ф. Поняття «консультативно-дорадчий орган» як категорія конституційного права / В. Ф. Нестерович // Філософські та методологічні проблеми права. — 2017. — № 1 (13). — С. 138–145.

Визначено поняття консультативно-дорадчого органу як категорії конституційного права. Констатовано, що ці органи є поширеною нині організаційно-правовою формою безпосередньої взаємодії між громадськістю й органами публічної влади, створеною для здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів і погодженого вирішення питань реалізації державної політики в певній сфері чи галузі, координації діяльності центральних, регіональних і місцевих органів публічної влади.

Нестор Я. Конституційні принципи здійснення судочинства у практиці судів загальної юрисдикції / Я. Нестор // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 4. — С. 38–43.

У статті досліджується проблематика застосування конституційних принципів здійснення судочинства у практиці судів загальної юрисдикції в Україні. Особлива

увага приділяється фундаментальним принципам верховенства права та незалежності судової влади. Встановлено, що у практиці судів загальної юрисдикції в Україні широко застосовуються конституційні принципи здійснення судочинства, передбачені частиною другою статті 129 Конституції України.

Скрипнюк В. М. Конституційні принципи організації державної влади: теоретичні аспекти / В. М. Скрипнюк // Правова держава : щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2017. — Вип. 28. — С. 171–178.

У статті досліджується специфіка функціонування і розвиток громадянського суспільства з системою державної влади.

Обґрунтовується необхідність реформування всієї системи державної влади, а також конкретних державних механізмів, з метою підвищення ефективності її функціонування і приведення у відповідність до вимог сьогодення.

Автор зазначає, що, незважаючи на суверенітет державної влади, у правовій державі державна влада завжди є обмеженою, існують такі межі, яких вона ніколи не вправі переступати.

Скрипнюк О. Актуальні проблеми теорії джерел конституційного права України (аксіологічні, гносеологічні та онтологічні аспекти) / О. Скрипнюк, О. Батанов // Право України. — 2017. — № 6. — С. 39–52.

Стаття присвячена вивченню концептуальних проблем сутності та системи джерел конституційного права України, аналізу фундаментальних положень і дискусійних питань зазначеної теми. Висвітлюється питання виникнення і розвитку джерел конституційного права України. Пропонується дефініція поняття «джерела конституційного права» та розглядаються їхні ознаки. Аналізуються особливості як системи джерел конституційного права України загалом, так і окремих її складових. Вказуються перспективи подальшого розвитку системи джерел конституційного права України.

Сліденко І. Д. Особливості методології досліджень конституційного контролю / І. Д. Сліденко // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 11 листопада 2017 року). — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. — С. 395–397.

У тезах доповіді акцентовано на дослідженні методологічних аспектів наукової розробки інституту конституційного контролю. Визначено складові, які в сукупності його створюють. Обґрунтовано, що визначення та розгляд найбільш актуальних елементів інституту конституційного контролю як домінант дослідження на теоретичному рівні дасть змогу оптимізувати й систематизувати знання про конституційний контроль, а з практичного погляду — підвищити ефективність роботи, усунути або нівелювати наявні девіації, наблизивши форми суспільної організації до їх ідеального стану.

Терлецький Д. С. Суб'єкти права на конституційну скаргу в Україні / Д. С. Терлецький // Право і суспільство. — 2017. — № 3. — Ч. 2. — С. 20–25.

У статті критично проаналізовано положення проектів законів України «Про Конституційний Суд України» в частині конкретизації приписів Основного Закону

України, якими було запроваджено інститут конституційної скарги, зокрема щодо кола суб'єктів права на конституційну скаргу. Висловлено обґрунтовані зауваження та пропозиції щодо забезпечення належного доступу осіб до конституційного правосуддя.

Автор наголошує на тому, що коло суб'єктів права на конституційну скаргу має включати, окрім юридичних осіб приватного права, щонайменше представницькі органи місцевого самоврядування.

Турчинов К. Проблеми та перспективи законодавчого забезпечення виборів за відкритими списками / К. Турчинов // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 4. — С. 49–55.

У статті досліджено проблеми законодавчого забезпечення виборів за відкритими списками. Проаналізовано проведення виборів за відкритими списками у зарубіжних країнах. Запропоновано виборчу систему з відкритими списками для українських реалій, яка, на думку автора, не тільки розширить права виборців, а й зменшить політично-корупційну складову, яка може виникати при формуванні виборчих списків.

Шумило М. М. Рішення Європейського суду з прав людини у сфері соціального захисту та їх наслідки для України / М. М. Шумило // Правова держава : щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2017. — Вип. 28. — С. 212–219.

Стаття присвячена актуальній темі правових наслідків у сфері соціального забезпечення. Наголошується на важливості та позитивному впливі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на подальший розвиток системи прав людини в Європі. Обґрунтовується позиція, що рішення Європейського суду з прав людини повинні мати преюдициарний характер. Розглядається дискусія щодо відповідальності суддів, які допустили порушення прав людини, що було підтверджено Європейським судом з прав людини.

Щокін Ю. Конституційна норма щодо міжнародно-правових звичаїв: обґрунтування доцільності і змісту / Ю. Щокін // Право України. — 2017. — № 6. — С. 98–105.

У статті наводиться аргументація автора стосовно необхідності включення до Конституції України окремої норми щодо міжнародно-правових звичаїв. Обґрунтовується низка ключових положень, які, на думку автора, повинна містити відповідна норма. У висновках пропонується проект норми щодо міжнародно-правових звичаїв, який може стати відправною точкою для подальших наукових досліджень.

Юрійчук І. Конституційна скарга та особливості реалізації права на правову допомогу в Україні / І. Юрійчук // Підприємництво, господарство і право. — 2017. — № 5. — С. 156–160.

У статті досліджується питання про правову природу інституту конституційної скарги в Україні та іноземний досвід у її запровадженні. Розкриваються питання особливостей реалізації права на правову допомогу в конституційному прова-

дженні з розгляду конституційних скарг та перспективи запровадження їх в українське законодавство.

Янчук А. О. Актуальні питання визначення поняття установчої влади народу / А. О. Янчук // Держава і право : зб. наук. пр. Серія «Юридичні науки». — 2017. — Вип. 75. — С. 72–83.

Досліджуються концептуальні підходи до визначення поняття «установча влада народу», висвітлюються історичне та лексичне значення цього терміна. Виокремлюються основні ознаки цього поняття, на підставі чого пропонується авторське визначення поняття «установча влада народу» як виключного права народу на здійснення владної, самостійної діяльності, що має засновницький, первинний, обов'язковий та невідчужуваний характер, опосередковується повнотою та єдністю визначальних елементів такої діяльності й полягає у виключному праві прийняття найважливіших для існування народу та держави рішень, визначенні й зміні конституційного ладу в Україні шляхом прийняття Конституції України, в ухваленні й затвердженні законів (інших правових актів), формуванні органів державної влади і органів місцевого самоврядування в Україні або прийнятті рішень, реалізація результатів яких виходить за встановлені державою інституційні межі.

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРІВ

Судді Конституційного Суду України, працівники Секретаріату та члени Редакційної ради «Вісника Конституційного Суду України» вітають своїх колишніх колег, суддів Конституційного Суду України у відставці, з ювілейними датами:

доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України
КОСТИЦЬКОГО Михайла Васильовича — з 70-річчям

Голову Конституційного Суду України 2007–2010 років,
кандидата юридичних наук,
заслуженого юриста України
СТРИЖАКА Андрія Андрійовича — з 70-річчям

доктора юридичних наук, професора
КОЗЮБРУ Миколу Івановича — з 80-річчям

доктора юридичних наук,
заслуженого юриста України
ДЖУНЯ В'ячеслава Васильовича — з 65-річчям

Шановні ювіляри!

*Висловлюємо вам найщиріші вітання зі знаменними датами
та бажаємо міцного здоров'я, сімейної злагоди й достатку, творчого довголіття,
невтомності й успіхів у всіх починаннях.
Нехай кожен новий день буде щедрим на перемоги, багатим на радісні звістки,
приємні події, особисті досягнення і благородні справи!*

Методологія життя і наукової творчості академіка Михайла Костицького

(ювілейне есе)

Оскільки в епоху постмодерну змінилися пізнавальні підходи до аналізу юридичної дійсності, то зауважимо про те, що є особливо значущим для науки, філософсько-правової культури, розвитку нашої цивілізації, держави та народу. Йдеться про наявність в науці виразних творчих особистостей, промоторів, які продукують ціннісні орієнтири, ключові ідеї, культуру мислетворення і разом з тим залишають поле для саморозвитку інших екзистентів. Я не вперше хочу ствердити про продуктивну творчу особистість, яка виховує, навчає, творить нову плеяду дослідників юриспруденції. Це суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, заслужений юрист України Михайло Васильович Костицький. Кожні 5 років згадуємо особистостей лише напередодні ювілейної дати. Чому ми виробили такі парадоксальні стереотипи — тільки у ювілейному просторі і часі подивитися на Людину, хто вона є як Особистість? Є кілька причин. Перше — це відсутність вільної наукової міжособистісної комунікації, яку заступають всюдисущі сучасні комп'ютерні технології. Друге — це несформованість у нас людського поцінування «свого», «суцього». Третє — це незагоєна хвороба радянського навішування «ярликів» і побоювання «а раптом щось» — то згадають... Четверте — це очевидні критеріальні засудження «а для чого це ...». П'яте — або сором'язлива, або заздрісна суб'єктивна позиція. Спадають на думку публікації правників кінця XIX–XX ст. в «Часописі Правничий», які систематично висловлювалися у вільному фаховому правовому дискурсі про працю своїх колег. А як би тепер ми довідалися про життя і наукову спадщину видатних правників С. Дністрянського, В. Старосольського, К. Левицького та інших?!

Зауважу, що постать академіка М. Костицького непересічна, оригінальна і знакова. Я роблю висновки не ритуально-пієтетно-ювілейні, а такі, що є досягненням зримих результатів, сформованих концепцій і ґрунтовних сучасних академічних знань.

Жодна наука не може існувати без осягнення меж цивілізаційного розвитку, заглиблення в закономірності розвитку і занепаду, вироблення оцінок тенденцій і процесів пізнання та методологій. Напружені пошуки увінчуються критичним аналізом метрів юридичної науки. Не можна уявити собі, до якого теоретичного хаосу призвели б блукання здобувачів наукових ступенів, які у нетрях сучасної науки намагаються впровадити у дослідженні методи пошуку істини... Але, на щастя, є орієнтир, до якого — якщо хочеш — можна долучитися. Сформований він академіком М. Костицьким як парадигмальний. Йдеться про видання, засноване ще в 2011 році, — Вісник НАВС «Філософські та методологічні проблеми права», який став провідним високозмістовним виданням в Україні, адресованим фахівцям із філософсько-правових проблем та, що особливо важливо, — методологічних питань організації пізнавального процесу.

Ключові публікації — це абсолютно доказові оригінальні дослідження методології Михайла Васильовича Костицького. Класична стрункість побудови дискурсу наділяє його (науковий дискурс) зрозумілістю та легкістю сприйняття проблематики методології.

Формування провідних ідей, йдеться «Про діалектику як методологію юридичної науки», акумульоване на ґрунті заперечення існування «новотворів» у юридичній науці: юридичного, логіко-юридичного, герменевтико-правового методів. Тут автор категоричний у своїх твердженнях, і тут він виявляє свій науковий темперамент: «Методологія пізнання (теоретичного і практичного) пов'язана чи базується на світоглядних концепціях, теоріях чи вченнях, які виробляє і розробляє філософія. Юриспруденція в сенсі методології пізнання нічого не виробляє!». А далі чітко сформульоване всеохопне і досконале дефініювання того, як автор розуміє метод діалектичний: він «базується на раціональному пізнанні предмета в єдності його протилежностей та в розвитку. Цей метод розкриває істинну суть предметів і явищ, показуючи однобічність розумового пізнання».

Добре володіючи гегелівською, аристотелівською, сократівською, платонівською та іншими ідеями діалектики як методу, М. Костицький блискуче формує світоглядні орієнтири, на основі історичних дослідницьких пластів пізнання спонукає рух мислетворення, що особливо цінується як фундамент правової наступності (континуїтет) для молодих науковців.

У всій діяльності ювіляра проглядаються риси філософсько-життєвої школи. Михайло Васильович — носій історичних, психологічних, логічних, соціологічних та інших концептуальних ідей, які він продукує легко, талановито, невимушено, на рівні академічної культури кращого взірця. А в тих ідеях є дух, смисл, свідомість Науковця, Особистості, Педагога, Зичливого Наставника, Виняткового Самокритика і скептика, що так віртуозно бачить усю реальність і всеохоплююче демонструє нам свій неповторний метод вияву духовного життя.

*Професор кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
доктор юридичних наук, професор
А. Токарська*

**До 40-річчя
науково-педагогічної діяльності
польського колеги-конституціоналіста,
професора Богуслава Банашака**

Конституційна наука кожної демократичної країни — важлива публічна структура, що виконує необхідні для суспільства й держави теоретичні, ідеологічні та практично-прикладні функції. Звичайно, ця наука має багато розв'язаних, але ще більше — нерозв'язаних проблем. Тому увагу громадськості завжди привертають вчені-конституціоналісти, які вносять особливий вклад у наукову розробку зазначених проблем.

У конституційній науці є чимало цікавих форм наукового спілкування: конгреси, конференції, симпозиуми, семінари, круглі столи тощо, однак досить рідко такі заходи проводяться у зв'язку з ювілеями відомих вчених-конституціоналістів.

Такою непересічною подією стали заходи, присвячені 40-річчю науково-педагогічної діяльності пана декана юридичного факультету університету м. Зелена Гура (Республіка Польща), професора, габілітованого доктора Богуслава Банашака¹, що відбулися в університеті цього міста 16–17 жовтня 2017 року та відзначилися високим рівнем як загальної, так і конституційної культури їх проведення.

Пан Б. Банашак у 1977 році закінчив факультет права та адміністрації Університету м. Вроцлав. У 1984–2014 роках він працював у цьому Університеті на посадах асистента професора, доцента й професора. У 2014 році ювіляр став професором Університету м. Зелена Гура і деканом факультету права та адміністрації.

Професор Б. Банашак є автором понад 130 наукових праць, серед яких — монографії, наукові коментарі Конституції Польщі 1997 року, статті тощо. Більшість робіт опублікована у відповідних виданнях англійською й німецькою мовами, інші — іспанською, італійською, литовською, польською та українською мовами.

Ювіляр підготував 40 докторів права (*PhD*) у Польщі та ФРН. Він брав активну участь у роботі Польської асоціації конституційного права та інших національних і міжнародних громадських організацій.

Важливою подією серед ювілейних заходів 16–17 жовтня 2017 року на честь професора, доктора Б. Банашака була секційна сесія, учасники якої працювали в

¹ Детальніше про це див.: Кампо В. До 40-річчя науково-педагогічної діяльності професора, доктора Богуслава Банашака [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zib.com.ua/ua/pda/130769.html>; Кампо В. Чудовий ювілей нашого польського колеги [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/novyna/do-40-richchya-naukovo-pedagogichnoyi-diyalnosti-profesora-doktora-boguslava-banashaka>; Викладачі факультету взяли участь у других зеленогурських зустрічах конституціоналістів, присвячених 40-річчю наукової діяльності професора Богуслава Банашака [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://law.lnu.edu.ua/news/vykladachi-fakultetu-vzyaly-uchast-u-druhyh-zelenohurskyh-zustrichah-konstytutsionalistiv-prysvyachenyh-40-richchyu-naukovoji-diyalnosti-profesora-bohuslava-banashaka>

англомовній, польськомовній та україномовній секціях. Виокремлення останньої секції — вияв поваги польських колег до України та її вчених. Зі свого боку, ми, українські вчені-конституціоналісти, намагалися максимально використати польське «вікно» в Європу, без інтелектуального «завоювання» якої нашої державі не стати її повноцінною частиною. Це аксіома, що не потребує доведення.

Високим рівнем науковості та креативності була відзначена пленарна сесія, яка ще називалась II зібранням конституціоналістів у м. Зелена Гура. На ній виступили провідні європейські конституціоналісти: професор, доктор Р. Арнольд (ФРН), професор, доктор Л. Мезетті (Італія), професор Т. Каракамішева-Йовановська (Македонія) та професор, доктор Я. Собчак (Польща). З їхніх доповідей стало зрозуміло, що конституційній науці, як і культурній сфері Європейського Союзу, найближчими десятиліттями не доведеться спочивати на лаврах, адже попереду — нові завдання, з вирішенням яких не можна зволікати.

На ювілярській сесії пана Б. Банашака привітали представники органів державної влади та місцевого самоврядування, зарубіжні гості та польські колеги. На честь ювіляра виголосили свої промови професор, доктор А. Лабно (Польща) та професор, доктор Г. Шамбек (Австрія).

Українська делегація вручила ювіляру вітальні адреси за підписами в. о. Голови Конституційного Суду України В. Кривенка і ректора Київського університету права НАН України професора Ю. Бошицького, а також — пам'ятні відзнаки та подарунки від Львівського національного університету імені Івана Франка та його юридичного факультету (доцент І. Панкевич), за що пан Б. Банашак висловив глибоку вдячність.

Наукові відносини пана професора, доктора Б. Банашака з Україною мають свою цікаву історію. Пригадую, як на німецько-польсько-українському семінарі, під час однієї міжнародної конференції у м. Регенсбург (ФРН) у 2011 році, він виступив з доповіддю українською мовою. Українських учасників семінару, а нас було більше десяти вчених різних юридичних дисциплін, цей факт просто приголомшив. Саме тоді встановилися тісні відносини пана Б. Банашака, зокрема, з Конституційним Судом України, які протягом багатьох років є результативними.

Як уже зазначалося, професор, доктор Б. Банашак є відомим автором не тільки у Польщі та інших європейських країнах, а й в Україні. Він опублікував низку статей у «Праві України» та «Віснику Конституційного Суду України». Ювіляр є також співавтором навчального посібника для практикуючих юристів «Права і свободи людини і громадянина в Україні»¹. До речі, цей посібник було підготовлено за участю ще двох німецьких і двох українських вчених та чотирьох суддів Конституційного Суду України.

Однією з основних філософських ідей зазначеного посібника, що вийшов друком напередодні Революції гідності (2013–2014 років), була ідея гідності людини. Маємо досить символічний збіг ідей цієї революції та викладених у посібнику, що свідчить про головне: дана революція вже мала чітку доктринальну основу, неза-

---

¹ Див.: Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України). — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 376 с.

лежно від того, знали про неї її учасники чи ні. І до формування цієї основи має безпосередній стосунок.

Науковий контекст заходів на честь професора, доктора Б. Банашака знайшов своє відображення й у виданнях до його ювілею. Так, організатори видали дві надзвичайно цінні збірки статей, одна з яких — польською мовою¹ (85 авторів), друга — англійською та іншими іноземними мовами² (37 авторів).

По суті, польська збірка статей — це своєрідний звіт польської конституційної науки, що свідчить про її динамічний розвиток і глобальний характер мислення авторів, серед яких — відомі польські вчені-конституціоналісти й талановита наукова молодь. Своїми статтями вони засвідчили глибоку повагу до ювіляра, який є одним із визнаних наукових авторитетів серед польських та європейських конституціоналістів. Чого вартий лише той факт, що ювіляр підготував вісім (!) видань підручника «Конституційне право». Останнє вийшло друком, зрозуміло, у 2017 році³.

Зарубіжні автори подали свої публікації на честь професора, доктора Б. Банашака англійською, іспанською, італійською, німецькою, українською та французькою мовами, адже представляють вони різні країни: Австрію, Бразилію, Іспанію, Італію, Литву, Македонію, Польщу, Румунію, Угорщину, Україну та ФРН. Серед цих публікацій є статті й українських авторів: професора Ю. Бошицького, доцента О. Ільницького з Львівського національного університету імені Івана Франка та автора цих рядків.

Як бачимо, наукові зв'язки професора, доктора Б. Банашака з зарубіжними університетами, установами та міжнародними організаціями є надзвичайно широкими. Не в останню чергу завдяки ювіляру польська конституційна наука міцно закріпилася на європейському континенті.

Отже, ювілейні заходи 16–17 жовтня 2017 року підтвердили високий рівень поваги до професійної діяльності професора, доктора Б. Банашака з боку наукової спільноти польських і зарубіжних конституціоналістів. Держава також цінує його творчі успіхи — з 2017 року він став членом Державного трибуналу Республіки Польща. Ювіляр має дві державні нагороди (2001 і 2008 років), а також нагороди від урядів Австрії та ФРН.

Ще раз зичимо шановному ювіляру творчих успіхів, доброго здоров'я і плідної співпраці з українськими науковцями.

Суддя Конституційного Суду України у відставці
В. Кампо

¹ Див.: Aktualne problemy konstytucji. Księga Jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Profesora Bogusława Banzak. — Legnica, 2017. — 1170 str.

² Див.: Current constitutional issues. A jubilee book on the 40-th anniversary of scientific work of prof. Boguslaw Banaszak. — Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2017. — 545 p.

³ Див.: *Banaszak B.* Prawa konstytucyjne. 8 wydanie. — Warszawa, Wydawnictwo C. H. Beck., 2017. — 646 str.

ДО УВАГИ ШАНОВНИХ АВТОРІВ!

«Вісник Конституційного Суду України» є друкованим органом Конституційного Суду України, який згідно з наказом МОН України від 7 жовтня 2015 року № 1021 включено до переліку наукових фахових видань.

У журналі висвітлюється діяльність Конституційного Суду України, публікуються наукові статті, повідомлення, рецензії, анотації, коментарі тощо.

Нагадуємо, що наукова стаття повинна бути актуальною, мати доктринальний характер із чітко окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

До статей додається: коротка анотація та ключові слова російською й англійською мовами, а також довідка про автора із зазначенням прізвища, імені та по батькові, вченого ступеня, вченого звання, місця роботи й посади, контактних телефонів, електронної пошти.

Обсяг наукової статті — 12–15 сторінок, наукового повідомлення — 5–7 сторінок друкованого тексту через півтора інтервалу (розмір шрифту — 14). Нумерація виносок — посторінкова.

Редакція залишає за собою право направляти наукові статті й повідомлення на рецензування, редагувати та скорочувати їх зміст, за погодженням з автором змінювати назву статті.

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Подані матеріали редакція не повертає.

У разі передруку публікацій іншими виданнями посилання на «Вісник Конституційного Суду України» обов'язкове.

Запрошуємо до співпраці!

Матеріали для публікації
надсилайте на електронну пошту редакції
«Вісника Конституційного Суду України»:

court@ccu.gov.ua

або на адресу Конституційного Суду України:

01033, м. Київ, вул. Жилинська, 14

тел.: 0 (44) 238-11-54, 238-10-32

Завідувач
Редакційно-видавничого управління
Секретаріату
Конституційного Суду України
С. Сидоренко
тел.: 0 (44) 238-10-32

Відповідальний
секретар
К. Мольченко
тел.: 0 (44) 238-11-54
e-mail: court@ccu.gov.ua

Видавець
Видавничий Дім «Ін Юре»
Україна, 04107, Київ-107, вул. Багговутівська, 17–21
Тел./факс: 0 (44) 537-51-00
E-mail: peredplata.inyure@gmail.com
www.inyure.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 2191 від 20.05.2005 р.

Над випуском працювали:
Пазенко О. С.,
Скринник Я. В.,
Печенюк Ю. О.,
Карташова О. Р.

Підписано до друку **12.12.2017.**
Формат 70 x 100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 10,73. Обл.-вид. арк. 8,9.
Зам. № 35.
Наклад 200. Ціна договірна.

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
ТОВ «Про Формат»
Україна, 04080, м. Київ, вул. Кирилівська, 86.